

\*\*

\*0: EK

\*1: 2008-2009

\*2: 6

\*3: WordXP

\*4: 6de vergadering

\*5: Dinsdag 4 november 2008

\*6: 10.45 uur

---

\*\*

Voorzitter: Timmerman-Buck

Tegenwoordig zijn 73 leden, te weten:

Asscher, Van de Beeten, Bemelmans-Videc, Van den Berg, Biermans, Van Bijsterveld, de Boer, Böhler, Broekers-Knol, Doek, Dölle, Van Driel, Dupuis, Duthler, Eigeman, Elzinga, Engels, Essers, Franken, Goyert, De Graaf, Haubrich-Gooskens, Hendrixx, Hermans, Hillen, Ten Hoeve, Hofstra, Holdijk, Ten Horn, Huijbregts-Schiedon, Janse de Jonge, Van Kappen, Klein Breteler, Kneppers-Heijner, Koffeman, Kox, Kuiper, Lagerwerf-Vergunst, Laurier, Leijnse, Leunissen, Van der Linden, Linthorst, Meindertsma, Meulenbelt, Meurs, Noten, Peters, Puffers, Quik-Schuijt, Reuten, Rosenthal, Russell, Schaap, Schouw, Schuurman, Slager, Slagter-Roukema, Smaling, Strik, Swenker, Sylvester, Terpstra, Thissen, Timmerman-Buck, Vedder-Wubben, Vliegthart, De Vries, De Vries-Leggedoor, Werner, Westerveld, Willems en Yildirim,

en de heer Balkenende, minister-president, minister van Algemene Zaken, de heer Rouvoet, viceminister-president, minister voor Jeugd en Gezin, de heer Hirsch Ballin, minister van Justitie, mevrouw Ter Horst, minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, de heer Van Middelkoop, minister van Defensie, mevrouw Cramer, minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, de heer Eurlings, minister van Verkeer en Waterstaat, mevrouw Van der Hoeven, minister van Economische Zaken, mevrouw Verburg, minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, de heer Donner, minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, de heer Klink, minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, de heer Koenders, minister voor Ontwikkelingssamenwerking, de heer Timmermans, staatssecretaris van Buitenlandse Zaken, mevrouw Albayrak, staatssecretaris van Justitie, mevrouw Bijleveld-Schouten, staatssecretaris van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, mevrouw Van Bijsterveldt-Vliegthart, staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, mevrouw Dijkma, staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, de heer De Jager, staatssecretaris van Financiën, de heer De Vries, staatssecretaris van Defensie, mevrouw Huizinga-Heringa, staatssecretaris van Verkeer en Waterstaat, de heer Heemskerk, staatssecretaris van Economische Zaken, de heer Aboutaleb, staatssecretaris van Sociale Zaken en

Werkgelegenheid, en mevrouw Bussemaker, staatssecretaris van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.

\*\*

\*N

De voorzitter: Ik deel aan de Kamer mede dat er geen berichten van verhindering zijn ingekomen van leden, maar wel van de volgende bewindspersonen:

de minister voor Wonen, Wijken en Integratie, wegens het bijwonen van een door het Franse Voorzitterschap van de Europese Unie georganiseerde ministeriële integratiebijeenkomst;

de minister voor Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, wegens het vergezellen van een handelsmissie naar China.

\*\*

Deze berichten worden voor kennisgeving aangenomen.

De voorzitter: Ik deel mee dat de minister en de staatssecretaris van Financiën afwezig zijn wegens het bijwonen van de Ecofinraad. De staatssecretaris zal eerder terugkeren en hier naar verwachting begin van de middag aanwezig zijn. De minister zal zo mogelijk nog in de avond hier naartoe komen.

De minister van Buitenlandse Zaken is verhinderd wegens het bijwonen van een door het Franse Voorzitterschap van de Europese Unie georganiseerde ministeriële bijeenkomst van het "EuroMed Partnership". Wij verwachten hem hier echter nog in de avond.

In de loop van de dag en avond zal een aantal bewindspersonen gedurende kortere of langere tijd afwezig zijn wegens werkzaamheden in de Tweede Kamer.

\*\*

Deze mededelingen worden voor kennisgeving aangenomen.

De voorzitter. De ingekomen stukken staan op een lijst die in de zaal ter inzage ligt. Op die lijst heb ik voorstellen gedaan over de wijze van behandeling. Als aan het einde van de vergadering daartegen geen bezwaren zijn ingekomen, neem ik aan dat de Kamer zich met de voorstellen heeft verenigd.

\*\*

(Deze lijst is, met de lijst van besluiten, opgenomen aan het einde van deze editie.)

\*B

\*!Algemene politieke beschouwingen\*!

Aan de orde zijn:

- de algemene politieke beschouwingen naar aanleiding van de Miljoenennota voor het jaar 2009 (31700).

De voorzitter: Ik heet de minister-president en alle overige bewindspersonen van harte welkom in de Eerste Kamer.

\*\*

De beraadslaging wordt geopend.

\*N

De heer Rosenthal (VVD): Mevrouw de voorzitter. Ik hoop dat wij vandaag niet al te mistige algemene politieke beschouwingen zullen hebben. Op deze 4<sup>de</sup> november 2008 is er in de wereld natuurlijk behalve de files maar een onderwerp waarover iedereen zich druk maakt: wie wordt de nieuwe president van de Verenigde Staten, de machtigste man ter wereld? Tenminste, dat dachten wij, maar het is de afgelopen maanden wel anders gelopen, want daar zijn de kredietcrisis en de financieel-economische crisis natuurlijk wel bij gekomen. Zeker de afgelopen maand -- en dat vond ik wel opvallend -- hebben wij steeds minder gehoord dat vandaag de machtigste man ter wereld wordt gekozen. Ook dat heeft alles te maken met de financiële crisis en de verschuivende machtsverhoudingen in de wereld.

Mevrouw de voorzitter. Het gaat vandaag over de begroting 2009, maar wij kunnen niet om die financieel-economische crisis heen. Het gaat dan niet zozeer over de acute fase. De regering en in het bijzonder minister van Financiën Bos verdienen waardering voor het resolute optreden in de acute crisis. De minister van Financiën is op dit moment afwezig en ik zou het op prijs stellen als de minister-president hem de complimenten van onze fractie wil doorgeven. Voor na de acute fase hebben Mark Rutte en anderen terecht gevraagd om een parlementair onderzoek. Na het "regering, regeer!" komt immers de verantwoording. Maar nu is in deze Kamer toch wel het moment om enkele algemene punten aan de orde te stellen. Vandaag wil ik het hebben over de financiële crisis in een wat breder verband, over de gevolgen voor de kabinetsplannen en over datgene wat wij wel en niet mogen verwachten van de overheid.

De belangrijkste taak van de Staat is om te anticiperen en te reageren op grootschalige bedreigingen en om de vitale belangen van de samenleving te beschermen. In mei 2008 kwam de regering met haar Nationale Risicobeoordeling en Nationale Veiligheidsanalyse. In de eerste categorie bedreigingen zien wij onder meer een griep пандеміe en een economische crisis, dat wil zeggen een oliecrisis. In de tweede categorie komen wij de overstromingsrisico's tegen. Overigens vindt deze week de oefening Waterproef plaats, waarbij kunstmatig -- gelukkig maar -- Zuid-Holland en wat andere gebieden in Nederland onder lopen. Bij de vitale belangen van Nederland staan in die nationale risicobeoordeling en de veiligheidsanalyse de territoriale en fysieke veiligheid en de economische veiligheid als eerste genoemd, maar de kredietcrisis neemt in mei 2008 nog een bescheiden plaats in.

Het dominante beeld van wat ons kan gebeuren, kan dus snel veranderen. Begin

september presenteerde de Deltacommissie overstromingsrisico's als het allesoverheersende gevaar voor ons land, maar korte tijd later barstte die kredietcrisis in alle hevigheid los. Dat roept dus de vraag op hoe de regering anticipeert en reageert op bedreigingen die zich op allerlei fronten kunnen voordoen en die zich in de 21<sup>ste</sup> eeuw, onze tijd, bovendien in korte tijd kunnen manifesteren. Graag een reactie van de minister-president.

Wij liberalen willen een compacte, krachtige Staat die actie onderneemt wanneer de vitale belangen van de samenleving bedreigd worden. In de financieel-economische crisis gaat het om die vitale belangen. Liberalen hechten in onze markteconomie ook op dat punt aan superieur marktmeesterschap van de Staat, dus doeltreffend toezicht, inclusief het tegengaan van excessen, zorgen voor gelijke spelregels en het bevorderen van de bedrijvigheid.

De kredietcrisis is geen natuurramp, zij kondigde zich al langer aan. De Macro Economische Verkenning was volstrekt duidelijk over wat er te gebeuren stond met als eerste prioriteit het blussen van branden op de financiële markten en wel door liquiditeitsinjecties, verscherpt toezicht en in uiterste geval noodsteun. Daarbij intrigeert ons natuurlijk de terminologie verscherpt toezicht. Dat roept voor ons de vraag op wat dat wil zeggen over het toezicht in de voorafgaande periode. Is dat wel scherp genoeg geweest?

In dat verband zeg ik nog het volgende. Er is veel te doen over de kredietbeoordelaars, de credit raters, in het bijzonder over de belangenvermenging tussen kredietbeoordelaars en de door hen beoordeelde instellingen. Zijn de toezichthouders daarop de afgelopen jaren voldoende alert geweest? Graag wil ik de verzekering van de regering dat bij toekomstige regulering belangenvermenging zal worden uitgebannen en dat wij ook bij de kredietbeoordeling van staatsdeelnemingen door de kredietbeoordelaars niet voor verrassingen zullen komen te staan.

Marktmeesterschap werkt alleen dankzij excellente financiële experts. Citaat: "Niemand, geen bankier, geen autoriteit, kon de balans nog lezen." Als je dat tot je laat doordringen, is dat een onthutsende constatering. Dat was die en dat is die! Wij hebben ook opgekeken van de eerste drie benoemingen bij ABN AMRO en de ING. De een is destijds uit de bancaire wereld vertrokken na riskante transacties, de ander is vooral bekend als een prima Rijnlander en de derde was al volop betrokken bij de bank waar hij nu namens de Staat, dus niet voor de Staat, binnenkomt. Graag een reactie hierop.

In de kredietcrisis krijgen de systeembanken een aparte behandeling. In de noodsituatie begin oktober was dat te begrijpen, maar de vraag is hoe het zit met het level playing field. Wij vragen ons af, of het kennelijk cruciale onderscheid tussen systeembanken en de andere banken niet een wettelijke basis vraagt. Wij willen ook graag weten hoe het inmiddels staat met het voorkomen van "ongepast voordeel" -- zo ook uitgesproken door de minister van Financiën -- voor

ABN AMRO. Het level playing field, het speelveld helt op dit ogenblik sterk over naar de spaarders. In de noodsituatie was dat volstrekt begrijpelijk, maar op die manier staan aandeelhouders wel in de kou en dat zijn -- ik zeg het met nadruk -- niet alleen vermogende beleggers, maar in belangrijke mate feitelijk jong en oud die hun geld bij de pensioenfondsen ondergebracht hebben. Dan zijn er ook nog al die kleine ondernemers die langs een andere weg in de problemen dreigen te komen. Onze fractie bepleit dan ook evenwichtsherstel voor alle stakeholders. Pas dan zal er echt herstel van vertrouwen zijn.

Wij verwachten van de regering een zeer kritische doorlichting van de IJslandse en Amerikaanse transacties van gemeenten, provincies, waterschappen, de Bank Nederlandse Gemeenten en -- ik zeg het toch maar, ook tegen de minister-president en de minister van Financiën -- zelfs de mede door de staat gesubsidieerde Vrije Universiteit. Kennelijk komt ook weer niet alle financieel-economische zegen van de overheid en haar subsidiabelen. En blijkbaar dringt het niet altijd tot de autoriteiten op al die niveaus door dat hun geld ons geld is. Mogen wij aannemen dat het inmiddels aangekondigde onderzoek ter zake meer zal inhouden dan het herijken van de criteria van de kredietbeoordeling, dus dat het breder zal zijn?

Dan kom ik op Europa in het kader van de kredietcrisis. Over welk Europa hebben wij het dan eigenlijk? De belangrijkste beslissingen zijn genomen in spoedoverleg tussen de Eurolanden. De druk op het Stabiliteitspact lijkt toe te nemen. Op een aantal punten zien wij weer typisch nationale reflexen. Het is prachtig dat Frankrijk krachtig leiderschap heeft getoond en dat het nu probeert toe te werken naar doeltreffender toezicht, maar minder prachtig is het als Frankrijk op die manier de ECB in zijn greep probeert te krijgen en vooroploopt met massieve steun aan individuele bedrijven. Wij verwachten dat de regering zich sterk zal maken voor versterking van het Europese toezicht, maar dat zij zich teweer zal stellen tegen Europees toezicht naar Frans model. In het verlengde stel ik onze vraag aan de regering, namelijk of zij het niet met ons eens is dat verlenging van het Franse Voorzitterschap waar toch nog altijd over wordt gesproken, een slecht idee is.

De financieel-economische crisis heeft gevolgen voor de mondiale machtsverhoudingen. In dat verband maak ik een opmerking over de zogeheten Sovereign Wealth Funds, de soevereine geldfondsen. Die staan klaar op de internationale markt, ook in onze richting. Wij kunnen er lang en breed over praten, maar die hebben de potentie om grootschalige marktverstoringen en politieke spanningen te veroorzaken. Wij willen graag van de regering weten of zij er scherp op toeziet welke soevereine staten hun geldfondsen naar ons sturen en ook welke voorwaarden zij in hun richting hanteert.

Mevrouw de voorzitter. Er is een sense of urgency nodig. Die is door het kabinet getoond in de acute financiële crisis, nogmaals complimenten daarvoor. Maar die sense of urgency is ook nodig

voor de reële economie en datgene wat het kabinet voor de komende jaren en in het bijzonder in 2009 gaat doen. Het is de hoogste tijd om de realiteit onder ogen te zien. De reële economie staat er slecht voor. Alle hens aan dek dus om vitale bedrijven, bedrijfstakken, te steunen, te helpen en dan vooral met borgstelling en dus niet door de investeringsbeslissingen en de financiering over te nemen. Ingrepen in de begrotingsplannen voor 2009 zullen hard nodig zijn. Het ongedaan maken van de explosie van consumptieve overheidsuitgaven van meer dan 10 mld. en wat ons betreft moeten nu niet de lonen omhoog met ongeveer 4%, maar de belastingdruk omlaag, want juist nu moeten producenten en consumenten zelf kunnen bepalen wat zij met hun welverdiende geld, omzet en loon, doen.

De heer Noten (PvdA): Even ter toelichting, want ik weet niet of ik de heer Rosenthal wel goed begrepen heb. Zegt hij nu eigenlijk dat de overheid, de Staat als mede-eigenaar, als aandeelhouder van deze vitale organisaties zich uiterst terughoudend moet opstellen als het gaat om het beïnvloeden van het (investerings)beleid van die organisaties? Is dat zijn stelling?

De heer Rosenthal (VVD): Nee, het gaat mij in dit geval om de vitale bedrijfstakken en om versterking van hun mogelijkheden tot het verkrijgen van kredieten, enzovoort, enzovoort. Als je dan kijkt naar het instrumentarium zeggen wij dat, als de regering wat dat betreft naar het bedrijfsleven gaat, dat vooral moet via mechanismen van borgstelling en niet door zelf te bepalen waar de investeringen terecht moeten komen en hoe de financiering moet plaatsvinden.

De heer Noten (PvdA): Ik begrijp het, het gaat om degenen die de kredieten van financiële instellingen afnemen en de rol die de overheid kan spelen om dat proces te vergemakkelijken!

De heer Rosenthal (VVD): Borgstelling!

De heer Noten (PvdA): Oké, dank u vriendelijk!

De heer Rosenthal (VVD): Mevrouw de voorzitter. Vorig jaar hebben wij kritiek geuit op de investeringsagenda. Daar zaten, vonden wij, te veel achterstallig onderhoud en te veel consumptieve bestedingen in verscholen. De minister-president zegde ons toen toe dat er nog eens goed zou worden gekeken naar het scheiden van investerings- en consumptieve uitgaven, ook in de begrotingssystematiek. Wat is hier inmiddels aan gedaan?

Wij hebben ook al eerder vragen gesteld -- het gaat alweer over investeringen -- over het Fonds Economische Structuurversterking, in goed Haags jargon het FES. Wat is er nu sinds 2005 -- toen zijn wij daar al over begonnen -- verbeterd? Wanneer wordt het FES eindelijk eens opgeschoond?

Mevrouw de voorzitter. De regering is voortvarend geweest in de kredietcrisis, maar wat

ons betreft staan daar veel defensieve compromissen in moeilijke problemen tegenover, voor ons ik zou zeggen het negatieve lijstje. Wij vinden het juist nu van groot belang dat stagnerende beleid wordt vlotgetrokken en dat dat negatieve lijstje ten positieve keert. Wij zien op dat punt uit naar planvorming kernenergie, de-stalinisering van de overgereguleerde woningmarkt, in het hoger onderwijs een echte doorbraak naar graduate schools en PhD-topprogramma's, omdat wij anders gewoonweg de concurrentieslag met Azië zullen verliezen. Wij begrijpen dat de minister van OCW nu in Beijing is en misschien dat hij daar behalve de belangen van het Concertgebouworkest ook nog eens kan praten over de PhD's en de manier waarop wij er krachtig doorheen zullen komen. Wij zouden voorts graag zien dat mensen aan regulier werk komen, dus echte banen, dat de AWBZ teruggaat naar de echt bijzondere risico's en dus vooral -- de laatste wens van het lijstje -- een snelle uitvoering van werkelijke investeringen in wegen, ziekenhuizen, enzovoort. Graag wil ik een reactie van de minister-president op deze zes aanjagers.

Wat verwachten wij wel en wat verwachten wij niet van de Staat, van de overheid? Dat punt willen wij toch bij deze algemene politieke beschouwingen voorleggen. Wat ons betreft moet de Staat heel goed doen wat hij moet doen. Hij moet zijn kerntaken doeltreffend, doelmatig en hoogwaardig uitvoeren. De Staat dient wat ons betreft allereerst de fysieke veiligheid te borgen. Hij moet militairen op zware missies van excellente en toereikende uitrusting en materieel voorzien. Hij moet genoeg agenten op straat houden en overheidsdienaren steunen tegen bedreiging en geweld. Wat ons betreft zou het goed zijn als eens werd gekeken naar een verzwaring van de strafmaat bij geweld tegen overheidsdienaren. De Staat mag geen no-go areas dulden, een andere vanzelfsprekendheid bij het waarborgen van fysieke veiligheid. Te veel burgers en overheidsdienaren hebben een antenne van de angst ontwikkeld voor plekken in het publieke domein waar je beter niet langs fietst, waar je liever niet gaat werken, waar je het best wegblijft. Dat is toch onaanvaardbaar? Wat doet de regering daaraan?

In het kader van de kerntaken van de Staat kiezen wij voor een Staat die de harde infrastructuur op peil brengt. De minister van Verkeer en Waterstaat vindt ons zeker aan zijn kant als hij eindelijk de impasse doorbreekt met als symbool natuurlijk de A4 Delfland. Wij begrijpen dat men er nu uit is, maar wij vragen toch nog eens de verzekering dat dit inderdaad geldt voor alle bewindspersonen en voor alle coalitiefracties in de Tweede Kamer. Natuurlijk gaat de regering daar niet over. In elk geval alle bewindspersonen. Het is nog een symbool en wij hopen dus dat die er echt gaat komen.

Voorts kiezen wij voor een Staat die marktmeester is en niet marktkoopman of marktbeheerder. Wij zeggen daarbij dat de Staat wat ons betreft geen geldmachine is. Wij voelen ons ongemakkelijk bij rekensommen van de Staat over wat de eigen aandelen in financiële

ondernemingen over enige tijd waard zullen zijn. Wij zijn het eens met het CDA dat opbrengsten van de staatsdeelnemingen benut moeten worden om de staatsschuld te verminderen. Wij willen dat de Staat zijn tijdelijke rol niet misbruikt om socialistische stokpaardjes te berijden en wij willen dat de banken zo snel mogelijk weer op eigen benen staan.

De heer Noten (PvdA): Ik voelde het al aankomen, mevrouw de voorzitter. De heer Rosenthal heeft zeer nadrukkelijke opvattingen over wat niet mag gebeuren met mogelijke opbrengsten die vanuit het ondernemerschap van de overheid zouden kunnen worden gegenereerd. Heeft hij ook overduidelijke opvattingen over wat er niet mag gebeuren met mogelijke verliezen die met het ondernemerschap samenhangen? Zoals hij wellicht zal weten, kent ondernemerschap vele gezichten.

De heer Rosenthal (VVD): Ja, dat klopt. Daarom ook de overall mededeling van onze kant. Ik zeg dat nu ook maar tegen de heer Noten en kennelijk steunt hij ons daarin. Ik heb gezegd dat wij ons ongemakkelijk voelen bij rekensommen van de Staat over wat de eigen aandelen in financiële ondernemingen over enige tijd waard zullen zijn. Daar gaat het om en dat is ook de reden waarom wij de mening zijn toegedaan dat de banken zo snel mogelijk weer op eigen benen moeten staan. Zij zijn het waard het om gaat!

De heer Noten (PvdA): Als wij nu heel veel geld verliezen met dit ondernemerschap, vindt u dan bijvoorbeeld dat het EMU-saldo even hard moet worden gehanteerd als voordien, want het is toch mogelijk dat dit ondernemerschap niet leidt tot extra opbrengsten, maar tot verliezen? Wat betekent dat gegeven de begrotingsregels die u nastreeft? Dat is mijn vraag, want anders laten wij wat mij betreft die banken de volgende keer gewoon maar omvallen.

De heer Rosenthal (VVD): Voor dit moment betekent het in elk geval dat u van mij niet zult horen dat er dan iets zou moeten gebeuren met het EMU-saldo, het Stabiliteitspact of what ever!

De heer Kox (SP): Voorzitter. Collega Rosenthal sprak over socialistische stokpaardjes dus dacht ik dat ik daar maar op af moest gaan, maar toen kwam Han Noten tot mijn grote geruststelling. Blijkbaar bindt iets ons toch nog!

De heer Noten (PvdA): Stokpaardjes?

De heer Kox (SP): Niet het socialisme?

De heer Rosenthal zei dat hij kiest voor een Staat die marktmeester is, maar is er in de afgelopen tijd geen moment geweest dat zelfs de meest verstokte liberaal, zoals u, op het idee kwam dat het grote probleem is dat de Staat de markt niet meester is geweest en dat wij een stuk gelukkiger zouden zijn geweest als de Staat wat meer meester was geweest over de markt dan de markt meester over de Staat? Of bent u aan die

zelfevaluatie nog niet toe gekomen? Denkt u dat de liberalen het toch allemaal wel goed voor elkaar hebben gehad?

De heer Rosenthal (VVD): Voor liberalen geldt dat de Staat marktmeester hoort te zijn, dat wil zeggen dat de Staat doeltreffend en scherp toezicht uitoefent op de markt en dat die daarop ook heel scherp de spelregels in de gaten houdt, bijvoorbeeld wat het tegengaan van monopolievorming, kartelvorming et cetera betreft. Dat zijn de ijkpunten voor ons. Verder moet ervoor worden gezorgd dat wanneer in de markt wordt geproduceerd, dat gebeurt op basis van een arrangement waarbij degenen die daarin centrale rollen spelen zich inderdaad houden aan de regels die in dat marktverkeer ordentelijk zijn. Daar gaat het om.

De heer Kox (SP): Mijn vraag aan u was of u in de afgelopen tijd iets heeft geleerd. Als een socialistische stokpaardje is "die willen ook wat hebben", u had het allemaal. Wij hadden een erg liberaal beleid en dat is toch niet helemaal goed gelopen. Leert u daar nu iets van of zegt u: nee, wij moeten nog meer liberalisme hebben?

De heer Rosenthal (VVD): Wij moeten liberalisme hebben op het punt van de marktordening zoals wij die zien. Sommigen zeggen dat de markt heeft gefaald en dat er dus iets anders voor in de plaats moet komen. Dat anders is soms voor je het weet een soort van dirigistisch staats-socialisme. Daar voelen wij natuurlijk helemaal niets voor. Het gaat er vooral om dat wij zo snel mogelijk zullen moeten naar een gezond bankensysteem waarin ook risicodragend kapitaal de motor is voor het draaiende houden van onze economie. Dus geen nationalisatie van het bankwezen in de Westerse wereld, nee, ervoor zorgen dat wij zo snel mogelijk weer een gezond solide bankensysteem hebben.

De voorzitter: Tot slot op dit punt, mijnheer Noten!  
\*\*

De heer Noten (PvdA): Ik zeg dit niet om het met de heer Rosenthal eens te worden, want dat lukt toch niet, maar wel om hem goed te begrijpen. Zegt hij nu dat als de ondernemende overheid dik verdient aan haar deelnemerschap dat geld niet tot extra uitgaven moet leiden?

De heer Rosenthal (VVD): Dat moet naar vermindering staatschuld gaan.

De heer Noten (PvdA): En zegt u dan gelijktijdig dat, mocht die ondernemende overheid -- dat lijkt mij de spiegel daarvan -- verliezen aan haar deelnemingen, dat niet tot extra bezuinigingen mag leiden? Het ondernemerschap moet met andere woorden buiten de begroting blijven. Of zegt u dat extra winsten niet mogen worden besteed, maar dat extra verliezen wel moeten worden bezuinigd?

De heer Rosenthal (VVD): Mevrouw de voorzitter. Ik zeg op dit ogenblik dat ik het het slechtst

denkbare vind om nu te gaan praten over verliezen voor de Staat in de deelnemingen die hij heeft gedaan. Dat vind ik het slechtst denkbare en daar wil ik het eigenlijk ook helemaal niet over hebben. Als ik het daarover zou moeten hebben, zou dat betekenen dat wij moesten terugnemen....

De heer Noten (PvdA): Maar u hebt het wel over de winsten, waarom dan niet over de verliezen? Dat hoort toch bij ondernemerschap? U kunt het toch niet over het een willen hebben, want u weet wat u daarmee doet, maar niet over het ander? Dat wacht u nog maar even af? Ben dan consequent. Als u zegt dat het buiten het begrotingsboekje blijft van de minister van Financiën snap ik dat, maar u bent nu bezig met mogelijke winsten te verdelen. Van verliezen blijft u echter af. Laat eens zien dat u echt ondernemer bent!

De voorzitter: Eerst even de heer Werner. Waarschijnlijk kunt u dat op beiden reageren, mijnheer Rosenthal.  
\*\*

De heer Werner (CDA): Ik had eigenlijk een verduidelijking willen hebben van de heer Noten. Laat de heer Rosenthal anders eerst maar even zijn betoog afmaken. Daarna wil ik graag even duidelijk horen wat de heer Noten bedoelde met een ondernemende overheid. Ik wil hier het voorbeeld van Noord-Holland niet noemen, maar een in meerderheid socialistische collega is daar gaan bankieren, geld gaan lenen bij de Bank Nederlandse Gemeenten en hij ging dat vervolgens uitzetten bij Icesave. Dat is niet helemaal goed afgelopen. Ik weet dus niet of het ondernemen van overheden nu wel zo moet worden gepromoot. Ik zie voor de Staat wel een andere rol dan voor de ondernemer.

De heer Noten (PvdA): Misschien nog even ter verduidelijking. Nee, ook ik ben er helemaal niet blij mee dat de Nederlandse overheid zich verplicht heeft gevoeld om enorme deelnemingen in ING en Fortis te doen. Ik denk dat crisismanagement daartoe heeft geleid en niet van te voren een wens van nationalisatie, in ieder geval niet bij mij. Een punt is dat wij die deelnemingen nu wel hebben. Daarmee zijn wij ook bedrijfsrisico's aangegaan. Tegenover dat geld staan risico's. Moeten wij niet eens nadenken over wat wij gaan doen met mogelijke winsten die dat ongewenst ondernemerschap, dat inderdaad zo snel mogelijk moet worden beëindigd, kan opleveren en wat wij gaan doen met mogelijke verliezen? De heer Rosenthal weet al wat wij gaan doen met de winsten, maar hij weet nog niet wat wij gaan doen met de verliezen en dat stoort mij!

De voorzitter: Mijnheer Werner tot slot. Daarna vervolgt de heer Rosenthal zijn betoog.  
\*\*

De heer Werner (CDA): Ik heb duidelijkheid gekregen; u hebt uw standpunt over het ondernemen door de overheid duidelijk genuanceerd en u wilt de huidige situatie

kenmerken als een incident om een crisis op te lossen.

De heer Rosenthal (VVD): Mevrouw de voorzitter, nog even in het verlengde van dit interruptiedebatje. De ondernemende overheid is ook niet ons wenkende perspectief. Wij willen eigenlijk geen ondernemende overheid. De heer Werner komt dan met de provincies aan als voorbeeld, maar wij willen het ook niet in het veel bredere verband.

Wij willen onversaagd de voordelen van de vrijemarkteconomie blijven verdedigen, maar bij alles wat er gebeurt in de samenleving, in de markt en in het politieke bestel, is het nooit goed. Als het gaat om excessen, om buitensporigheden, enzovoort, is dat ook voor liberalen niet iets wat wij willen. Ik herhaal maar weer -- ik zeg dat ook tegen de heer Noten, want die wil kennelijk toch wel een beetje de kant op van een ondernemende overheid -- dat wij zo snel mogelijk terug willen naar een bankensysteem dat solide is en dat inderdaad risicodragend kapitaal naar de markt brengt.

De heer Schuurman (ChristenUnie): Zit achter het verhaal van de heer Rosenthal niet te veel de gedachte dat de veroorzakers van de problemen ook de oplossers van de problemen zullen zijn? Ik veronderstel dat zijn antwoord op de eerste vraag zal zijn: Nee, er is meer aan de hand. Daarom is mijn tweede vraag of het niet dienstig zou zijn om in het vervolg te spreken over een sociaal-geconditioneerde markteconomie; dus geen socialistische of een liberale, want beide blijken ons in het verleden voor grote problemen te hebben gesteld.

De heer Rosenthal (VVD): Ik herhaal het citaat uit de internationale financiële wereld nog maar eens: "Niemand -- geen bankier, geen autoriteit -- kon de balans nog lezen." Dat geeft duidelijk aan dat in de bancaire wereld het nodige te doen is.

Wij zijn altijd geweest voor een goed gereguleerde markt. Vandaar de terminologie van het marktmeesterschap, met doeltreffend toezicht, met gelijke spelregels voor de verschillende stakeholders. Daar zijn wij op uit. Wij zijn niet uit op wat ooit het "laissez faire" -- laat alles maar draaien, laat alles maar waaien -- werd genoemd. Op dit punt verzoek ik de minister-president -- naar ik hoop voelt ook de PvdA hier iets voor -- in het licht van dit bredere kader in het voorjaar in deze Kamer een exit-strategie en scenario's voor denationalisering te presenteren.

Er zal evenwichtsherstel in de relatie tussen Staat en individu nodig zijn. De Troonrede deed niet voor niets een appel op de eigen kracht van de burgers. Wij moeten voorkomen dat de gedachte weer postvat dat de overheid de mensen bij de hand neemt en hun risico's tot nul reduceert. De mensen hebben immers een eigen verantwoordelijkheid voor wat zij besteden en waarvoor zij sparen. In dat verband is een vraag of er geen reden is om systematisch meer informatie aan de bevolking te geven. Dat is, bij alle lof die wij de regering en minister Bos hebben toegezwaid,

tot nu toe wat mager geweest. Dit betreft vooral degenen die in schrijnende omstandigheden zijn komen te verkeren. Daarover hoort men niet via een telefoontje bij Pauw en Witteman de dialoog -- of het conflict -- aan te gaan.

De Staat is voor liberalen geen geldmachine en evenmin een geluksmachine. De eigen verantwoordelijkheid van de mensen betreft hoe zij zelf hun leven inrichten, hun kinderen opvoeden, hun talenten ontwikkelen en ook in welke sociale verbanden zij willen leven, hoe zij willen wonen, met wie zij willen werken. Ook dat hoeft niet van bovenaf te worden opgelegd. Dus, het zij gezegd, vooral geen betutteling, ook niet via het elektronisch kind dossier (ekd).

De heer Koffeman (PvdD): Hoe kijkt de heer Rosenthal aan tegen het Kinderwetje van Van Houten? Vindt hij dat de markt dit spontaan heeft opgerispt? Of vindt hij dat de overheid toen toch wel een rol had om verandering aan te brengen in een situatie die onwenselijk was en waarbij de overheid de markt nadrukkelijk stuurde?

De heer Rosenthal (VVD): Mijnheer Koffeman, wat wilt u nu van mij horen? Dat wij vinden dat het Kinderwetje van Van Houten met terugwerkende kracht ongedaan moet worden gemaakt?

De heer Koffeman (PvdD): Nee, dat denk ik niet. Wel denk ik dat heel veel sociaalliberalen zich niet herkennen in het VVD-beleid van vandaag en zouden willen dat het sociaalliberalisme vandaag de dag méér in plaats van minder sturing aan de markt gaf, omdat de markt geen ethiek kent.

De heer Rosenthal (VVD): Het is een verhaal uit 1874 dat u nu, een beetje geforceerd, overplant naar 2008. Volgens mij is er niet één liberaal die het Kinderwetje van Van Houten niet in zijn hart sluit. Laat ik het daar op houden. Met uw interventie kan ik eigenlijk niets.

De heer Koffeman (PvdD): Is er eigenlijk wel één liberaal die vindt dat de markt de situatie maar moet oplossen en die vindt dat de banken zo snel mogelijk hun handelingsbevoegdheid moeten terugkrijgen, om vervolgens door te gaan waar ze zijn gebleven?

De heer Rosenthal (VVD): In reactie op een interventie van de heer Schuurman heb ik duidelijk gemaakt welke lessen de VVD uit de kredietcrisis leert. Wij mogen nooit meer het citaat uit gezaghebbende bron te horen krijgen dat niemand, autoriteit noch bankier, de balans nog kon lezen. Is dat duidelijk genoeg?

Mevrouw de voorzitter. Ik zei het al: vooral geen betutteling, ook niet via het elektronisch kind dossier (ekd), want het denderd onverminderd voort. Een ekd voor alle kinderen. Dat tast de privacy aan, maar het is ook staatopvoedkunde van de slechtste soort, met criteria voor goed gedrag die rechtstreeks zijn ontleend aan de rampzalige methoden van flower power-pedagogen, waarbij bijvoorbeeld gezinnen gezien worden als

onderhandelingshuishouding, met gezinsdemocratische opvoedingsmethoden. Ik zag een goedbedoelde, maar daardoor des te opvallender kop boven een passage in toelichting op de begroting van Jeugd en Gezin: één gezin, één plan. Het zal je gebeuren... Mijn vraag aan de regering is of vader en moeder zelf nog mogen weten hoe zij hun kinderen, desnoods zonder plan, opvoeden. Het is maar een vraag.

De heer Noten (PvdA): Ik maak bezwaar tegen het badinerende karakter van de bijdrage van de heer Rosenthal over het ekd. Ten eerste miskent hij volstrekt wat het ekd is. Hij doet het voorkomen dat het een diagnostisch instrument zou zijn. Dat is flauwekul, want daarvoor moet hij bij de verwijsindex en niet bij het ekd zijn. Het gebrek aan kennis dat hij met betrekking tot dit onderwerp tentoonspreidt, is een beetje beschamend.

Verder gaat hij ervan uit dat er sprake is van een buitengewoon uitgebreide verslaglegging. Maar dat is niet het geval: in het ekd staan alleen de basisgegevens die bij alle instellingen voor jeugdzorg en consultatiebureaus voor gezinnen met de hand worden vastgelegd. Een uitgebreide verslaglegging vindt pas plaats in geval van mishandeling of andere ernstige zaken. Per jaar zijn er overigens, volgens de meest bescheiden cijfers die wij kennen, 106.000 gevallen van mishandeling. Op die problematiek gaat hij helemaal niet in. De heer Rosenthal is voor de vrijheid van de burger, maar is hij misschien ook voor de veiligheid van kinderen? Nogmaals, ik vind dat hij heel badinerend met dit onderwerp omgaat.

De heer Rosenthal (VVD): Het is opvallend dat zich de discussie herhaalt die wij vorig jaar over dit onderwerp hadden. Ook toen al is van de kant van mijn fractie expliciet gewezen op de vragenlijsten die in het ekd zijn opgenomen, met de criteria waaraan volgens het ekd een goede opvoeding moet voldoen. Die criteria, althans een deel daarvan, bevallen ons niet. Daar gaat het ons vooral om. Inmiddels zijn wij het erover eens dat wij van het idee af moeten dat er voor alle kinderen een ekd moet zijn, hoewel er nog altijd enige onduidelijkheid over bestaat. Wij leggen niet alleen het idee van de privacy voor, want minstens zo belangrijk vinden wij het dat in de criteria bij het ekd die het beeld schetsen van een goede opvoeding, punten voorkomen die de onze absoluut niet zijn. Dit beeld duwt de relatie tussen kind en ouder in een richting die wij niet appreciëren.

Ik kom aan mijn laatste punt. De voortvarendheid in de acute kredietcrisis moet ook een voorbeeld zijn voor het functioneren van het kabinet zelf. Het kabinet werkt met een motto en een aantal pijlers, maar wij bespeuren toch onvoldoende samenhang. Vorig jaar stelden wij al vragen over de twee programmaministers en of zij wel voldoende greep op de uitvoering hebben. Het lijkt er sterk op dat minister Rouvoet jongleert tussen zes departementen, althans volgens Steven van Eijck, die daar goed naar gekeken heeft. Wij voorspellen meer in plaats van minder jeugd- en gezinsbureaucratie in dit land. De tweede

programmaminister, minister Vogelaar, rammelt met de geldbuidel, maar naar ons oordeel komt er weinig tot stand.

Wij horen voor wat de werking van de Staat betreft steeds meer geluiden over verkokering tussen departementen. Wordt het geen tijd om toe te werken naar een stevige herindeling van de departementen? Wij weten dat daar altijd honderdeen bezwaren tegen zullen zijn. Daardoor komt er nooit echt druk op de ketel om werkelijk iets te doen aan de stagnatie in de organisatie. Dus volgende keer toch maar een kernkabinet van zo'n zeven ministers. Nog een paar afwezigen achter de tafel, en wij komen al zo ongeveer op dat aantal uit. Uiteraard zullen er nu wel honderdtwee bezwaren zijn, maar het zou de zaken vergemakkelijken; voor ons een wenkend perspectief. In elk geval hebben wij PvdA-leider Bos aan onze kant, die zich daar in 2006 voor uitsprak.

De heer Schuurman (ChristenUnie): De heer Rosenthal raakt bij mij een gevoelige snaar met zijn uitspraak dat de overheid of de Staat van gezinnen moet afblijven. Daarmee herinnert hij aan een beginsel dat de ChristenUnie dierbaar is, de soevereiniteit in eigen kring. Toch ga ik een stapje verder dan de heer Rosenthal. Ik vind dat het behoort tot de soevereiniteit van de Staat om alle burgers de grootst mogelijke bescherming te geven tegen de aantasting van hun veiligheid en toekomstmogelijkheden. Daar zit op het ogenblik het probleem. In Nederland hebben wij een groot jeugdprobleem. Een overheid moet niet telkens ingrijpen als een probleem zich voordoet; zij heeft ook de taak om vooruit te zien. Met het vooruitzicht dat de jeugdproblemen zich opstapelen, is mijn vraag wat de heer Rosenthal wil en welk alternatief hij te bieden heeft.

De heer Rosenthal (VVD): Allereerst wil ik geen misverstand laten bestaan over het volgende: natuurlijk ligt er een taak voor de overheid in de gevallen dat kinderen worden bedreigd of mishandeld. Ons vertrekpunt is echter dat ouders hun kinderen naar eigen inzicht moeten opvoeden. Daarnaast -- de minister voor Jeugd en Gezin meldt dit ook voortdurend, maar het raakt ondergesneeuwd voor je het weet -- gaat het voortreffelijk in grote aantallen gezinnen waar helemaal geen problemen zijn. De jeugdproblematiek vraagt natuurlijk om interventies wanneer er geweld in het spel is, kinderen worden mishandeld enzovoorts. Wij zijn het ermee eens dat kindermishandeling een veel groter probleem is dan het zich een paar jaar geleden liet aanzien. In dat soort situaties is interventie noodzakelijk.

Het alternatief is dat in het jeugdbeleid en de interventies op dat vlak de samenwerking tussen de verschillende betrokken instanties veel steviger wordt dan tot nu toe het geval is. Heel veel van de vreselijke zaken die wij kennen, of het nu Savanna is of een brand in Roermond waarbij vader moeder en zes kinderen omkwamen, steeds weer bleek uit het onderzoek dat het geschorst had aan samenwerking tussen de verschillende

jeugdinstellingen. Er moet worden gekoerst op het over en weer bekend stellen van de problematiek.

\*N

De heer Werner (CDA): Mevrouw de voorzitter. Op Prinsjesdag heeft de regering haar plannen en begroting voor 2009 gepresenteerd. Uit alles maakt de CDA-fractie op dat het kabinet Balkenende IV nu echt op stoom begint te komen. De coalitiepartners raken beter op elkaar ingespeeld, het beleid toont meer samenhang en diepgang en het kabinet kijkt duidelijk over de grenzen van zijn eigen regeerperiode heen. De blik is óók op de langere termijn en de toekomst van ons land gericht.

De groeiende daadkracht is terug te vinden in de kordate wijze waarop gereageerd is op de wereldwijde kredietcrisis. Voor deze kordate wijze van reageren dank ik het kabinet in zijn geheel, want ik heb -- in tegenstelling tot de heer Rosenthal -- wat minder alleen de minister van Financiën op het oog, hoewel ik vind dat de minister van Financiën in deze tijd zeer goed functioneert.

De voorliggende Miljoenennota onderscheidt zich in positieve zin van die van vorig jaar. Deze laatste droeg nog duidelijk de sporen van drie partijen die, al lag er een ambitieus regeerakkoord, nog te veel aan het zoeken waren naar eigen herkenbaarheid, waardoor de gemeenschappelijke missie maar moeilijk gestalte kon krijgen. Dat leidde tot veel beleidsmaatregelen met een nogal ad hoc-karakter, gericht op de korte termijn.

Kennelijk was de 100-dagtoernee en de tijd die daarna resteerde te kort voor een echt overtuigend optreden. Ik verwoordde toen bij de algemene politieke beschouwingen de vrees van de CDA-fractie dat het kabinet belangrijke vraagstukken die van grote importantie zijn voor de toekomst van ons land, te veel voor zich uit zou schuiven.

Hoe anders is het nu. De participatieagenda en de flexibilisering van de arbeidsmarkt beginnen duidelijk vorm te krijgen. In het Najaarsoverleg is het kabinet erin geslaagd spijkers met koppen te slaan. De regering heeft er zelf alles aan gedaan -- met name door het schrappen van de btw-verhoging en het afschaffen van de WW-premie -- om gematigde loonontwikkeling gepaard te laten gaan met een beter functionerende arbeidsmarkt en het invoeren van participatiemaatregelen. Dit alles om antwoord te geven op de structurele krapte op de arbeidsmarkt nu en in de toekomst.

Er ligt een deltaplan om de gevolgen van de klimaatverandering en de stijgende zeespiegel op te vangen; nu beginnen om grote problemen later te voorkomen.

De AOW wordt aangepast om langer doorwerken door ouderen aan te moedigen. Ook de herstructurering van de AWBZ is ter hand genomen. Met de hervorming van beide voorzieningen moet nu worden begonnen om de gevolgen van de verouderende bevolking in de toekomst te kunnen opvangen.

Eindelijk is er perspectief op de invoering van de kilometerbeprijzing, een onvermijdelijke

maatregel om het fileleed te verminderen en een eerlijke toerekening van de kosten mogelijk te maken.

Eindelijk krijgen de scholen een krachtige kwaliteitsimpuls van 200 mln., waarbij de scholen zelf de ruimte wordt gegeven om zelf te bepalen waar ze dat geld aan willen besteden, op voorwaarde dat de kwaliteitsprestatie wordt geleverd. Dit getuigt van vertrouwen in de scholen en leerkrachten en bespaart veel bureaucratische rompslomp.

Het is knap dat het kabinet er ook in geslaagd is om de inkomens -- voor zover dit door overheidsbeleid te beïnvloeden is en ondanks de teruglopende economische groei -- grosso modo op peil heeft weten te houden.

Het bedrijfsleven mag niet klagen. Ook hij krijgt een fors aandeel in de lastenverlichting.

Solide overheidsfinanciën blijven gewaarborgd. Het begrotingsoverschot loopt weliswaar iets terug ten opzichte van eerdere ramingen maar blijft ruim binnen de doelstelling voor deze kabinetsperiode. En de staatsschuld is lager dan ooit. Mijn collega's van de fracties van D66 en de VVD, die in het voorjaar nog klaagden dat zij in deze Kamer niets te doen hadden, kunnen nu hun mouwen opstropen. Het kabinet Balkenende IV toont met de Miljoenennota 2009 daadkracht en kiest duidelijk voor een krachtige en innovatieve toekomst van ons land waarin mensen op een respectvolle wijze met elkaar omgaan.

Nu ik dit gezegd heb, lijkt Prinsjesdag alweer ver weg. Vooral als gevolg van de wereldwijde kredietcrisis hebben de gebeurtenissen sedertdien de regering genoopt om op ongekende wijze snel en diep in te grijpen in het bankwezen om daarmee ernstige ontwrichting van de economie te voorkomen en wellicht ook het instorten van het monetaire stelsel. De CDA-fractie spreekt haar waardering uit voor het krachtdadige beleid dat in dezen wordt gevoerd. En nadat duidelijk was dat de steun in de vorm van 4,6 mld. aan aandelen in Fortis ontoereikend was, heeft de regering niet gearzeld om het Nederlandse deel van de Fortis/ABN AMRO-combinatie volledig over te nemen, de banksaldi van particuliere spaarders tot €100.000 te garanderen en een noodfonds voor financiële instellingen aan te leggen om solvabiliteits- en liquiditeitsproblemen te voorkomen. Het feit dat Nederland er goed voor staat en een sterke uitgangspositie heeft, zeker in vergelijking met de andere Europese landen, toont nu zijn waarde. Die positie maakt niet alleen deze investeringen mogelijk maar ook dat de regering vasthoudt aan de koers van het kabinet, zoals die is vastgelegd in het regeerakkoord en de zes pijlers. Toch dringt de vraag zich op of dit met de kennis van nu kan worden volgehouden. De gepensioneerden zullen waarschijnlijk hun besteedbaar inkomen zien dalen door de inflatiecorrectie geheel of deels achterwege te laten.

De heer Kox (SP): Ziet de heer Werner het dalen van het besteedbaar inkomen als een onontkoombaar feit dat zich zal voltrekken, of als een risico? Als het laatste het geval is, nodigt hij de



regering dan uit om daaraan iets te doen? Ik denk ook aan het behoorlijk grote aantal bejaarden dat tijdens de afgelopen verkiezingen op het CDA stemde. Wat mogen die mensen van de CDA-fractie verwachten nu zij deze ontwikkeling ziet?

De heer Werner (CDA): Uit mijn formulering blijkt onzekerheid. Wij weten immers niet of het besteedbaar inkomen van die mensen zal dalen. Als de economie terugloopt, zullen wij dat uiteindelijk allemaal in de portemonnee voelen. Mocht er geen volledige inflatiecorrectie zijn, dan is het naar mijn idee niet aan de overheid om onmiddellijk op de bok te springen en een en ander te repareren.

De heer Kox (SP): Verwacht de heer Werner dan niet dat er veel bejaarden zullen zijn die zich afvragen wat zij in vergelijking met een spaarder niet hebben? Het geld van particuliere spaarders wordt tot €100.000 gegarandeerd, maar dat geldt niet voor een klein pensioen waarvoor je ook gedurende je hele leven hebt gespaard. Kan de heer Werner mij uitleggen wat het wezenlijke verschil is? Hebben wij te veel gepensioneerd in Nederland?

De heer Werner (CDA): Pensioenfondsen zullen wat dat betreft in eerste instantie zelf moeten nagaan wat kan en wat redelijk en haalbaar is. Dat zal vanuit die verantwoordelijkheid worden bepaald. Ik zeg nogmaals dat het naar mijn idee geen taak is van de overheid om dat alles te repareren. Als zij dat zou moeten doen, werd het een oeverloos gebeuren.

De heer Kox (SP): Ik vraag natuurlijk niet om een automatische garantie maar of de heer Werner het als een vraag of als een feit aanneemt. De pensioenfondsen zijn immers om dezelfde redenen in de problemen gekomen dan de spaarders van de bank. Waarom wordt de ene groep wel een garantie geboden en de andere niet? Overweegt de heer Werner de regering te vragen om daaraan iets te doen, of is hij van mening dat dit iets anders is en dat de overheid daaraan niets hoeft te doen?

De heer Werner (CDA): Vooralsnog zie ik geen reden voor de overheid om op te treden als de pensioenen niet geïndexeerd kunnen worden.

De bedrijven en het mkb komen veel moeilijker aan geld om hun investeringen te financieren of betalen daarvoor een hoge rente. Daardoor zullen rendementen en investeringen achterblijven. Zolang de buffer van de banken niet op orde is, zullen zij heel kritisch blijven op het moment dat zij geld uitleenen. Gelukkig lijkt de inflatie minder hoog te worden dan verwacht. Heeft de regering al een risicoanalyse gemaakt van wat de kredietcrisis onder verscheidene aannames voor ons land kan betekenen? Kunnen de budgettaire kaders onverkort gehandhaafd blijven? De CDA-fractie wil in ieder geval niet dat het prachtige begrotingsoverschot plotsklaps verdampt en het volgend jaar omslaat naar een fors tekort. Dan kunnen de financiële doelstellingen in het regeerakkoord voor deze kabinetsperiode immers

niet meer worden behaald. Is het beleid van de regering daarop nog steeds gericht, of is de financiële doelstelling van een structureel overschot van 1% bnp op de rijksbegroting in 2011 -- het eindresultaat van deze kabinetsperiode -- al losgelaten en ondergeschikt gemaakt aan het oplossen van de kredietcrisis of het afwenden van een recessie? Hoe wordt omgesprongen met de opbrengsten en de kosten van de reddingsoperatie? Graag wil ik daarover een duidelijke uitspraak. Komt het saldo van de interventies die gedaan worden -- plus of min -- ten goede of ten laste van de staatsschuld, of worden de resultaten ingebracht in de lopende begroting? Hoe lang wil de overheid als aandeelhouder van banken optreden? Welk beleid heeft het kabinet in dezen voor ogen?

Tot slot stel ik in dit verband nog één vraag. In alle berichtgeving over de kredietcrisis wordt voortdurend gewag gemaakt van de zogenaamde innovatieve financiële producten: pakketten van alle mogelijke financiële waardepapieren, verzekeringen, leningen met uiteenlopende risicorankings. Door het veelvuldig inpakken, opnieuw verpakken en doorverkopen, schijnt niemand meer te weten hoe het zit en wat men nu eigenlijk in handen heeft. Het lijkt hierbij te gaan om astronomische bedragen. Het vertrouwen in de financiële wereld zal pas echt terugkeren als alle rotte peren uit het mandje zijn verdwenen. Wanneer kunnen wij verwachten dat dit het geval zal zijn en dat het sein "schoon schip" gegeven kan worden?

Een belangrijk speerpunt van dit kabinet is het verhogen van de participatiegraad: het kunnen deelnemen aan het arbeidsproces en beschikbaarheid voor de arbeidsmarkt. Op weg naar een deelname van 80%. Met name allochtonen, arbeidsongeschikten, Wajongers, ouderen en vrouwen worden genoemd. Er worden belangrijke maatregelen genomen: de AOW-bonus om mensen te stimuleren langer door te werken, het afschaffen van WW-premie voor werknemers waardoor werken meer lonend wordt. Daarnaast worden omvangrijke bedragen uitgetrokken voor re-integratie, bij- en omscholingsprogramma's, participatiebanen enzovoorts. Na een moeilijke start begint de participatieagenda geleidelijk aan vorm te krijgen. Ik maak toch een paar kanttekeningen en stel een aantal vragen. Wat gaat er gebeuren met de vele voorstellen van de commissie-Bakker? Het "ombouwen" van de WW naar een werkverzekering wordt door de CDA-fractie zeer wenselijk geacht, evenals de voorstellen om meer en langer door te werken. Deze maatregelen zijn niet alleen nodig voor de langere termijn. Die zijn ook nu van belang voor het vlottrekken van de stagnerende economie. Wat gaat het kabinet op dit punt verder doen? En wat gaat het verder doen met de voorstellen van de commissie-Bakker?

Gegeven de exceptionele omstandigheden is het begrijpelijk en realistisch dat het kabinet nu een pas op de plaats maakt om voorrang te geven aan loonmatiging. Het doet dat om onze concurrentiepositie in ieder geval niet te laten verslechteren. Dit kan echter niet het einde zijn van

het structureel verbeteren en flexibiliseren van de arbeidsmarkt.

Uit vele bronnen, namelijk het SCP, het CBS, bureaus Jeugdzorg en vele andere organisaties, blijkt dat het aantal probleemjongeren toeneemt. Het gevolg daarvan is dat wachtlijsten en wachttijden ieder jaar langer worden. Er moeten honderden miljoenen euro's extra worden ingezet om de tekorten op te vangen. Het jeugdbeleid is in de eerste plaats gediend met ouders die de verantwoordelijkheid voor de opvoeding van hun kinderen serieus nemen. Het zijn ouders die voldoende tijd voor hun kinderen uittrekken, aan hun kinderen de volle aandacht geven en die werken aan een goed gezinsleven en een familieband. Vanuit velerlei beleidsvelden worden ouders geprikkeld en gestimuleerd om wat dat betreft hun verantwoordelijkheid te nemen. Terecht worden zij steeds vaker op hun verantwoordelijkheid aangesproken. Er wordt echter wel op twee manieren aan ouders getrokken. Aan de ene kant worden zij gestimuleerd om meer en langer te werken en aan de andere kant worden zij steeds meer aangesproken op het serieus nemen van de verantwoordelijkheid voor hun kinderen. Zij moeten meer tijd aan hun kinderen besteden en hen meer aandacht geven. De winst in de vorm van hogere arbeidsdeelname mag niet tot een verlies leiden in de vorm van minder aandacht voor de opvoeding van hun kinderen. In het rapport van de commissie-Bakker staat niets over dit spanningsveld. De CDA-fractie is daarover teleurgesteld. Heeft zij onder andere de levensloopregeling niet juist bepleit om in het spitsuur van het leven wat ruimte te creëren voor onder andere de zorgtaken? De CDA-fractie vraagt voor dit aspect meer aandacht in het participatiebeleid.

De heer Thissen (GroenLinks): Laadt de heer Werner nu niet de verdenking op zich dat hij een causaal verband legt, terwijl aantoonbaar is dat dit er niet is? De heer Werner zegt dat de opvoeding van de kinderen onder druk komt te staan als man en vrouw, twee vrouwen of twee mannen met kinderen actief zijn op de arbeidsmarkt. Hij had gewild dat er voor dat aspect meer aandacht was geweest in het rapport van de commissie-Bakker en pleit voor meer aandacht daarvoor in het regeringsbeleid. Kan de heer Werner toelichten waarom er een causaal verband is tussen werkzame ouders en problemen van kinderen?

De heer Werner (CDA): Als de partners samen de verantwoordelijkheid voor de kinderen hebben en beiden fulltime aan het werk zijn -- het is uit financieel oogpunt immers aantrekkelijk om te werken -- kunnen zij minder tijd aan hun kinderen besteden. Er moet dus worden gezocht naar manieren om daarin alsnog te voorzien. Ik zie dus wel degelijk een relatie tussen het werk en aandacht voor de kinderen. Ik herinner mij maar al te goed dat wij in de drukke tijd, toen de kinderen nog thuis waren, voortdurend worstelden met de vraag wie de zorg voor de kinderen op zich nam en wat ik zou doen. Zowel ik als mijn vrouw was 's

avonds vaak weg. Dat is een spanningsveld dat wij allemaal kennen. Ik zeg niet dat er een absoluut causaal verband is, maar wel dat het een spanningsveld is. Iedereen herkent die situaties in de privésfeer waarin regelingen getroffen worden met de intentie de taken enigszins te verlichten en ervoor te zorgen dat die zorgtaak goed wordt uitgevoerd.

De heer Thissen (GroenLinks): Het CDA zal dus in navolging van de heer Werner als fractievoorzitter een warm pleitbezorger worden van veel betere kinderopvang in dit land. Heeft het buitensluiten van kinderen niet veel meer te maken met de sociaaleconomische positie van mensen, dus personen die aan de kant staan en geen uitzicht hebben op een positie op de arbeidsmarkt, dan met het feit dat beide ouders werken? Mensen die aan de kant staan en steeds te horen krijgen dat zij niet mogen deelnemen, worden maatschappelijk immers voortdurend belemmerd. Dat is naar mijn idee dus een belangrijkere oorzaak van het buitensluiten van kinderen dan werkende ouders.

De heer Werner (CDA): Ik wilde met mijn opmerking niet zeggen dat alleen het feit dat beide ouders werken een rol speelt. Natuurlijk zijn veel meer zaken van invloed. Ik ben het volstrekt met de heer Thissen eens dat er wat dat betreft veel meer aan de knikker is dan dit.

De kracht van Nederland wordt in belangrijke mate beïnvloed door de aanwezigheid van een omvangrijke voorraad aardgas binnen ons territorium, maar die is uiteraard eindig. Naar schatting is de helft van die voorraad inmiddels verbruikt. Nederland staat daarom voor de immense opgave om, zodra zijn aardgas op is, iets te doen waardoor het blijvend in zijn energiebehoefte kan voorzien. Het gaat op zoek naar alternatieve energiebronnen. Het transitieproces is gaande. Wellicht is kernenergie daarbij onmisbaar. Het is goed dat er voorbereidingen worden getroffen om een aanvraag te doen voor de bouw van een kerncentrale, opdat een volgend kabinet daarover wel beslissingen kan nemen.

De heer Hofstra (VVD): De heer Werner zegt dat kernenergie niet gemist kan worden en dat het goed is dat er wordt gestart met de voorbereidingen voor de bouw van een kerncentrale. Dan volgt een mooi politiek bijzinnetje: "... opdat een volgend kabinet daarmee verder kan gaan ..." Is het niet de taak van een zittend kabinet om duidelijk te maken wat het wil en dat dus niet over te laten aan een volgend kabinet?

De heer Werner (CDA): Ik denk dat dit kabinet wat dat betreft heel duidelijk is en dat er gedurende deze regeerperiode geen besluit wordt genomen over de bouw van een kerncentrale. Dat staat ook in het regeerakkoord. Die afspraak is met de coalitie gemaakt en daaraan houden wij ons. Wij zullen er dus niet op aandringen om dat te veranderen. Wij willen echter niet dat er tijd

verloren gaat voor een volgend kabinet. Dat zal wel gebeuren als alles wordt stilgelegd en er geen aanvraag wordt gedaan voor de bouw van een kerncentrale. Dat scheelt vier jaar.

De heer Hofstra (VVD): Dat past typisch in het beeld van het zoveelste defensieve compromis.

De heer Werner (CDA): Ja. Dat is de coalitie overeengekomen en wij hebben daarmee uiteindelijk genoeg genomen. Wij denken daar anders over, maar dat doet er niet toe. Dit is afgesproken, dus daaraan houden wij ons. Ik zal geen pleidooi houden om het kabinet tot verdergaande standpunten te dwingen.

De heer Hofstra (VVD): De heer Werner zegt: "... Wij denken daar anders over ..." Wie zijn "wij"?

De heer Werner (CDA): Met "wij" doel ik op de CDA-fractie. De heer Hofstra zal begrijpen dat ik hier namens mijn fractie sta.

De heer Hofstra (VVD): Ja, dat begrijp ik. In de geoliede machine van het CDA geldt dat naar het oordeel van de heer Werner ook voor de CDA-bewindslieden?

De heer Werner (CDA): Bedankt voor het compliment. Het CDA is een "prima" partij.

De heer Hofstra (VVD): Jazeker. Begrijp ik goed dat dit ook geldt voor de CDA-bewindslieden?

De heer Werner (CDA): Ik denk het wel. Ik weet dat niet zeker, want ik heb dat niet nagevraagd. De heer Hofstra kan de bewindslieden vragen om daarover een uitspraak te doen. Ik denk dat het op dit moment zo ligt dat wij te maken hebben met een regeerakkoord, dat dit daarin is overeengekomen en dat wij het goed vinden dat nu in ieder geval de aanvraag wordt voorbereid. Zodoende kunnen wij in het volgend kabinet sneller een beslissing nemen. Wij kunnen namelijk niet verwachten dat daarover in deze kabinetsperiode een beslissing wordt genomen. Ik meen dat wij aan de overkant dezelfde geluiden lieten horen.

De heer Thissen (GroenLinks): Zie ik een ietwat verlangende, dan wel een verliefde blik van de fractievoorzitter van het CDA naar de VVD met als doel om dit in de volgende kabinetsperiode te regelen?

De heer Werner (CDA): Het is nog te vroeg om over verliefde blikken te praten. Ik neem kennis van de woorden van de VVD-fractie op dit punt. Ik heb lovende woorden gesproken over dit kabinet, dus er is voor mij nog geen enkele reden om op enigerlei wijze te vrijen met andere partijen.

De heer Thissen (GroenLinks): De heer Werner lokt vreemdgaan nu wel uit.

De heer Werner (CDA): Dat vind ik altijd wel spannend, maar goed ...

De heer Thissen (GroenLinks): Waarvan acte.

De heer Schouw (D66): Als er liefde in het spel is, kun je eigenlijk beter zwijgen. Toch wil ik van de heer Werner weten hoe zijn positionering over kernenergie en zijn opmerkingen over de arbeidsmarkt en de WAO-leeftijd zich verhouden tot datgene wat hij aan het begin van zijn betoog zei. Hij zei: "... Alles in deze coalitie is koek en ei. Geen partijpolitieke profilering meer ..." Met de opmerkingen waarnaar ik zojuist verwees, maakt de heer Werner het begin van zijn betoog naar mijn idee ongeloofwaardig.

De heer Werner (CDA): Ik denk het niet. Ik meen dat ik heb aangegeven dat dit punt in het energievraagstuk kan worden meegenomen, dat wij ons wat dat betreft volledig aan het regeerakkoord houden en dat wij van mening zijn dat met de voorbereidingen voor een aanvraag begonnen mag worden. Daarbij laten wij het. De heer Schouw hoeft er dus niets meer achter te zoeken dan dat wat ik daarover gezegd heb.

De heer Schouw (D66): Nee, ik hoef daarachter niets te zoeken, maar ik zie wel dat de heer Werner bezig is met partijpolitieke profilering. Hij schoffeert daarmee het andere smaldeel van het kabinet. Ik constateer dat dit zich niet verhoudt met de eerste opmerking dat alles koek en ei is, dat alle discussies zijn begraven en dat er gezamenlijk wordt verdergegaan.

De heer Werner (CDA): Het is in zoverre koek en ei dat ik niet aandrang op iets anders.

De betrekkingen met andere landen worden in het licht van de energievoorziening in het buitenlands beleid herzien. Nederland probeert zijn strategische ligging uit te buiten en de gasronde van Europa te worden. Het Energierapport 2008 laat zien dat de regering zich ten volle bewust is van dit voor de toekomst van ons land zo wezenlijke vraagstuk. Toch stel ik ook over dit onderwerp een paar vragen.

Vanuit De Nederlandsche Bank is het voorstel gedaan om de resterende aardgasopbrengsten geheel of gedeeltelijk onder te brengen in een fonds en zodoende het ondergrondse vermogen aan aardgas ook voor de verre toekomst in de vorm van een financieel fonds te behouden. Naar het oordeel van de CDA-fractie is daarvoor veel te zeggen. Nadat het aardgas op is, profiteren generaties mee van de rijkdom die als gevolg daarvan is ontstaan.

Nadat de aardgasopbrengsten zijn opgedroogd, blijven de rendementen uit dit vermogen beschikbaar voor diepte-investeringen in infrastructuur, veiligheid en energie. Fondsvorming dwingt ons nu al om de begroting aan te passen aan de uiteindelijke financiële mogelijkheden zonder aardgasopbrengsten door geleidelijk alleen de vermogensopbrengsten uit aardgas aan de rijksmiddelen toe te voegen. Dat is goed voor het structurele begrotingsbeleid op langere termijn. De bestemming van de opbrengsten en de bestedingen van aardgas zijn volledig transparant.

De regering heeft dit voorstel eenvoudig en snel van de hand gewezen. De CDA-fractie wil graag weten waarom zij dat heeft gedaan. De grondgedachte om ondergronds vermogen ook voor de toekomst te behouden en alleen de rendementen van dat vermogen aan te wenden, spreekt mijn fractie zeer aan. Ook in de recente brief van de regering over fondsvorming staat niet duidelijk hoe vermogensbehoud gewaarborgd wordt.

Gaarne verneem ik de zienswijze van de regering hierop.

Nu het opsplitsen van de energiebedrijven in een productie- en leverings- en netwerkbedrijf een gegeven is en de aandeelhouders nagenoeg besloten hebben om de productiebedrijven te gelegener tijd te verkopen, dringt zich ook wat dit betreft de vraag op wat er gaat gebeuren met de vele miljarden die vrijkomen na verkoop van de productiebedrijven.

De heer Kox (SP): De heer Werner heeft gezegd dat de verkoop een gegeven is en dat er miljarden binnen zullen komen. Onlangs hoorde ik dat de uitleg van de minister van Economische Zaken over de splitsing. Heeft er als gevolg van alle ontwikkelingen van de afgelopen tijd binnen de CDA-fractie geen ontwikkeling in het denken plaatsgevonden waardoor zij nu beseft dat dat misschien toch niet de beste beslissing zou zijn? In andere Europese landen wordt immers gezegd dat die splitsing niet doorgaat. Zij zullen niet tot splitsing overgaan. Ik zie dat de baas van Vattenfall in Nederland rondreist om Essent en misschien Nuon op te kopen. Moeten wij dat gewoon laten gaan? Is er binnen de CDA-fractie echt geen ontwikkeling in denken geweest waardoor zij tot het besef is gekomen dat dit soort vitale structuren in het licht van de crisis misschien beter bij de overheid kan komen?

De heer Werner (CDA): De heer Kox kent de geschiedenis van de Eerste Kamer op dit punt, alsmede de opstelling van mijn fractie ten aanzien van het gehele proces. Hij weet dat het niet aan ons heeft gelegen dat zo snel met de Splitsingswet akkoord is gegaan. Als de CDA-fractie een ontwikkeling in denken had doorgemaakt waardoor zij opeens een andere richting voor ogen had, was het mogelijk geweest om haar daarop aan te spreken. Dat is overigens ook gebeurd. Maar die wet is nu aangenomen en ik ga ervan uit dat daarop niet wordt teruggekomen. Ik ben wel benieuwd of de regering van mening is dat zij gelukkig moet zijn met het feit dat opwekkings- en leveringsbedrijven gemakkelijk aan het buitenland kunnen worden verkocht. Graag verneem ik of er in dat opzicht iets wordt gedaan om te voorkomen dat deze strategisch buitengewoon belangrijke bedrijven zonder meer aan het buitenland worden verkocht.

De heer Kox (SP): Ik dank de heer Werner voor zijn antwoord. Dat wilde ik inderdaad graag van hem weten. Ik weet dat wij wat die splitsing betreft gelijk konden optrekken. De stelling van de heer

Werner was dat het een gegeven is maar ik begrijp nu dat hij, mocht dit onder druk van de huidige crisis vloeibaar worden, best bereid is om met de Kamerfractie na te denken over de vraag of aan de baas van Vattenfall verteld moet worden dat wij op dit moment niets in de aanbieding hebben. Is dat correct?

De heer Werner (CDA): Ik weet niet of dat allemaal kan. Graag hoor ik van de regering hoe zij daarover nu denkt. Natuurlijk heb ik ook gelezen dat deze vragen in de EU eveneens zijn gesteld. Als de wet is aangenomen en de splitsing een feit is, vind ik dat je daarover niet meer moet discussiëren. Dat heb ik als feit geaccepteerd.

De heer Noten (PvdA): Ik werd geïntrigeerd door de opmerking van de heer Werner over de wet, namelijk dat die er niet gekomen was als het aan zijn fractie had gelegen. Laat ik dat gevoel nu ook hebben. Volgens mij heeft de gehele Eerste Kamer dat gevoel. Ik kan mij niet meer herinneren of de heer Werner voor of tegen die wet heeft gestemd. Als hij voor die wet heeft gestemd, heeft hij die waarschijnlijk gewild. Hij heeft dan weliswaar met pijn voorgestemd, maar waarschijnlijk heeft hij die wet ook gewild. Nu zijn er nieuwe feiten. Misschien voelt de heer Werner zich op dit moment wat unheimisch over het feit dat hij die wet toen heeft gewild. Ik vind dat hij daarvoor wegloopt. Ik heb dat gevoel wel.

De heer Werner (CDA): Ja, ik heb voor die wet gestemd. Ik wilde geen discussie over de splitsing als zodanig oproepen. Ik wilde alleen zeggen dat dit gepasseerd is en dat wij een en ander hebben aanvaard. Ik blijf bij mijn mening en heb er spijt van dat ik voor die wet heb gestemd. Toen hebben wij onze bezwaren geuit, maar die zijn in het politieke krachtenveld niet gehonoreerd. Het hoort bij de democratie om op een gegeven moment te zeggen dat het een feit is en dat het gaat gebeuren. Vervolgens moet je verder denken en je afvragen of alle consequenties gewenst zijn. Wij hebben er destijds voor gewaarschuwd dat de energiebedrijven na de splitsing een gemakkelijke en goedkope prooi zouden worden voor buitenlandse overnames. Wij bouwen daarop voort en vernemen graag van de regering of zij kansen ziet om voorwaarden aan verkoop te verbinden, of dat de markt zijn kans krijgt. Uit strategisch oogpunt zijn die bedrijven belangrijk voor de toekomst van ons land. De vraag is dus of wij nog iets kunnen veranderen. Dat is de bedoeling van mijn inbreng.

Er is nog steeds onduidelijkheid over wat er gaat gebeuren en dus ook onzekerheid. Mocht er sprake zijn van verkoop van de energiebedrijven, dan is er dus onzekerheid over wat er gebeurt met de opbrengst van de verkoop. Is de regering voornemens om de besteding van deze middelen geheel over te laten aan de betrokken provincies en gemeenten, of acht zij het ook mogelijk dat deze als "openbaar nutsbedrijf" opgebouwde vermogens mede worden ingezet voor de nationale opgave op

het terrein van de infrastructuur, veiligheid en alternatieve energievoorziening. Dit zou bijvoorbeeld kunnen gebeuren door middel van een publiek-private samenwerking. Ook liggen er wellicht mogelijkheden voor fondsvorming. Wij horen graag wat het kabinet op dit punt voornemens is te gaan doen.

Ten slotte onder dit hoofdstuk nog een vraag over de grote zorgen bij chemische bedrijven, raffinaderijen en staalconcerns binnen onze landsgrenzen over de voornemens van Brussel tot herziening van het CO<sub>2</sub>-emissiehandelssysteem. Zij krijgen daardoor vanaf 2013 te maken met hoge kosten die bij productie buiten Europa achterwege blijven. Daardoor dreigt met name voor deze bedrijven, die wereldwijd opereren en concurreren, een ernstige aantasting van hun concurrentiepositie, hetgeen tot gevolg zal kunnen hebben dat de productie zal worden verplaatst naar landen buiten Europa die deze eisen niet stellen. Dat betekent niet alleen verlies van werkgelegenheid, het betekent ook dat de klimaatdoelstelling niet wordt gehaald. Wij praten hier over een lastenverzwaring die kan oplopen tot 1,5 à 3 mld. Is de regering voornemens bij de emissieveiling een vrijstelling te bepleiten voor de bedrijven die mondiaal concurreren en deze vrijstelling te handhaven totdat er een mondiaal akkoord is over gelijkwaardige inspanningen elders in de wereld, zoals ook Duitsland bijvoorbeeld voorstaat?

De heer Thissen (GroenLinks): De heer Werner maakt nu een interessante opmerking. Als hij tegen verkoop van de emissierechten is, op welke wijze denkt hij de doelstellingen bij het aanpakken van de klimaatcrisis dan te kunnen halen?

De heer Werner (CDA): Wij moeten nog nader bezien of dat ook niet via andere wegen kan worden bereikt. Daar heb ik op dit moment niet meteen een antwoord op.

De heer Thissen (GroenLinks): Ik merk bij de heer Werner wel een verschil in scherpheid. Als het over de kredietcrisis gaat, dan is hij scherp en alert en zegt hij dat de wind in de zeilen moet en dat er moet worden ingegrepen. Daarvoor mijn complimenten. Als het echter gaat om de aanpak van de klimaatcrisis, die alle aardbewoners treft, dan zegt hij dat wij dat tegen die tijd maar eens moeten bekijken.

De heer Werner (CDA): In ieder geval weet ik wel één ding: als de betrokken bedrijven hier wegtrekken en verhuizen naar landen die deze eisen niet stellen, zullen de klimaatdoelstellingen in ieder geval niet worden gehaald, want dan zullen zij waarschijnlijk blijven werken op de manier die daar is toegestaan. Er is ons dus wel iets aan gelegen om die bedrijven op de een of andere manier hier te houden, waarbij wij langs andere wegen het huidige emissiesysteem ook kunnen laten werken zonder dat ervoor wordt betaald. Het is op zichzelf al een fenomeen dat Europa voor het eerst zelf geld gaat innen, waarbij dan ook de vraag gesteld kan

worden wat er met dat geld wordt gedaan. Vloeit dat terug naar de nationale landen, blijft dat in Europa, of krijgen de bedrijven een bepaalde compensatie? Er valt dus over deze zaak nog heel veel te discussiëren en te bepraten. Dat gaat over een langere termijn. Pas in 2013 zou deze zaak moeten ingaan. Alles bij elkaar genomen vonden wij het dus de moeite waard om hierover nog eens de discussie te openen.

De heer Thissen (GroenLinks): De reactie van de heer Werner bewijst voor mij de stelling dat de heer Werner een fundamenteel verschil van urgentiegevoel heeft in het geval van de aanpak van de kredietcrisis en die van de klimaatcrisis. Waarvan akte. Misschien verlang ik dan ook naar een ander kabinet.

De heer Werner (CDA): Dat zijn de woorden van de heer Thissen. Ik beschouw de klimaatdoelstellingen en de CO<sub>2</sub>-reductie als buitengewoon belangrijk. Ik weet alleen dat het vertrek van de bedrijven in elk geval niet bijdraagt aan het realiseren van de klimaatdoelstellingen.

De heer Schouw (D66): Het lijkt mij belangrijk dat wij op dit punt duidelijkheid krijgen van de grootste coalitiepartner in deze Kamer. Zoals de heer Werner waarschijnlijk weet, zal eind 2009 in Kopenhagen het nieuwe Kyoto-akkoord worden ondertekend. Daarbij gaat het om 30% vermindering van de CO<sub>2</sub>-uitstoot. De hele wereld kijkt nu verwachtingsvol naar Amerika omdat wij verwachten dat de nieuwe president van Amerika dat nieuwe akkoord zal ondertekenen. In diverse Europese landen wordt erover gediscussieerd of die inzet wordt gehaald. Nederland heeft daarin nog geen positie ingenomen. Zegt de grootste regeringsfractie nu dat de inzet van Nederland niet het handhaven van de 30%-norm moet zijn?

De heer Werner (CDA): Dat heb ik hier nog niet gezegd. Ik heb het ook niet over het bedrag dat kennelijk volgend jaar in Kopenhagen wordt gesloten. Daarover heb ik hier met geen woord gerept. Ik wou dat punt dus even parkeren.

Tegen de achtergrond van het streven van het kabinet naar een economisch sterk Nederland zijn omvangrijke investeringen in de infrastructuur noodzakelijk. Stilstaan in de file staat op gespannen voet met de broodnodige actie en dynamiek die nodig is om de economische ontwikkeling, de leefbaarheid en de mobiliteit in de samenleving te stimuleren. Wij ondersteunen het ambitieniveau, de sense of urgency om meer infrastructuur te realiseren en de te lange procedures wezenlijk in te korten. Wij hebben met instemming kennisgenomen van het advies van de commissie-Elverding en de kabinetsreactie daarop. Wij zeggen gaarne onze steun toe aan de snelle behandeling van de wetsontwerpen die gericht zijn op versnelling en verbetering van de besluitvormingsprocedures. Met instemming constateren wij dat kilometerbeprijzing nu eindelijk binnen bereik komt. Internationale samenwerking in deze is geboden. Is er al zicht op in hoeverre ook

andere Europese landen ons systeem zullen gaan toepassen?

De commissie-Ruding heeft een advies uitgebracht over de verruiming van de mogelijkheden van publiek-private samenwerking. Zij pleit onder meer voor een andere prioritering binnen het Meerjarenprogramma Infrastructuur, Ruimte en Transport (MIRT), met name voor de hybride projecten en voor het opschuiven van de tijdshorizon -- thans 2010 -- van het MIRT. De planontwikkeling en -voorbereiding vragen om een langere horizon. Is de regering voornemens daaraan tegemoet te komen?

De CDA-fractie ondersteunt de totstandkoming van de structuurvisie voor de Randstad, mede als strategische basis voor een meerjarig investeringsprogramma. Zij acht het echter gewenst dat er, net zoals voor het noorden, ook voor het oosten en zuiden van het land tot de opstelling van meerjarige investeringsprogramma's wordt gekomen. Zijn er al initiatieven in die richting genomen?

De heer Rosenthal (VVD): De heer Werner zegt dat de CDA-fractie de totstandkoming van de structuurvisie voor de Randstad ondersteunt, mede als strategische basis voor een meerjarig investeringsprogramma. Dat is prachtig. Het gaat bij die structuurvisie om het jaar 2040. Wij zijn dan een aantal kabinetten verder. Wij hebben hier al meermalen van gedachten gewisseld -- wij hebben dat in 2004 en 2005 gedaan -- over het moment waarop het advies van de zogeheten Holland Acht zal leiden tot concrete daden, zowel van de Holland Acht zelf als van de regering. Voordat wij nu over 2040 gaan praten, wil ik de heer Werner vragen of hij tevreden is over wat er tot nog toe is gedaan. De regering praat in vele opzichten over verre horizons.

De heer Werner (CDA): Uit de context van mijn bijdrage kan men opmaken dat het ons niet snel genoeg kan gaan, ook wat betreft de Randstad en alles wat daar op het vlak van de infrastructuur moet gebeuren. Ik vind dat de huidige minister er werkelijk alles aan doet om er vaart achter te zetten en de procedures zodanig vorm te geven dat wij ook vaart kunnen maken. Ik heb daar in ieder geval geen klachten over, maar wij kunnen constateren dat het hele proces in feite te lang duurt. Wat ons betreft kan het echter niet snel genoeg gaan.

Een van mijn fractieleden stuurt mij met de regelmaat van de klok krantenknipsels ter lering en misschien ook wel ter vermaak over het leed dat overtollige regelgeving de samenleving aandoet. Even één berichtje uit zijn rijke verzameling: "Na de eksters en de vleermuizen, is onze stad wederom getroffen door een rechterlijke uitspraak. Nu is het wegenproject aan de westzijde van de stad stilgelegd. De gemeente heeft aangetoond dat de luchtkwaliteit na het project niet slechter is dan het nu is. Volgens een uitspraak van de rechter moet dit echter worden vergeleken met het jaar 1961. Het jaar waarin het laatste bestemmingsplan voor Utrecht-West is vastgesteld. De gemeente

moet nu aantonen dat de luchtkwaliteit na het project beter is dan zij was in 1961. Zolang wordt de bouw even stilgelegd. Alhoewel ik al lang in Nederland woon, kan ik het soms niet meer volgen".

Zo kan ik nog vele voorbeelden geven. Waar je ook komt in het land, overal wordt geklaagd over de volstrekt doorgeschoten regelgeving. Zeker, de inzet en de wil van het kabinet zijn aanwezig, maar de uitkomst overtuigt niet. Als de regering iedere week één aansprekend resultaat van deregulering kan noemen, kan ik Gerrit en vele anderen tenminste laten zien dat er echt iets gebeurt.

Uit de Belevingsmonitor Regeldruk blijkt dat 67% van de ondernemers de regeldruk op dit moment als probleem en belemmering bij het ondernemen ervaart. Zelf willen wij één voorstel meegeven, afkomstig van het oud-lid van de CDA-fractie in deze Kamer, fiscalist Willem Stevens, en hoogleraar De Kam. Zij stellen voor om tot één loonbegrip te komen voor de volgende zaken.

- 1) Het verwerken van de auto van de zaak.
- 2) De inleg voor de levensloopregeling.
- 3) De inkomensafhankelijke bijdrage voor de Zorgverzekeringswet.
- 4) De WW-premie.

De inkomensgevolgen zijn uiterst beperkt en de administratieve vereenvoudiging is zeer groot. Wil de regering dit voorstel uitvoeren?

Het gaat echter niet alleen om de hoeveelheid wet- en regelgeving. De kwaliteit is tenminste van evenveel belang. Juist deze Kamer beijvert zich in het bijzonder om daar een bijdrage aan te leveren, alhoewel ons dat niet altijd in dank wordt afgenomen. In het verslag van de interdepartementale Visitatie Juridische functie en Wetgeving "Met recht verbonden" worden enkele belangrijke ontwikkelingen vastgesteld. Ten eerste wordt vastgesteld dat de samenleving in alle opzichten steeds complexer wordt, waarmee ook de wetgeving steeds complexer wordt en er een trend is tot verdere juridisering van de onderlinge verbanden en relaties. De samenleving juridiseert, ondanks tegenbewegingen als mediation, zelfregulering en ontbureaucratisering. Ten tweede wordt gewezen op de globalisering en de Europese samenwerking. Het belang van rechtsregels van internationale of Europese herkomst neemt toe.

De juridische omgeving van waaruit de overheid moet handelen wordt dus almaar complexer en intensiever, in weerwil van alle dereguleringsinspanningen. In het voornoemde verslag wordt tevens geconstateerd dat de juridische eenheden op de meeste departementen door enkele bezuinigingsrondes momenteel nauwelijks nog in staat zijn de juridische kwaliteit van beleids- en besluitvorming te waarborgen. De rek is er uit. De CDA-fractie vindt dit een uiterst zorgelijk signaal. Wil het kabinet ook op termijn zijn doelstelling waarmaken en zorgdragen voor een betrouwbare overheid, dan is een goede juridische functie binnen de overheid onontbeerlijk. Uit de recentelijk verschenen kabinetsreactie blijkt dat de regering zich daarvan ook bewust is. Maar toch. Kan de regering ervoor instaan dat hiermee bij de

bezuinigingen op het overheidspersoneel rekening wordt gehouden? Kan de regering waarborgen dat de kwaliteit van de wetgeving daar niet onder zal lijden? Wanneer kan de Kamer het Programma versterking juridische functie Rijk tegemoetzien?

Tevens vraag ik hoe het staat met de toezegging -- gedaan aan deze Kamer, maar nog steeds niet nagekomen -- om het in 2003 door het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum gehouden onderzoek over regeldruk te herhalen. Zal dit onderzoek voor 1 juli 2009 zijn uitgevoerd?

In dit verband, maar misschien een beetje terzijde van mijn betoog, wil ik nog een korte opmerking maken over de voorgenomen instelling van een staatscommissie voor een herziening van de Grondwet. Nut en noodzaak daarvan zijn in de CDA-fractie, na het verschijnen van het uitmuntende advies van de Raad van State, uitvoerig besproken. Het zou te ver voeren om hier nu alle aspecten te noemen die toen in de fractie aan de orde zijn geweest, maar de scepsis over de zogenaamde versterking van de Grondwet was vrij algemeen. Na een dergelijk advies van de Raad van State had het kabinet zijn voornemens ter zake eigenlijk nog eens kritisch moeten heroverwegen. Onze fractie wacht de concrete voorstellen van de commissie met belangstelling af.

Ik kom bij mijn laatste punt. De CDA-fractie heeft grote waardering voor de krachtige wijze waarop de regering zich inspant om de veiligheid in de samenleving te verbeteren, geweld, criminaliteit en terrorisme te bestrijden, verloedering van wijken tegen te gaan en meer in het algemeen de rechtsstaat te handhaven. Het vormt een kerntaak van de overheid, onmisbaar voor de welvaart en het welbevinden van de burgers.

De heer Rosenthal (VVD): Ik hoor de heer Werner zeggen dat de regering zich inspant om de veiligheid te verbeteren. Dat siert de regering. Die bestaat ook uit allemaal hardwerkende Nederlanders, dus die inspanning is ongetwijfeld gedaan. De heer Werner spreekt ook over het handhaven van de rechtsstaat. Ik wijs in dit verband op een recent rapport van het SCP, naar aanleiding van een onderzoek onder de bevolking, dat naar mijn oordeel nogal onthutsende resultaten geeft. De Nederlandse bevolking is namelijk van mening dat de kwaliteit van onderwijs, zorg en gemeentelijke dienstverlening vooruitgaat, maar dat de kwaliteit van de politiezorg en de rechtspraak achteruitgaat. Hoe moet ik dat zien in het licht van de mededeling van de heer Werner? Is dit een mededeling over de input -- de throughput, om het in computertermen te zeggen -- van de regering? Of is dit een mededeling over wat er feitelijk in de samenleving tot stand wordt gebracht?

De heer Werner (CDA): Ik heb waardering uitgesproken voor de krachtige wijze waarop de regering zich inspant om dit te verbeteren. Niet alles is bereikt, maar het is al zeer goed dat wij van het Sociaal en Cultureel Planbureau vernemen dat op vele terreinen wel degelijk verbetering wordt

ervaren. Wij zijn redelijk tevreden over de inspanningen die nu gedaan worden en over de maatregelen en mogelijkheden die de autoriteiten ter beschikking krijgen om steeds beter te kunnen optreden. Wij vinden ook dat die maatregelen en mogelijkheden er allemaal moeten komen. Overigens gaat mijn betoog daar in feite niet over. Mijn betoog gaat over een ander aspect van de rechtsstaathandhaving, namelijk alles wat er momenteel speelt rond de dataverzameling. Ook de heer Rosenthal heeft daar behartigenswaardige woorden over gezegd.

De heer Rosenthal (VVD): Laat ik het dan nog wat verder toespitsen. Ik ervaar het als negatief en ik schrik er ook van als onder de bevolking het gevoel bestaat dat de kwaliteit van de rechtspraak in dit land achteruitgaat. De rechtspraak is altijd het bastion van onze rechtsstaat geweest en kon steeds rekenen op een score van tevredenheid van de kant van de bevolking van ongeveer 90%, los van alle politieke en maatschappelijke ontwikkelingen. Die kwaliteit schijnt volgens de perceptie van de bevolking achteruit te gaan. Dat moet de heer Werner er toch minstens toe brengen om te zeggen dat de regering zich op dit punt extra moet inspannen.

De heer Werner (CDA): Ik denk dat met de inspanningen die op dit moment worden gedaan, wel zo ongeveer het maximum bereikt is van wat wij redelijkerwijs kunnen verwachten en wat de regering ook effectief kan doen. Dat laat onverlet dat wij er op dit punt nog niet zijn en dat er nog een heleboel moet gebeuren. Ik ben het met de heer Rosenthal eens dat er nog behoorlijk aan de zaak moet worden getrokken. De inspanningen die momenteel op dit terrein worden gedaan, zijn echter herkenbaar. Ook de wetgeving die op dit terrein wordt ontwikkeld, is substantieel.

Een land dat bekend staat als een politiek stabiel land scoort ook economisch beter en is aantrekkelijk voor buitenlandse investeerders. De bedreigingen zijn het afgelopen decennium alleen maar toegenomen. Naventant zullen in de toekomst de middelen en mogelijkheden van de bevoegde autoriteiten om te kunnen optreden alleen maar moeten toenemen. Mijnheer Rosenthal, hier hoort u het. Onze fractie steunt dat; daar mag geen misverstand over bestaan. Wij beseffen dat dit onvermijdelijk gepaard zal gaan met een zekere inperking van onze burgerlijke grondrechten, vooral op het terrein van de bescherming van de persoonlijke levenssfeer. In toenemende mate wordt daarbij als strijdmiddel gebruik gemaakt van zeer omvangrijke digitale databestanden en het aan elkaar koppelen van publieke en private bestanden. Die databanken worden met behulp van computerprogramma's geanalyseerd. Men noemt dit datamining. Dit houdt in dat men aan de hand van risicoprofielen bestanden doorploegt, op zoek naar patroonafwijkingen en potentieel verdacht gedrag. De bedoeling is om op die manier in een zo vroeg mogelijk stadium gewelddadig en crimineel gedrag of voorbereidende terroristische handelingen op te sporen. Daarmee wordt echter

door tal van autoriteiten steeds indringender binnengetreden in de persoonlijke levenssfeer. Het fenomeen van datamining staat niet op zichzelf en is ook niet alleen van toepassing binnen de opsporing van terrorisme en zware criminaliteit. Veel toezichthoudende instanties, justitiële opsporingsdiensten en inlichtingendiensten maken steeds meer van dit fenomeen gebruik. Men kan deze inbreuk niet louter afdoen met de stelling "wie niets misdaan heeft, hoeft ook niets te verbergen en te vrezen", want dat is bepaald niet het geval.

Een voorbeeld uit de praktijk. Een voormalig scheikundeleraar krijgt bezoek van de AIVD. Hij wordt verdacht van betrokkenheid bij de verspreiding van massavernietigingswapens. Voor het maken van eindexamenopgaven heeft hij op internet gezocht naar informatie over zwaar water. Ook woonde hij ooit in dezelfde straat als de Pakistaanse atoomspion Kahn. De AIVD heeft met oud-collega's gepraat en waarschijnlijk zijn e-mail en telefoon getapt. De verdenking blijkt nergens op te berusten. Maar de scheikundeleraar krijgt geen inzicht in zijn dossier. Ook wil de AIVD niet zeggen of het onderzoek is beëindigd en of hij nog als staatsgevaarlijk individu te boek staat. Een klacht bij de Commissie van Toezicht betreffende de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten levert niets op.

Dat is precies het gevaar dat dreigt. Allerlei burgers die nergens mee van doen hebben, worden als verdachte gezien en behandeld. Dat zal bij datamining en profilering alleen maar toenemen, naast ander ongerief, zoals risico's van misbruik van gegevens, verlies van gegeven -- zoals in het Verenigd Koninkrijk gebeurd is, waar 27 miljoen gegevens over de kinderbijslag op straat kwamen te liggen -- en de verkoop van data voor commerciële doeleinden. Hoe kom je erachter dat de zoekmachine jou op een lijst van verdachten heeft geplaatst en hoe kom je weer van die lijst af?

Zoekend naar criteria op basis waarvan in de wetgeving de balans tussen veiligheid en bescherming van de persoonlijke levenssfeer beoordeeld moet worden, heeft de vaste commissie van Justitie van deze Kamer dit voorjaar een expertbijeenkomst gehouden, waaraan ook Tweede Kamerleden deelnamen. Daar zijn vijf criteria voor beoordeling vastgesteld.

1. De noodzaak van de dataverzameling, daarbij inbegrepen effectiviteit en uitvoerbaarheid.
2. De proportionaliteit. Staat het doel in een redelijke verhouding tot de inspanning?
3. De privacy impact assistent. Is tijdens de voorbereiding van de wetgeving voldoende gekeken naar de mogelijke problemen die de wetgeving zal geven voor de privacybescherming?
4. De controlemogelijkheden, door onafhankelijke organen of rechtsbescherming, in een of andere vorm te bieden aan de burger.
5. Een horizonbepaling, zodat er na korte tijd eventueel een herzieningsmogelijkheid is.

Deze criteria moeten waarborgen dat voldoende checks and balances in de wetgeving zijn ingebouwd, waardoor toestanden als de eerdergenoemde worden geminimaliseerd. Wil de regering haar visie geven op het kader dat tijdens de genoemde expertmeeting is geformuleerd? Is de

regering bereid de Kamer een notitie te doen toekomen over zijn visie op de vraag in hoeverre inbreuken op grondrechten gerechtvaardigd zijn omwille van een grotere veiligheid of andere doelen? Welke criteria worden daarbij gehanteerd? Welke checks and balances waarborgen dat ongewenste bijeffecten in de toepassing van de instrumenten en bevoegdheden minimaal blijven? Wij stellen deze vragen om de hier en ook in mijn fractie steeds weer terugkerende discussie te beslechten en een goed beoordelingskader voor de wetgeving op dit punt te ontwikkelen.

In weerwil van een voedselcrisis, klimaatcrisis en financiële crisis zet dit kabinet zijn koers, neergelegd in het regeerakkoord en de zes pijlers, onverdroten voort. Wij steunen de regering daarin, want het gaat er uiteindelijk om Nederland krachtiger en ambitieuzer te maken. De minister-president draagt dit bij menige gelegenheid met verve uit. Met zijn Innovatieplatform werkt hij aan dat nieuwe en innovatieve Nederland. Is Nederland niet toe aan een nieuw landmark, een Belle van Zuylengebouw of een multifunctioneel energie-eiland voor de kust? Een dergelijk groots project zou kunnen fungeren als symbool van het nieuwe innovatieve Nederland, een symbool dat Nederland internationaal en economisch op de kaart zet, met een aantal Silicon Valley-achtige brainports, waar wetenschap, onderwijs en bedrijfsleven hand in hand gaan voor nieuwe producten en innovatie, zoals de Food Valley in Wageningen en de Brainport in Eindhoven, een symbool voor het land waar het Internationaal Gerechtshof zetelt en dat zich overal in de wereld volledig inzet voor de rechten van de mens. De huidige kredietcrisis heeft andermaal aangetoond hoe onmisbaar hechte Europese en globale samenwerking is. Bij het bouwen aan dat nieuwe Nederland kan de regering rekenen op de volle steun van de CDA-fractie.

Ik wacht met belangstelling het antwoord van de regering af.

\*N

De heer Kox (SP): Mevrouw de voorzitter, het geld is op, zei minister Bos vrijdag. Daar zijn wij dan mooi klaar mee, zei mijn 96-jarige schoonmoeder, met wie ik naar het nieuws zat te kijken. Toen wij daarna ook nog eerst de schitterende schedel van Damien Hirst zagen en vervolgens het sombere gezicht van Herman Wijffels, die zei dat de Amerikanen al jarenlang de centen opmaken die de Chinezen, Japanners en wij sparen, zeiden wij tegen elkaar: het moet niet nog veel gekker worden.

Dit laatste horen mijn partijgenoten ook als zij eropuit trekken om met mensen te praten over hun kijk op politiek en samenleving. Buurten in de buurt noemen wij dat. Een paar dagen geleden liep ik mee met onze mensen in Brunssum. Ik sprak daar een jonge moeder die werkt bij de Stichting Philadelphia, die mensen met een verstandelijke beperking ondersteunt. Philadelphia verkeert in zwaar weer. Ook daar is het geld op. Het bestuur komt 9 mln. te kort, heeft daarom een vacaturestop



afgekondigd, stopt met het inhuren van uitzendkrachten, verlengt tijdelijke contracten niet en gaat de huidige werknemers flexibeler inzetten. Philadelphia heeft landelijk 9.500 medewerkers op 800 locaties met 8200 cliënten in de gehandicaptenzorg en 2800 in de thuiszorg. Waarom, vroeg mevrouw Gleser uit de Kasteelstraat, heeft de regering wel 10 mld. om ING te redden en geen 9 mln. om Philadelphia te redden? Waarom zit ik straks wellicht zonder werk, de cliënten voor wie ik werk zonder zorg en hun ouders zonder zicht op wat hun dan te doen staat? Wil je dat eens aan premier Balkenende vragen als je treft, vroeg zij mij. Dat doe ik bij deze. De vraag lijkt mij gerechtvaardigd en lijkt veel op de andere vragen die wij horen.

De mensen in het land snappen het niet meer, zeg ik ook tegen de minister-president. Het grote nieuws gaat over beurzen, banken, beleggers en bedrijven. Miljarden gaan als warme broodjes over de toonbank. De minister van Financiën koopt hier een bank, geeft daar een kapitaalinjectie, staat in voor alle spaargelden tot een ton en garandeert het onderlinge bankverkeer voor 200 mld. Maar ondertussen dreigt Philadelphia failliet te gaan, dreigen 11.000 verstandelijk gehandicapten en bejaarden in de kou en 9500 werknemers op straat terecht te komen. Waar blijven onze garantieregelingen? Wanneer houden Bos en Balkenende een persconferentie over ons? Waarom helpen zij banken zo snel en burgers niet of zo langzaam? Dit lijken mij legitieme vragen.

Vrijdagavond zei vicepremier Bos dat het geld nu op is, ook als de economische crisis meer kapot maakt dan ons allen lief is. Ik snap wel dat mensen het niet meer snappen. Ik vind dat de regering hun wat uit te leggen heeft, bijvoorbeeld de mensen wier pensioen niet meer veilig is, de mensen die geen hypotheek meer kunnen krijgen en de flexwerkers die nu op straat worden gezet. Veel mensen willen nu weten hoe het zit met private rijkdom en publieke armoede. Hoe zit dat, mijnheer de minister-president, en wat doen wij eraan? Die vraag leg ik natuurlijk ook aan mijn collega's voor.

De begroting voor volgend jaar ligt vast, zegt de regering. Maar zij bevat geen antwoorden op de vragen die de huidige financiële en aankomende economische chaos oproept. In de begroting heb ik gelezen dat het kabinet gaat investeren in onderwijs, wijkverbetering en veiligheid, dat het kabinet de inflatie wil beteugelen en zo de koopkracht wil ondersteunen. Het kabinet wil de arbeidsparticipatie vergroten en de innovatie en winstgevendheid van het bedrijfsleven stimuleren. Dat is allemaal mooi, maar echt te weinig om nu het tij te keren en de belangen van de Nederlandse burgers veilig te stellen. Hoe flexibel is de regering? Als de regering in een weekeinde miljarden kan vinden voor de noden van Fortis, ING en Aegon, hoe voortvarend zal zij dan handelen als de crisis gewone mensen, werknemers, zieken en gepensioneerden harder pakt dan wellicht nu nog wordt gedacht? Wil de regering dan ook, naar wij hopen, records breken?

Of zal het gaan, naar wij vrezen, met de snelheid van een slak die afremt in de bocht?

Het neoliberale kapitalisme is wereldwijd op drift en daardoor is ook ons land los. Het lijkt erop dat niemand goed weet waar we naartoe gaan. De minister van Economische Zaken, eerlijk als altijd, zegt dat zij er geen fluit van snapt, dat het vertrouwen in de economie kennelijk zoek is en dat zij niet weet wat wij daaraan zouden kunnen doen. Anderen doen alsof zij het wel snappen, maar aan hen stel ik de vraag: als je het nu zo goed weet, waarom was je gisteren dan nog zo stil?

Dat laatste kan niet van mijn partij gezegd worden. Tien jaar terug schreef mijn partij in haar beginselprogramma "Heel de mens" dat wie kritisch kijkt naar de toestand van de samenleving in Nederland, Europa en de rest van de wereld, ziet dat het kapitalisme, normloos en ongeremd, niet in staat is en zal zijn om welvaart en welzijn voor iedereen te brengen. Wie goed luistert, zo zeiden wij tien jaar terug, stelt vast dat de neoliberale antwoorden op de grote problemen van deze tijd op alle fronten te kort schieten, te eenzijdig zijn en geen recht doen aan de samenhang der dingen. Maar ook al blijken onze woorden van toen nu waar, voor leedvermaak is er geen reden. Als het kapitalisme implodeert, zoals de Volkskrant het noemde, sneuvelen immers de gewone mensen en hun belangen het eerst. Falende bestuurders blijken altijd slim genoeg om er als een dief in de nacht, met een zak vol geld, tussenuit te knijpen, om zich daarna weer schaamteloos in de aanbidding te doen. Ik zeg Rijkman Groenink en iedereen snapt wat ik bedoel. Ondertussen worden de pensioenen van miljoenen, de banen van de anderen en de zekerheid van ons allen bedreigd. De minister van Financiën zei eind augustus dat hij de minnen voor de kwetsbare groepen zou wegwerken. Houdt de regering die garantie nu nog staande?

Volgens Elsevier kan de begroting in de prullenbak. Het blad rekent voor dat de regering in de afgelopen twee maanden, na de presentatie van de begroting, de staatsschuld -- althans virtueel -- verdubbeld heeft. Wat vindt de premier daarvan? Hoe zal de werkelijke staatsschuld er over een jaar uitzien? Met welke groei kunnen wij nog rekening houden? De dalende olieprijs zijn volgens de regering voldoende verdisconteerd, maar hoezeer zal de recessie de belastinginkomsten aantasten? Daarom luidt mijn volgende vraag aan de premier: hebben wij eigenlijk nog wel een begroting waar wij het jaar 2009 echt mee aankunnen? Geldt nog steeds dat de plannen uit het coalitieakkoord onverkort kunnen worden voortgezet, zoals in de Miljoenennota wordt beweerd?

De kolossale crisis in het kapitalisme is een goede reden voor echte algemene beschouwingen. Hoe staan wij ervoor en waar gaan wij naartoe? Dit jaar is het 125 jaar geleden dat Marx stierf en Keynes geboren werd. Beiden waren gefascineerd door het woeste cyclische karakter van het kapitalisme. Zij zagen slechts één zekerheid: als het nu goed gaat, gaat het straks slecht. Van een dergelijke zekerheid wordt men niet echt rustig, net zo min als van die andere zekerheid van Keynes dat wij op de lange duur allemaal dood zijn. Het

kapitalisme, zo blijkt keer op keer, is weinig systeem en veel chaos. Maar als het nu uit de hand loopt met de economie, de werkgelegenheid en de welvaart, dan volstaat het niet om te zeggen dat het kapitalisme nu eenmaal zijn ups en downs heeft, zoals kameraad Marx altijd al heeft gezegd. Dit keer zijn er overal mensen aan te wijzen die meegeholpen hebben de zaak in elkaar te laten donderen. Het neoliberale kapitalisme heeft niet buitenwettelijk de macht gegrepen, maar die legaal gekregen van de politiek, ook in dit land. Eerst onder Lubbers, daarna onder Kok en sinds 2002 onder Balkenende. Schreef Frits Bolkestein niet al in 1996 in Elsevier dat iedereen tegenwoordig liberaal denkt, behalve de SP?

De Miljoenennota beschrijft hoe de aandeelhouders, de banken en de beurzen van de politiek gaandeweg de macht over de bedrijven en de burgers mochten overnemen en hun kapitaal echt de vrije loop konden laten. De regering erkent in de Miljoenennota dat het uitgangspunt "alle macht aan de aandeelhouders" nu ook grote nadelen blijkt te hebben. De Miljoenennota meldt, mijnheer de minister-president, dat u het hebt uitgemaakt met Tina en het nu houdt met Tara. Zo lees je nog eens wat! In plaats van het neoliberale dogma "there is no alternative" zegt u nu: there are real alternatives. Dat is mooi, maar welk concreet alternatief ziet de regering, nu het zo lang aangehangen neoliberalisme een ongefundeerd bijgeloof blijkt? De zo machtig gedachte liberale onzichtbare hand blijkt, nu het erop aankomt, nog minder dan een lam handje. In plaats van aan het einde van de geschiedenis heeft het liberale kapitalisme ons naar een dramatische breuklijn in de geschiedenis gebracht, zegt Herman Wijffels. De geestelijke vader van dit kabinet ziet een einde komen aan wat hij "de roefpartij van het harde Wall Streetkapitalisme" noemt. Dat stelsel is voos volgens Herman Wijffels. Met zijn ondoorzichtige en duistere constructies is het niet meer geaard in menselijke behoeftes. Laten wij geen moeite doen om het op te lappen, zegt hij. De crisis is het symptoom, het kapitalisme is de oorzaak. Wij zijn toe aan iets nieuws, zegt Herman Wijffels.

De heer Noten (PvdA): Ik kan mij goed vinden in de analyse van de heer Wijffels en vind het goed dat de heer Kox die hier herhaalt. Ik neem aan -- ik weet het wel zeker -- dat de heer Wijffels in het verleden dezelfde analyse heeft gehouden over staatsocialisme, überhaupt over staatsideologieën. Hij is volgens mij nog banger voor een sterke staat dan voor een sterke markt. Aan de orde is de vraag waar de heer Kox voor staat. Of heeft hij wel veel vertrouwen in die machtige staat?

De heer Kox (SP): In mijn partij zeggen wij altijd: voor staatsocialisme moet je bij de PvdA zijn en voor het foute liberalisme bij de VVD. De SP staat voor een socialisme dat door mensen wordt geleid en gedomineerd. Wij hebben er inderdaad veel van geleerd. De periode waarin de PvdA aan de macht was, was niet altijd inspirerend voor dit land. Daarover zijn wij het inmiddels eens geworden. Op

de suggesties aan de regering kom ik zo dadelijk terug.

De heer Rosenthal (VVD): Laten wij op dit punt precies zijn. Hoe kijkt de heer Kox aan tegen de positie van de banken in de samenleving? Nationaliseren, all-out?

De heer Kox (SP): Ook daarop kom ik straks terug, maar wij zijn het erover eens dat het niet de beste oplossing is om de situatie te laten zoals die was. Ik had niet verwacht dat de heer Rosenthal hier vandaag traditioneel met pek en veren zou binnenkomen, want dat was overdreven geweest. Hij is mij echter iets te zeker voor een vertegenwoordiger van een stelsel dat met veel geweld in elkaar aan het donderen is.

De heer Rosenthal (VVD): Ik verzoek de heer Kox niet de verdwijntruc toe te passen, maar gewoon de vraag te beantwoorden over het bancaire systeem. Risicodragend kapitaal van banken, risico nemen, mensen zetten hun geld uit, de banken doen daar iets mee, daarmee krijgen bedrijven kredieten en die bedrijven kunnen er dan voor zorgen dat er bedrijvigheid is, enzovoorts. Uiteindelijk eten wij daarvan met elkaar.

De heer Kox (SP): Wij moeten op dit moment nog maar zien of wij daarvan eten. Voorlopig gaan er veel mensen failliet en die eten niet zo veel. Ik kom daarop nog terug.

De SP is er voorstander van na te denken over de vraag of betalen en sparen niet veel meer onder overheidscontrole moeten worden gebracht. Dat is niet zo heel revolutionair; dat was in Bretton Woods-1 ook al de afspraak. Ik maak mij sterk dat binnenkort, op 15 november 2008, een soortgelijke afspraak in New York wordt gemaakt. Dan moet de heer Rosenthal gaan protesteren tegen alle regeringsleiders die daar bij elkaar komen. Wij zijn erachter gekomen dat Morris Tabaksblat gelijk had dat bankiers weer gewoon saai, ouderwetse mensen moeten worden, in krijtpak, als het moet met een sigaar, en dat zij af moeten van het idee dat zij de speculanten van de wereld moeten zijn. Ik citeer Morris Tabaksblat in Trouw van afgelopen zaterdag.

De heer Schouw (D66): Voorzitter. Ik heb genoten van de eerste zeven minuten van het betoog van de heer Kox, waarin in sneltreinvaart een grandioze analyse werd gemaakt en het kapitalisme en het liberalisme als een soort scheldwoorden werden neergezet. Ik heb toch een vraag. Heeft de SP-fractie behoefte aan een nadere analyse van de oorzaken van de kredietcrisis? Volgens mij is die immers wat breder en wat specifiek. Misschien heeft de crisis wel te maken met heel ingewikkeld verpakte hypotheekproducten, met dat soort concrete zaken in plaats van die enorme groots woorden die de heer Kox gebruikt. Heeft hij nog behoefte aan een nadere analyse of weet hij het allemaal wel?

De heer Kox (SP): Je doet ook maar je best als eenvoudig senator. Mijn analyse was voornamelijk een opsomming van wat Herman Wijffels heeft verteld op dit punt. Ik ben het samen met de heer Noten eens met Herman Wijffels. Natuurlijk hebben wij behoefte aan een dergelijke analyse. Daarom zijn de meeste partijen, behalve de coalitiepartijen, ook groot voorstander van een binnenkort te starten parlementair onderzoek, als het mag een parlementaire enquête. Daarover zijn wij het eens. Wij weten het antwoord nog lang niet. Er is hier maar één man in de Kamer die het antwoord al weet en dat is collega Rosenthal, want hij zegt: snel terug naar waar wij zaten, want zo ging het goed.

De heer Schouw (D66): Ik ben heel blij met het antwoord van de heer Kox, maar hij zou mij een groot plezier doen door wat voorzichtiger om te gaan met woorden als "kapitalisme" en "liberalisme" en die zaken te beschouwen als een soort veroorzakers van een enorme ramp. Laten wij dat doen als wij de analyse met elkaar hebben gemaakt.

De heer Kox (SP): Ik citeer alleen maar de heer Wijffels, die zei dat het kapitalisme een voze roefpartij was die zo snel mogelijk moest worden beëindigd en niet opgelapt. Dat is ook mijn visie. De grote les uit deze crisis is dat het niet "business as usual" kan worden, dat wij nu echt moeten zeggen dat er systeemfouten zijn. Hoe wij die moeten oplossen? In ieder geval niet met een staatsocialisme waarnaar de heer Noten nog enige verlangens heeft. Wij zullen het probleem moeten oplossen met een systeem waar niet de overheid marktmeester is, maar waar de overheid de markt meester moet zijn.

De heer Noten (PvdA): Als de heer Kox de traditie van de sociaaldemocratie vergelijkt met staatsocialisme, is hij niet alleen kwetsend en beledigend, maar historisch ook zo ongelooflijk onbenullig bezig dat hij zich zou moeten schamen. Vanuit mijn traditie en achtergrond vind ik dat die vergelijking niet mag worden gemaakt. Die vergelijking maak ik ook niet bij de heer Kox. Ik heb gezegd dat wij weten dat dit geen oplossing is. Hij moet dat niet doen. Hij moet niet zeggen dat sociaaldemocraten staatsocialisten zijn. Never ever!

De heer Kox (SP): Daar ben ik heel blij mee. Dan zijn wij het erover eens dat niet de Staat de oplossing kan zijn van al onze problemen en ook niet de markt, maar dat wij de problemen samen moeten oplossen met de burgers in een menselijk socialisme met een menselijke maat. Ik kom daarop nog terug.

De heer Schuurman (ChristenUnie): De heer Kox heeft vele keren de heer Wijffels geciteerd. Ik zal dat straks ook doen, maar zal zijn naam dan niet meer noemen, want dat spaart tijd. De heer Wijffels heeft recht van spreken als bankier en econoom en daarom verdient hij aandacht. Ik ben blij dat de heer Kox dat uitvoerig aan de orde stelt en dat ook

anderen dat gedaan hebben, zoals de heer Rosenthal vanmorgen in reactie op anderen deed. Dit is immers het probleem van vandaag en de toekomst. Daarvan ben ik overtuigd. De heer Schouw vraagt wat nu precies de oorzaken zijn. Over die vraag wil ik graag een debat hebben en daaraan hoop ik straks een bijdrage te leveren.

Ik wil één punt noemen dat op dit moment wereldwijd niet aan de orde komt. Wel komt aan de orde dat er bancaire wanproducten zijn en dat er toezichthouders hebben gefaald. Wat echter niet aan de orde komt, is dat wij wereldwijd een technisch systeem hebben geïntegreerd waarover wij onvoldoende controle hebben en waarvan de inkadering juridisch niet is vastgelegd. Daardoor gaan mensen er met miljarden vandoor, laten zij hun zaken vervolgens failliet gaan en laten zij iedereen creperen. Ik moet constateren dat de hele technische ontwikkeling wel de integratie heeft bevorderd, maar dat er geen enkele differentiatie heeft plaatsgevonden. Ik denk dat de analyse van de heer Kox daarmee zou moeten worden aangevuld.

De heer Kox (SP): Ik ben het helemaal eens met de heer Schuurman dat wij er nog lang niet zijn. Vandaar mijn pleidooi met andere fracties, hopelijk ook die van de heer Schuurman, om een parlementaire enquête te houden. Als je dat hierover niet doet, waarover dan wel?

Natuurlijk zijn er allerlei technische systemen niet goed gegaan, maar er is ook nog iets diepers. Op dit moment lees je veel in de literatuur over het begrip "greed" oftewel hebzucht. Hebzucht is iets menselijks, maar als je hebzucht niet in de hand houdt, krijg je problemen. Met die problemen zien wij ons nu geconfronteerd. Wij zullen moeten zoeken hoe wij dat element, die individuele wil om het zelf zo goed mogelijk te krijgen, zo in banen kunnen leiden dat anderen daarvan niet de dupe worden. Dat is de grote uitdaging waar wij heen moeten.

Ik citeerde Herman Wijffels niet omdat hij zich heeft aangemeld bij mijn partij -- hoewel ik hem adviseer de bijdrage van collega Werner te lezen om te zien waar hij het beste thuishoort -- maar wel omdat ik vind dat hij wijze woorden zegt. Als Herman Wijffels twee jaar terug had geweten wat hij nu weet, zou dat kabinet met de SP er wellicht al hebben gezeten. Dingen lopen echter zoals ze gaan en daarom doen wij vanuit de oppositie voorstellen aan de coalitie om dit land op orde te krijgen en een beter Nederland mogelijk te maken. Wij zijn het er allemaal over eens dat er iets moet gebeuren. Business as usual is niet mogelijk. De veerpont waarmee ik het kabinet vorig jaar vergeleek, is losgeslagen van zijn kabels. De grote vraag aan de minister-president is nu: welke koers gaan wij varen?

Laat ik het echter eerst hebben over de noodzaak te begrijpen wat er verkeerd is gegaan. De minister van Financiën is zo druk met blussen dat hij nog niet naar de lont kan zoeken. Daarvoor heb ik alle begrip. Ik vind dat wij moeten helpen. Daarom zei ik tegen de heer Schouw dat wij een parlementair onderzoek, als het kan een

parlementaire enquête, moeten krijgen. Niet zozeer om verantwoordelijken aan te wijzen, hoewel dat ook moet gebeuren, maar vooral om te leren wat je moet doen als zaken zo uit de hand lopen. Als de hele beschaafde wereld met de handen in het haar zit als een systeem fout loopt, moeten wij nadenken hoe wij daaraan iets kunnen doen. Ik hoop dat de coalitiepartijen wijs genoeg zijn om het ermee eens te zijn dat dit moet worden onderzocht. Als dat niet het geval is, nodig ik de collega's uit om de hartenwens van de heer Schuurman waar te maken, een beroep te doen op artikel 70 en vanuit deze Kamer een commissie-Schuurman in te stellen die de kredietcrisis gaat onderzoeken. Maar nogmaals: ik hoop dat de coalitiepartijen aan de overkant zo wijs zijn, want het is in eerste instantie hun taak.

Aan de slag gaan ook de regeringsleiders van de twintig grootste economische machten. Zij komen over ruim een week bijeen om te spreken over de contouren van een nieuw mondiaal financieel-economisch systeem. George Bush is gastheer. De pyromaan ontvangt de brandweer om te praten over brandpreventie, denk je dan. Maar George Bush zelf is opgebrand. Vannacht krijgt Amerika een nieuwe president die straks uitvoering moet geven aan een nieuw mondiaal akkoord.

Wij zijn te klein om door Bush uitgenodigd te worden, maar kunnen meepraten via voorzitter Barroso van de Europese Commissie. Het lijkt mij dat hij wel wat instructies kan gebruiken, ook van onze minister-president. Barroso riep recent in Peking wel parmantig: wij gaan samen zwemmen of samen verzuipen. Barroso is echter juist een van de mensen die jarenlang vanuit Brussel vrij baan gaven aan het neoliberale kapitalisme en pleitte voor meer markt en minder overheid in de Europese Unie. Hij heeft nog steeds niet uitgelegd waarom de Europese Unie nog niet het begin van een rampenplan bij de hand had toen de beurzen panikeerden en de banken begonnen om te vallen. Het leek verdacht veel op de onmacht van diezelfde commissie toen de Fransen en Nederlanders nee zeiden tegen de Europese Grondwet. Er was geen plan B. Ook nu, bij de financiële crisis, blijkt de Europese Commissie geen plan B te hebben. Voor Brusselse bureaucraten geldt blijkbaar niet de eis dat wie A zegt, ook B moet kunnen zeggen. Het gebouw van de Europese Commissie was jarenlang de kathedraal van het marktfundamentalisme. Wie vast gelooft, hoeft niet te twijfelen. De paus heeft vast ook geen plan B voor het geval blijkt dat de hemel niet bestaat.

Inmiddels heeft de voormalige paus van de Federal Reserve, Alan Greenspan, publiekelijk spijt betuigd. Hij had niet gedacht dat het vrijlaten van het kapitaal zulke desastreuze gevolgen zou kunnen hebben. In Europa en Nederland heb ik nog geen toezichthouder zo duidelijk "mea culpa" horen zeggen. Niet alleen de bankiers zijn oorverdovend stil, om staatssecretaris Heemskerk te citeren. Ook onze toezichthouders houden zich aan een oud Tilburgs carnavalsmotto: zwijgen en wijs kijken. Hoe oordeelt de regering eigenlijk over het toezicht van de Nederlandsche Bank, de Autoriteit Financiële

Markten, de Nederlandse Mededingingsautoriteit en de Europese Commissie?

En natuurlijk: hoe oordeelt de regering over zichzelf? "Wouter Bos is een neoliberal" juichte Elsevier vorig jaar zomer, nadat minister Bos zei dat respect voor de vrije markt een interventie van hem in het bankwezen verhinderde. Is de regering nu nog zo blij met die keuze van toen, nu minister Bos hier een bank koopt, daar een andere met miljarden injecteert, alle spaartegoeden tot een ton garandeert en met 200 mld. het interbancaire betalingsverkeer stimuleert? Heeft de regering inmiddels haar neoliberale opvattingen afgezworen en hoe was dat? Deelt de regering nu de opvatting dat de overheid in plaats van een deel van het probleem veeleer een deel van de oplossing zou kunnen zijn? Kan de regering dat dan ook aan de heer Rosenthal verklappen? Hij heeft daarmee immers nog enigszins moeite.

Hoe ziet de regering de toekomst? Welke instructies geeft Den Haag aan Barroso en Brussel voor de bijeenkomst bij Bush, die nu al Bretton Woods-2 wordt genoemd? En wat gaan wij zelf doen? Gaan wij nu doorpakken en bijvoorbeeld de kritieke financiële infrastructuur van ons land weer onder overheidscontrole brengen?

De heer Rosenthal (VVD): Bedoelt de heer Kox met de kritieke financiële infrastructuur de systeembanken?

De heer Kox (SP): Ik bedoel daar vooral mee betalen en sparen, zoals wij dat vroeger hadden. Wij vonden toen dat wij daarmee niet moesten speculeren en beleggen. Pas recent in onze geschiedenis zijn banken zo vreemd geworden. De krijtpakdirecteuren zijn ambitieus geworden, hebben hun Gucci-kleren aangetrokken en hebben gevraagd waarom zij niet mogen beleggen, speculeren en voor het grote geld mogen gaan. Ik ben het eens met Morris Tabaksblat dat dit afgelopen moet zijn. Sparen en betalen horen tot de kritieke infrastructuur van het land en zullen onder veel sterkere overheidscontrole moeten komen. Hoe die zaken daar precies onder moeten worden gebracht, weet ik niet, maar de bankiers die allemaal niets in de gaten hadden, moeten op een andere manier opgeleid en opgevoed worden.

In de Miljoenennota staat dat het kabinet eraan hecht om cruciale belangen op het vlak van infrastructuur en netwerken voor bijvoorbeeld elektriciteit, gas en water te beschermen. Die sectoren, zo zegt de regering, zijn van essentieel belang voor de Nederlandse economie. Overname door activistische of buitenlandse aandeelhouders kan daarmee strijdig zijn. Daarom zijn en blijven die netwerken in handen van de overheid, aldus de Miljoenennota.

Vandaar mijn vraag: durft de regering nu de parallel te trekken met de infrastructuur van betalen en sparen? Maken wij die los van beleggen en speculeren? Durft de regering de wetgeving over de positie van aandeelhouders, besturen en commissarissen tegen het licht van de huidige ontwikkelingen te houden? Durft de regering het aan om een moratorium af te kondigen op verder

verlies van overheidsinvloed onder deze omstandigheden? Zet staatssecretaris Heemskerck de Postwet in de ijskast, en doet minister Van der Hoeven de splitsing van onze energiebedrijven daarbij? Van de collega's Noten en Werner mag dat best, begrijp ik. Van ons mocht het al langer. Als de minister-president dat ook wil toezeggen, zijn wij op dat punt al een stuk verder.

Blazen de ministers van Volksgezondheid, van Onderwijs en Binnenlandse Zaken de marktwerking af in die delen van het publieke domein waar wij ons zeker geen verkeerde gok meer kunnen permitteren? Krijgen wij van de regering voorstellen over meer ruimte voor andere vormen van eigendom en beheer? Immers: de coöperatieve Rabobank doet het helemaal zo slecht nog niet in deze turbulente tijd.

En zetten wij nu eindelijk een streep door het Grote Graaien? Gaat er een streep door de bizarre bonuscultuur? Ik hoor van de minister-president en de minister van Financiën hoopvolle berichten hierover. Graag nog wat meer toelichting. In deze begroting staat er slechts een magere paragraaf over. Gaan wij die aanscherpen en zeggen wij voortaan dat wat genoeg is voor de minister-president, ook zat is voor verkopers van gas en stroom, directeuren van bejaardenhuizen en directeuren van bouwverenigingen of bedrijfsmanagers? Erkent de regering dat wij bepaalde bedrijven gewoon te groot hebben laten worden? Moet niet ook in de economie de menselijke maat meer de maat der dingen worden?

Ook nu wij midden in een financieel-economische crisis zitten, mogen wij niet de andere crises vergeten die ons leven en welzijn bedreigen. De voedselcrisis, de grondstoffencrisis, de energiecrisis, de milieucrisis, de crisis op het vlak van de internationale veiligheid. Tot voor kort zorgden die crises voor de vette koppen in de kranten, nu zijn ze in het beste geval naar een pagina binnenin verbannen. Ze worden er echter niet minder ernstig op. Hoe denkt de regering met die dringende kwesties om te gaan in de huidige omstandigheden? Wordt dat nu allemaal iets van later zorg, of leert de financieel-economische crisis ons juist dat als regeerders niet vooruitzien, frontale aanvaringen het resultaat zijn?

Ons advies: niet wegstappen maar aanpakken. Daarin staan wij gelukkig niet alleen. Bij nogal wat voormalige kopstukken van de partij van de premier lijkt het verstand met de jaren te komen. De heer Lubbers doet zinvolle voorstellen voor een veilig en kernwapenvrij Europa. De heer De Hoop Scheffer bepleit een debat over de toekomst van de NAVO. De heer Van Agt eist een einde aan de schending van mensenrechten door Israël in Palestina. Ben Bot wil ons land niet langer aan de leiband van het Witte Huis laten lopen. Herman Wijffels wil voorrang voor duurzaamheid en afscheid van het ontaarde kapitalisme. Het lijken ons verstandige plannen, die aardig aansluiten bij ons eigen pleidooi voor nieuwe internationale verhoudingen en arrangementen, die horen bij een nieuwe tijd. Is de premier blij met dit soort adviezen of vindt hij dat in zijn partij de beste

stuurlui aan wal staan en dat de oppositie makkelijk praten heeft?

Gisteren troffen Kishore Mabhubani en Frans Timmermans elkaar in Amsterdam. Uitverkocht huis! Zet Frans Timmermans op het ticket en je hebt een uitverkocht huis. Wij hebben hier niet genoeg bekend gemaakt dat hij er was, anders had het ook hier zeker vol gezeten. De staatssecretaris betoogde daar in het voormalige hoofdkantoor van de communistische partij dat de 21ste eeuw de eeuw van Europa wordt. De filosoof uit Singapore houdt het eerder op Azië. Wij denken aan een synthese: een eeuw van mondiale veiligheid en vooruitgang. Maar dan moeten wij niet te star vasthouden aan oude gedachten en vormen als IMF, Wereldbank, NAVO, supermacht Amerika of superstaat Europa. En wij moeten het advies van Mabhubani volgen: niet alleen met onszelf, westerlingen, voortdurend in gesprek zijn, maar vooral ook met de rest van de wereld. Dan kunnen wij onze eigen problemen op economisch en veiligheidsgebied de baas worden zonder over anderen de baas te spelen.

Als wij wereldburgers willen krijgen, moeten wij iedereen een thuis gunnen. Aan de overkant zei de premier dat ons pleidooi voor de buurt als schaal voor de toekomst hem aanspreekt. De terugkeer van de menselijke maat kan op buurniveau relatief snel en eenvoudig vorm krijgen. Wie meer vertrouwen in zijn buurt krijgt, in eigen omgeving meemaakt dat samenleven een interactief werkwoord kan zijn, zal gemakkelijker vertrouwen geven aan zaken verder van huis. Betrokken burgers zijn wezenlijk voor een betrouwbare samenleving. Ziet de premier dat ook zo? Zo ja, wat gaan wij daarvan dan merken de komende tijd?

In de eerste zin van de Miljoenennota staat dat de begroting gaat over keuzes maken. Die zullen echter diepgaander zijn dan de opstellers van de Miljoenennota voorzagen. Hoe beschermen wij onze burgers beter? Hoe richten wij ons land duurzamer in? Hoe organiseren wij de samenwerking in de Europese Unie en de rest van Europa democratischer en socialer? Wat moeten wij doen om de wereld echt veiliger en stabiel te maken?

Nederland is geen eiland, zo staat in de Miljoenennota. Wij zijn heel gevoelig voor wat er in de rest van de wereld gebeurt. Maar dat is geen vrijbrief om mee te dobberen. Dus moet het kabinet stuurmanskunst laten zien, zoals terecht in de Miljoenennota staat. Wij zijn benieuwd en bereid om mee te sturen. En als wij "ho, kijk uit, niet die kant op, roer om!" roepen, is dat goed bedoeld. Maar daar was de premier natuurlijk al lang van overtuigd.

Laat ik mijn inbreng eindigen met de minister-president te complimenteren met zijn recente toespraak tot de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties. Terwijl iedereen daar zenuwachtig op zijn mobiel de beurskoersen in de gaten hield, vroeg de premier aandacht voor de kelderende koersen van de millenniumdoelen, die ook niet gehaald dreigen te worden. Laat onze eigen sores niet verhinderen dat wij onze verplichtingen aan de allerarmsten nakomen, was

samengevat zijn pleidooi. Dat was ons uit het hart gegrepen. Barmhartigheid, naastenliefde, eerlijk delen en internationale solidariteit zijn verschillende aanduidingen voor hetzelfde besef van beschaving. Laten wij dat glippen, dan glijden wij zelf weg. In de woorden van Huub Oosterhuis, op Allerheiligen 75 geworden: solidariteit is de zin van het bestaan.

Ik realiseer mij dat ik veel vragen heb aan een premier die toch al overuren draait, en dat voor een salaris waarvoor een directeur van een bejaardenhuis of een bouwvereniging tegenwoordig zijn bed niet meer uit komt. De premier heeft het zwaar, hoewel hem dat niet is aan te zien. Ik weet sinds het jubileum van collega Schuurman dat hij helemaal opfleurt als er een boeketje bij hem in de buurt staat of als hij daarnaar kan kijken. Daarom heb ik voor de premier een boeketje meegebracht, dat enerzijds een symbool van respect is en anderzijds laat zien dat hoofdstuk 2 van de begroting de juiste titel heeft: there are real alternatives. Ik wil hem graag het boekje overhandigen, zodat hij vanavond, als hij thuis zit, ernaar kan kijken en kan denken: die senatoren zijn knap lastig, maar ze bedoelen het allemaal best goed.

\*N

De heer Noten (PvdA): Hier sta ik dan, met lege handen. Ik hoop niet dat men grootse verwachtingen heeft over het einde van mijn bijdrage, want dat wordt niets. Men zal het moeten doen met de inhoud.

Mevrouw de voorzitter. Het zijn rare tijden. Of misschien zijn de tijden helemaal niet zo raar maar begrijpen wij ze gewoon niet zo goed. Er gebeuren dingen die wij enige maanden geleden niet hadden kunnen voorspellen. De man of vrouw die ze wel wist te voorspellen, werd als zonderling, als dwaas, weggezet want, om met Rowwen Hèze te spreken: "wat ik niet begrijp, geloof ik niet en wat ik niet ken, bestaat niet". Is dat niet de manier waarop het bij ons mensen werkt? De werkelijkheid moet begrepen worden en dat doen wij door onze modellen, onze constructen, zo heeft Hegel ons geleerd. Als de werkelijkheid niet in die constructen past, veranderen wij natuurlijk die werkelijkheid. Want stel je voor! Liever dat dan de modellen.

Het lijkt op het eerste gezicht curieus de maakbaarheid van de samenleving in deze turbulente tijd als centraal thema te kiezen voor algemene politieke beschouwingen. Toch is dat wat de leden van mijn fractie vandaag willen doen. Onderzoeken welke ambities wij hebben en welke wij met elkaar delen.

Hoe ver gaat onze politieke moed in tijden die wij niet helemaal begrijpen? Het is een tijd waarin politiek handelen lijkt gedetermineerd door het imploderen van het ragfijne en gelijktijdig onbeheersbare samenspel van vrije markt en afscheidstoezicht. Vijftien jaar geleden namen wij afscheid van de idee van een almachtige staat. Het einde van de geschiedenis en de mens werden aangekondigd. De burger was niet meer dan een consument, een hedonistische consument om precies te zijn. De overheid was niet meer dan een

marktmeester. Een falende marktmeester, zoals nu blijkt. Het ene intellectuele construct, het alles verklarende model, werd ingeruild voor het volgende.

De leden van mijn fractie weten dat de samenleving zich niet laat ontwerpen als een machinekamer. Politici zijn geen ingenieurs en wij pleiten niet voor een terugkeer naar het maakbaarheidsdenken, zoals wij dat van de absolutistische staatsideologie kennen. Dit zeg ik met name tegen de heer Kox. De vorige eeuw heeft ons geleerd hoeveel ellende uit dat soort denken voortvloeit. Voor een sociaaldemocraat is de vrijheid van de burger een te groot goed. Het is onze vanzelfsprekende opdracht om de burger en zijn vrijheid te beschermen, ook tegen een onnodige beknotting van die vrijheid door de staat. Dit zeg ik met name tegen de heer Rosenthal. Als wij dus bescheiden zijn in ons maakbaarheidsdenken, is dat omdat wij dat vrijheidsideaal koesteren. En dat is goed.

Ik zeg tegen de heer Kox dat het soms goed is om te remmen in een bocht, zelfs als je een slak bent. Dat is echter wat anders dan het postmodernistische bagatelliseren van alles wat ook maar een beetje lijkt op een politiek met ambities. Alsof onze vrije wereld niet het resultaat is van groots en meeslepend denken. Alsof het verlichtingsdenken met de drie fundamentele begrippen van vrijheid, gelijkheid en solidariteit -- naast elkaar en niet ondergeschikt aan elkaar -- zich kenmerkte door bescheidenheid.

Zijn wij de afgelopen jaren niet te bescheiden geweest? De commissie-Duivesteyn en de commissie-Dijsselbloem lijken ons te leren dat alle grote projecten uiteindelijk aan hun eigen ambities ten onder dreigen te gaan. Dat is een les die niet zonder risico's is. Voordat wij het weten stoppen wij met denken in grootse infrastructurele projecten en durft niemand zich meer te branden aan onderwijsvernieuwing. Dat laatste lijkt het geval op het moment dat heel politiek Den Haag zich ineens zo sterk maakt voor de professional. Het lijkt bijna op een hype. Dat maakt het trouwens op zichzelf nog niet verkeerd; het kan dan nog steeds goed zijn om je sterk te maken voor de professional. Zeker als het gaat om het optimaal benutten van de kennis en kunde van de professional is daar veel voor te zeggen. Als je dat wilt is ook voor de professional autonomie in het werk noodzakelijk. Maar kunnen wij ons voorstellen dat de professional in zorg en onderwijs buiten iedere politieke context werkzaam is? Dat hij alleen op eigen gezag een publieke taak uitvoert en publieke middelen uitgeeft? Natuurlijk niet; dat kan helemaal niet. Politici vinden namelijk iets van de zorg en van het onderwijs. Zij moeten daar iets van vinden omdat de vrijheid ons zo lief is en die vrijheid bestaat niet zonder toegankelijke zorg en goed onderwijs. Het gaat hier om politieke ambities waarvan de kosten zich laten uitdrukken in getallen, in harde euro's, maar de opbrengsten niet. De opbrengsten worden uiteindelijk zichtbaar in het soort samenleving dat wij willen maken. Zij worden zichtbaar in wat wij rechtvaardig en beschaafd

noemen. Zij worden zichtbaar in zo'n ongelofelijk moeijlijk begrip als "vertrouwen in de overheid".

Als de kosten wel zichtbaar worden in getallen en de opbrengsten niet, dan is het toch goed om nog eens te kijken naar bijvoorbeeld de enorme informele macht van het CPB. Het lijkt er namelijk op dat de modellen van het CPB voor een belangrijk deel onze werkelijkheid bepalen. De eerder aangehaalde Hegel zou zijn vingers erbij aflikken. In onze tijd zijn de door macro-economen gekozen weegfactoren van beslissende invloed bij het nemen van politieke beslissingen. Zaken als maatschappelijk draagvlak en sociale cohesie zitten daar niet tussen. Hoop en perspectief of het gevoel erbij te horen, vind je niet terug in de modellen. De marktwerking wel.

Voordat ik het weet zit ik al bij de kredietcrisis en dat wil ik niet. Nog niet. Ik heb deze bijdrage als volgt opgebouwd. Allereerst wil ik met de regering stilstaan bij een aantal belangrijke politieke keuzen die zijn gepresenteerd op Prinsjesdag. Daarna wil ik een aantal zorgen delen. Vervolgens kom ik bij de kredietcrisis en uiteindelijk wil ik ook nog een beetje vooruitkijken. Terug naar Prinsjesdag, de derde dinsdag in september met de presentatie van het regeringsbeleid en de daarbij behorende begroting.

In deze tijden getuigt voorspellen van hoogmoed. Analyses en dus ook begrotingen hebben de houdbaarheid van een dag. En toch, ondanks al die onzekerheden, moet er wel worden bestuurd. De onzekerheid over morgen mag geen reden zijn om vandaag niet te handelen. Ik heb daarom waardering voor het verlagen van de WW-premie en het niet verhogen van de btw. Combineer dat met de terughoudende opstelling rondom het ontslagrecht en zie: een sociaal akkoord kwam tot stand en daarmee rust aan het front. Daar is behoefte aan. Er is behoefte aan continuïteit en gelijkmatigheid in bestuur. Deze regering heeft daarvoor gezorgd, binnen de grenzen van het mogelijke. Dank daarvoor.

Dank daarom ook voor het gemillimeter op de koopkrachtplaatjes. Dat gemillimeter is voor burgers namelijk ongelofelijk belangrijk. Als je niet veel te besteden hebt, maken kleine bedragen een groot verschil. Twee miljoen kinderen krijgen in 2009 een kindgebonden budget en er is 300 mln. extra gevonden voor kinderopvang. Misschien is dat minder dan men wilde, maar het is wel meer dan ooit tevoren. Ten slotte blijft de huurverhoging beperkt tot de inflatie. Dat alles bij elkaar levert een positief beeld op voor de inkomensontwikkeling. Bovendien is er gezorgd voor een overschot op de balans. Ook daarvoor dank, want het betekent minder schulden voor onze kinderen en kleinkinderen. Sterker nog, die schuld is op een historisch laag niveau terechtgekomen.

Het ging echter bij Prinsjesdag niet alleen om geld. Minister Eurlings dient dit najaar het wetsvoorstel over de kilometerprijs in bij de Raad van State. Dat is iets waar wij ons bijzonder op verheugen. De minister maakt bovendien werk van het vereenvoudigen van besluitvorming en gebruikt daarbij de adviezen -- naar ik hoop in brede zin -- van de commissie-Elverding en de commissie-

Noordzij. Minister Koenders koppelt ontwikkelingsamenwerking aan de Millenniumontwikkelingsdoelen. Daarmee wordt veel aandacht gegeven aan kwetsbare staten zoals Sudan, Congo en Afghanistan. Dat is terecht, want waar geen veiligheid bestaat heeft ontwikkeling geen kans. Dat ben ik geheel eens met de heer Rosenthal. Dat gaat ons aan, want solidariteit houdt niet op bij de grens. Dat is misschien nog een politieke opvatting die je kunt hebben. Andersom is het naïef om te denken dat de gevolgen van armoede en politieke instabiliteit elders in de wereld niet uiteindelijk ook onze samenleving zullen infecteren. Mijn tussenconclusie is dat deze regering regeert en dat verstandig doet.

Dat neemt niet weg dat de leden van mijn fractie zich af en toe zorgen maken. Zij vragen zich af of het kabinet wel scherp genoeg de grenzen van de rechtsstaat in het vizier houdt en of het die grenzen misschien niet net iets te veel opzoekt. Ik geef een paar voorbeelden. Niet lang geleden behandelden wij hier het wetsvoorstel waarbij de burgemeester iemand tijdelijk een wijkverbod kan opleggen. De leden van mijn fractie zien dat het nodig kan zijn om in te grijpen, bijvoorbeeld bij de dreiging van huiselijk geweld. Zij vinden het echter gelijktijdig ingewikkeld dat iemand vrijheidsbeperkende maatregelen krijgt opgelegd -- want dat zijn het -- zonder dat er sprake is van de een of andere procedure binnen het strafrecht. Eigenlijk vinden wij het niet goed doordacht. Is de regering bezig met het versterken van de positie van de burgemeester? Dat mag; het kan zelfs verstandig zijn. Maar als dat zo is, moeten wij daaraan dan niet zelfstandig een debat wijden? Nu gaat het hapsnap en ogenschijnlijk toevallig. Iets meer duidelijkheid over de verhouding tussen bestuurs- en strafrecht is dringend gewenst.

Iets vergelijkbaars was vorige week aan de orde bij de behandeling van de Wabo, de wet die regelt op welke wijze door de gemeente vergunningen worden verleend. Een belangrijk onderdeel van die wet is dat een vergunning automatisch wordt verleend op het moment dat de gemeente een bepaalde tijdsperiode heeft laten verlopen. De gemeente maakt een fout en daarvoor betalen burgers en belanghebbenden die bezwaar hadden willen maken de prijs. Deze toepassing van de Lex Silencio Positivo is wel een heel vreemde. Gelijktijdig voerden wij naar aanleiding van de Wabo voor de zoveelste keer een discussie met de regering over de welhaast beruchte vierde bestuurslaag. Ik zeg "naar aanleiding van", maar de discussie werd wel gevoerd. Onze fractie heeft duidelijk gemaakt -- ik hoop tenminste dat zij dat in voldoende mate heeft gedaan -- dat wij dat op deze wijze niet willen. Enige samenhang in de behandeling van de veiligheidsregio's, het ambulancevervoer, de Wabo-diensten en de Wgr plus lijkt ons op zijn plaats.

Wij zijn overigens ook niet optimistisch over de behandeling van het wetsvoorstel over verruiming van de bevoegdheden van de inlichtingendiensten. Ik meen dat de heer Werner dit ook aanhaalde. Het doel, bestrijding van terrorisme, is natuurlijk prima. Maar wij gaan toch

niet van elke Nederlander via data mining een potentiële verdachte maken? Daar lijkt het nu op. Onze zorg is werkelijk niet overdreven, want met antiterrorismewetgeving kan een overheid buitengewoon creatief omgaan. Dat hebben wij de afgelopen weken geleerd, toen de Engelse regering antiterrorismewetgeving gebruikte om IJslandse tegoeden te bevriezen. Deze regering zal zo iets natuurlijk nooit doen, maar misschien haar opvolgers wel.

Nog een kleine irritatie en dan houd ik ermee op. Wij hebben hier enige weken geleden het wetsvoorstel behandeld dat ouders verplicht aanwezig te zijn bij een rechterlijke uitspraak aangaande hun minderjarige kinderen. Het wetsvoorstel was zo star en strak geformuleerd -- mede naar aanleiding van een amendement van een partijgenoot in de Tweede Kamer, dus steek ik de hand in eigen boezem -- dat wij daaruit begrepen dat de rechter alleen uitspraak kan doen indien beide ouders erbij aanwezig zijn. Er leek geen mogelijkheid te bestaan om hiervan in het kader van redelijkheid en billijkheid af te wijken. Dat is vragen om problemen en het druipt in tegen de verstandige gewoonte om de rechterlijke macht in dit land enig beoordelingsvermogen toe te rekenen, hoe bescheiden dan ook.

De regering mag zeker ferm optreden, maar daarbij moet zij wel zorgvuldig de belangen van de individuele burger afwegen, met heel veel respect voor zijn of haar vrijheid. Laat ik drie spannende voorbeelden noemen van zaken die hier misschien nog aan de orde komen.

Het eerste voorbeeld betreft een actuele discussie over een onderwerp dat nu weer keurig wordt behandeld in de Tweede Kamer. Ik doel op het registreren van etnische achtergrond. Minister Vogelaar doet hiernaar een onderzoek. In het kader van strafrechtelijke procedures kunnen wij ons hierbij wel degelijk iets voorstellen. Volgens ons zou een specifieke registratie onder voorwaarden kunnen, als die helpt om meer inzicht te krijgen in de effectiviteit van beleid. Wij kunnen ons echter niets voorstellen bij een generieke administratie van etnische afkomst, bijvoorbeeld in de Gemeentelijke Basis Administratie. De staat heeft niets te maken met iemands etnische achtergrond, geloofsovertuiging of seksuele voorkeur.

Een tweede voorbeeld betreft het verbod op het dragen van een boerka in het onderwijs. Wij begrijpen dat het hier niet gaat om de boerka als uiting van een religieuze overtuiging, maar om een kledingstuk dat het gezicht zodanig bedekt dat oogcontact of anderszins non-verbale communicatie onmogelijk wordt. In een onderwijsomgeving, die zo bepalend is voor de toekomstkansen van kinderen, is een dergelijk verbod in het belang van het kind te billijken. Een verbod op het dragen van een boerka op straat of in het openbaar vervoer zou echter betekenen dat wij een uitingsvorm van een religieuze overtuiging verbieden. Dat zou het kunnen betekenen, waarmee het echt een heel andere discussie wordt.

Dan het derde voorbeeld. Grote groepen zogenaamde lagere inkomens en middeninkomens zullen straks geen beroep meer kunnen doen op

door de overheid betaalde rechtsbijstand, tenminste als het aan deze regering ligt. Als het aan de leden van mijn fractie ligt, zal dat nooit ofte nimmer ten koste gaan van de toegankelijkheid van ons rechtssysteem.

Nu kom ik langzaam maar zeker toch bij de kredietcrisis, maar dat doe ik via Europa. Ik ben zo blij dat Europa er is. Ik ben ongelooflijk blij dat onze voorouders Europa hebben durven te maken, vanuit de puinhopen van twee wereldoorlogen. Volgens mij is het een voorbeeld van een groots en meeslepend project. Als wij de afgelopen maanden een ding hebben geleerd, dan is het dat cynisme over het Europese project misplaatst is. Let wel: ik zeg niet dat kritiek misplaatst is. Krijg ik hierover geen opmerkingen? Prima.

De heer Kox (SP): Ik was het heel erg eens met de heer Noten, die opmerkte dat cynisme over Europa niet op zijn plaats is. Cynisme is in de politiek nooit op zijn plaats. Realisme echter wel. Het zal de heer Noten ook zijn opgevallen -- het viel de rest van de wereld in ieder geval wel op -- dat op het moment dat men echt iets verwachtte van de Europese Unie, de Europese Commissie bezig was met iets als een kartel rondom afwasborstels. Wij hebben het te danken aan het ingrijpen van een aantal regeringsleiders dat het gaandeweg toch tot een coherent beleid is gekomen. Wat is de verklaring van de heer Noten daarvoor? Ik heb in mijn bijdrage gezegd dat er geen plan B was omdat het geloof dat de Commissie zich moest bezighouden met de vrije markt kennelijk zo groot was, dat dit niet werd voorzien. Waar was de Europese Commissie op het moment dat wij haar het meest nodig hadden? Dat moet ons toch een realistische -- geen cynische -- kijk op het functioneren van het stelsel geven.

De heer Noten (PvdA): Ik denk dat het reëel is om je in deze tijd de vraag te stellen, of de rol van de Europese Commissie wat betreft het rechtstreeks invloed hebben op of macht uitoefenen over de Europese landen niet eigenlijk heel beperkt is. Ik weet eerlijk gezegd niet of ik dat erg vind. Dat lijkt mij een vraag die wij straks met elkaar nog moeten beantwoorden. Het is mij wel opgevallen dat de Europese regeringsleiders elkaar hebben weten te vinden binnen de context van Europa. Toen het echt noodzakelijk was, heeft regie en afstemming plaatsgevonden, uiteraard gegeven de belangen die de verschillende partijen in hun eigen landen nog steeds hebben en gezien de staat van Europa. Misschien leren wij hier dat formele structuren niet werken in tijden van crisis, waar informele structuren en gedeelde waardepatronen dat wel doen. Dat laatste is wat wij de afgelopen maanden in Europa hebben gezien.

De heer Kox (SP): Ook daarmee ben ik erg blij. Het bleek dat men het Verdrag van Lissabon helemaal niet nodig had om tot een creatieve en adequate oplossing te komen. Dat zou ons ook aan het denken moeten zetten. Ik begrijp dat u erover wilt nadenken. Ik wil er ook over nadenken en de



staatssecretaris wil altijd meedenken. Ik houd u eraan dat wij hierover nog een debat aangaan.

De voorzitter: Mijnheer Noten, kunt u uw betoog voortzetten?

\*\*

De heer Noten (PvdA): Ik zal hier heel kort op reageren. Ik moet hierop reageren, anders zeg ik dat het Verdrag van Lissabon niet nodig is. Dat heb ik niet gezegd. De heer Kox draait de redenering nu om. Hij kent de logica wel: een koe is een beest, maar niet ieder beest is een koe. Ik denk dat het Verdrag van Lissabon noodzakelijk was. Ook denk ik dat men alleen met structuren geen Europa creëert.

Voorzitter. Ik spreek mijn dank en waardering uit voor onze politieke voorgangers, want zij hebben ervoor gezorgd dat wij onze afhankelijkheid van de Verenigde Staten in financieel en economisch opzicht stevig hebben weten te verkleinen. Het blijft echter de vraag of Europa sterk genoeg is en het coördinerend vermogen voldoet. Moeten wij geen Europees toezichthouder hebben? Is het niet noodzakelijk om naast een Europees monetair beleid te komen tot afspraken en beleid op het gebied van governance, compliance, marktordening en ook accountancyregels? Wij hebben Europese regelgeving nodig, want met Nederlandse regelgeving kunnen wij niet volstaan. Dat is helder. Wat mij betreft is de Amerikaanse regelgeving inadequaat gebleken. Het is sowieso zeer de vraag of wij niet naar een wereldorde moeten, waarin naast de Verenigde Staten ook andere wereldmachten een rol van betekenis vervullen.

Het staat nu toch wel vast -- mocht daar ooit iemand aan getwijfeld hebben -- dat de financiële sector een cruciale functie vervult in onze samenleving. Het instorten ervan heeft effecten van de tweede en derde orde die vanuit maatschappelijk oogpunt onaanvaardbaar zijn. Bij instortingsgevaar moet er politiek worden ingegrepen. Daarmee zijn wij nu dan toch echt bij de kredietcrisis aangekomen. Ik begin met complimenten te maken aan de regering. De wijze waarop het kabinet zich als crisismanager manifesteert verdient alle lof. Wij menen de afgelopen maanden in het handelen van de regering rondom de kredietcrisis al een aantal specifieke criteria voor overheidsinterventies te hebben ontdekt. Wellicht zijn die impliciet gebleven, maar vandaag kunnen zij iets explicieter worden.

Ten eerste lijkt het erop dat de interventies van de regering en dus de zekerheidstellingen die worden afgegeven, gericht zijn op het versterken van het vertrouwen bij spaarders en het vertrouwen tussen banken onderling. Het eerste om de solvabiliteit op peil te houden en het tweede om de onderlinge kredietstromen in stand te houden. Het belang van de aandeelhouder blijft daarmee buiten beeld. Ten principale zijn wij het daarmee eens, maar wij worstelen dan wel met de positie van de pensioenfondsen. Die zijn een merkwaardige combinatie van institutionele belegger op de aandelenmarkt en tegelijk spaargeldbeheerder van

de deelnemers. Op zijn minst is dat psychologisch zo. Moet er dan niet opnieuw worden gekeken naar bijvoorbeeld de IFRS-regels? Dat zijn regels die bedrijven bijna dwingen om hun eindloos- en middelloosregelingen om te zetten in beschikbare premieregelingen, waardoor de risico's bijna helemaal bij de deelnemers komen te liggen. De ondernemingen die dat niet gedaan hebben, zitten nu met een onbegrijpelijke volatiliteit op de balans. Daarnaast denken wij dat De Nederlandsche Bank de komende tijd terughoudend moet zijn met het vragen van herstelplannen. Heftig ingrijpen op basis van de huidige beursstemmingen en de daaruit voortvloeiende dekkingsgraad is volgens ons volledig contraproductief. Ik ga op dit punt nog even door: is de regering het met ons eens dat niet moet worden overgaan tot de invoering van Solvancy II omdat dit leidt tot een hogere solvabiliteitseis aan kapitaaldekkende systemen? Wij begrijpen overigens ook dat de solvabiliteitseisen voor banken in de toekomst zullen worden verhoogd. Dat is noodzakelijk om het vertrouwen in banken onderling te herstellen, maar gelijktijdig voor langere tijd een enorme rem op de kredietverschaffing, wat weer een negatief effect zal hebben op de economische groei. Gaat de regering proberen dat effect op te vangen door -- ik zeg dit met nadruk -- zelf een rol te gaan spelen bij de kredietverlening aan het mkb? Komt tante Agaath weer terug? Misschien is dat een goed idee; haar sokken zijn momenteel buitengewoon goed gevuld. Ten slotte: is het niet zinvol om, ook in dit kader, de onderhandelingen over Basel II te heropenen?

Ten tweede neemt de Nederlandse overheid, in tegenstelling tot de Verenigde Staten, niet de risico's over, maar richt zij zich op het versterken van de balans bij banken door het nemen van een belang. Dat is iets anders dan het simpelweg nationaliseren van een bank, maar het lijkt er wel een beetje op. In ieder geval betekent dat het meedragen van risico's, met alle mogelijke gevolgen, die bij het ondernemerschap horen. Het is dan ook nog absoluut niet zeker dat de belastingbetaler gaat meebetalen aan het weer stabiliseren van de financiële sector. In tegendeel. Deze ondernemende overheid zou wel eens heel veel kunnen gaan verdienen aan haar deelnemingen bij drie van de vier grote banken in ons land. Laat de NMa dat niet horen. De leden van mijn fractie vragen zich af hoe het nu precies zit met die risico's. Wat betekenen die voor toekomstige begrotingen? Werkt het door bij het vaststellen van de hoogte van onze staatsschuld? Wat doen wij met boekwinsten? En last but not least: wat doen wij met de reële winst na verkoop, als die er is? Keren wij die uit in de vorm van een superdividend? Wij kunnen ons betere bestedingen voorstellen.

Ten derde heeft de regering niet alleen simpelweg een deelneming genomen, maar zich vervolgens ook als activistisch aandeelhouder opgesteld. Zij bepaalt voor een belangrijk deel de samenstelling van raden van bestuur en commissarissen. Zij claimt middels die commissarissen het vetorecht bij belangrijke

strategische beslissingen en grijpt in bij de beloning van topbestuurders. Ook vraagt zij bij drie van de vier grote banken om een heroriëntatie van de betrokken banken op hun eigen marktpositie. Wederom zeg ik: laat de NMa het niet horen. De leden van mijn fractie ondersteunen dit overheidsingrijpen volledig, maar vragen zich wel af welke gevolgen dit op de langere termijn heeft voor de financiële sector als zodanig. In feite is er nu een situatie ontstaan van marktdominantie door de overheid. Wat vindt de regering daarvan? Hoe zien wij de financiële sector in onze samenleving? Is de financiële sector in feite een publieke infrastructuur? Wat zijn de grenzen tussen publiek en privaat? Hoe worden die grenzen bewaakt? Gaat de regering uiteindelijk zelf bankieren? Vertrouwt zij zich dat toe? De leden van mijn fractie zijn overtuigd van de beste bedoelingen van onze regering, maar het lijkt ons bepaald niet zonder buitengewoon grote risico's, om het besturen van de financiële sector over te laten aan politici. Hoe ziet de regering dat?

De heer Rosenthal (VVD): Ik stel even een verhelderende vraag aan de heer Noten. Is hij de mening toegedaan dat de overheidscommissarissen bij de desbetreffende ondernemingen, krachtens de wetgeving, worden geacht op te treden in het belang van de onderneming?

De heer Noten (PvdA): Een commissaris is wettelijk verplicht op te treden in het belang van alle stakeholders, dus niet in het belang van de onderneming. Ik weet niet waar de heer Rosenthal dat vandaan haalt; dat staat nergens geschreven. Tot de stakeholders behoren ook de aandeelhouders. Als je de belangen van de aandeelhouders moet dienen en de staat bezit 100% van de aandelen, dan moet de commissaris de belangen van de staat dienen. Dat moeten alle commissarissen van Fortis. De staat definieert in dit verband haar belangen, niet Fortis.

De voorzitter: U kunt uw betoog vervolgen.  
\*\*

De heer Noten (PvdA): Ja, dit is een spannend punt. Zo ligt het op dit moment. Ik denk dat het niet goed is; dit moet veranderen.

Ten vierde lijkt het erop dat de regering van maandag tot en met vrijdag regeert en in het weekend handelt. Dit is zeer te begrijpen, maar het klopt natuurlijk niet. Als de regering geld wil uitgeven, moet daar een wettelijke basis voor zijn en die basis lijkt te ontbreken. Of vergissen wij ons daarin? Wij lijken in een situatie te zijn terechtgekomen waarin de regering niet vooraf om toestemming vraagt, maar achteraf om vergeving. Er bestaat geen twijfel over dat dit noodzakelijk is in een crisissituatie, maar staatsrechtelijk lopen wij hier langs de grens van wat acceptabel is. De leden van mijn fractie zijn benieuwd naar de opvatting van de regering over dit duivelse dilemma.

Ik begon mijn betoog met de opmerking: dit zijn rare tijden. Dat is ook zo, maar het is

bovendien een heel bijzondere dag. Op dit moment ontwaken de Verenigde Staten van Amerika. Ik stel mij dat ook zo voor: dat wekkers afgaan. De Amerikaanse burgers worden wakker en zullen de komende uren de gang naar de stembus maken om een nieuwe president te kiezen. Amerika is een land dat voor de vrije wereld in menig opzicht een baken was en nog steeds is, dat letterlijk voor de vrijheid gevochten heeft, ook de onze. Het is echter ook een land dat ons de afgelopen jaren heeft geleid naar een financiële en economische crisis die zijn weerga niet kent. De grootste economie ter wereld is een huishouden waarin iedereen op de pof leeft en wij hebben daar last van.

Moet een overheid zich niet iedere keer weer de vraag stellen wat de gevolgen van haar beleid zijn voor toekomstige generaties? Of je jezelf die vraag stelt vanuit het conservatisme zoals verwoord door Burke, vanuit het rentmeesterschap van het christelijk gedachtegoed of vanuit het sociaaldemocratische uitgangspunt van solidariteit, iedere keer gaat het er weer om of wat wij doen een bijdrage levert aan een duurzame, hopelijk rechtvaardige, maar op zijn minst leefbare wereld. Die vraag is de afgelopen jaren door de Amerikaanse regering niet of niet in voldoende mate gesteld.

De leden van de PvdA-fractie hopen op een verandering want de financiële crisis is niet de enige crisis waar het Angelsaksische gedachtegoed ons in voorgaat. Het welhaast blinde vertrouwen in de vooruitgang die een vrije wereldmarkt ons brengt, lijkt vandaag misplaatst. Begrijp ons goed, wij betwijfelen niet het belang en de noodzaak van ondernemingsgewijze productie. Zij brengt ons immers grote welvaart maar voor die welvaart betalen wij wel een prijs. Misschien hebben wij de markt te vrij gelaten zonder een adequate maatschappelijke regulering, wat nog niet per se toezicht houden hoeft te betekenen. Wij leven boven onze middelen, boven onze stand. Wij vreten onze voorraden op. Terwijl wij het begrotingstekort hebben weggewerkt en onze staatschuld weten te verminderen, denderen wij af op een tekort dat misschien wel veel ernstiger is: een tekort aan energie. Het karakter van deze crisis zal sluipender zijn dan dat van de kredietcrisis, maar haar gevolgen voor de wereldorde wellicht veel ernstiger. Een kleine voorbode zagen wij in het voorjaar toen de prijs voor een vat olie \$150 naderde. Ik meen dat de prijs weer rond de \$60 ligt, overigens met dank aan de kredietcrisis. Zonder de kredietcrisis zou de prijs immers vast nog boven \$150 liggen. Er is dus slechts sprake van uitstel. De welvaart kan niet beperkt blijven tot de westerse wereld. Ergo: de vraag naar energie zal heel erg stijgen en de voorraden heel erg eindig blijken.

De investeringen in duurzame energie, als wij de bedragen van EZ en VROM ruimhartig bij elkaar optellen, liggen rond het miljard. Dat is één vijfde van wat wij uitgeven aan ontwikkelingssamenwerking en één tiende van onze zonet verworven deelneming in de ING. Dat is toch buiten iedere verhouding?

De heer Kox (SP): Ook op dit punt ben ik het met de heer Noten eens.

Als energie zo'n enorm grote rol gaat spelen in de toekomst, los van de prijsontwikkeling, zijn wij het er dan over eens dat wij onder de huidige omstandigheden het kabinet eigenlijk moeten vragen om nog eens erg goed na te denken over wat wij nu aan het doen zijn met onze energiebedrijven? Immers, het probleem van een privaat energiebedrijf is dat het zo veel mogelijk wil verkopen en daar zo veel mogelijk aan wil verdienen. Daar kun je geen enkel bedrijf ongelijk in geven maar van energie moeten wij eigenlijk juist zo weinig mogelijk willen verkopen. Zijn de fracties van de PvdA en het CDA bereid het kabinet het signaal te geven dat het daar nog eens over na moet denken?

De heer Noten (PvdA): Ik heb dat signaal net enigszins gegeven door in het debat het woord "unheimisch" te gebruiken. Dat betekent dat je je er wat ongemakkelijk bij voelt. Ik zal op dat punt iets preciezer zijn. Ik meen nog steeds dat distributie van energie best aan de markt overgelaten kan worden. Ik weet niet meer zeker of de toekomstige productie van energie nog wel aan de markt of alleen aan de markt kan worden overgelaten. Die vraag is van een heel andere orde. Het is dus niet alleen een vraagstuk over de spanning tussen het publieke en private domein, maar ook een vraagstuk over het vermogen om duurzame energie nu economisch verantwoord te genereren zodat die concurrerend is met andere, niet-duurzame vormen van energieproductie. Het gaat dus niet alleen om publiek versus privaat. Is dat voldoende signaal voor de heer Kox?

Voorzitter. Eén tiende van onze zonet verworven deelneming in de ING is toch buiten iedere verhouding? Het zal vast zo zijn dat investeringen in duurzame energie niet snel voldoen aan de terugverdientijden die het CPB hanteert maar dat kan in dit geval niet het toetsingskader zijn. Een beetje meer ondernemende overheid is hier waarlijk op zijn plaats. De opstelling van het kabinet bij kernenergie is ook niet echt spannend te noemen. Politiek correct wordt ons verteld wat er niet gaat gebeuren in de huidige periode, namelijk besluiten nemen. En zo is het ook. Er wordt onvoldoende verteld wat er in de komende periode wel gaat gebeuren. Mij dunk dat op dit punt de liefde tussen de heer Werner en mij ook moet kunnen opbloeien.

Wij kunnen het wereldvraagstuk van energie niet in dit land oplossen. Dat realiseren wij ons heel goed. Door echter het energievraagstuk in dit land op te lossen leveren wij wel onze bijdrage aan het wereldvraagstuk. Stel nu eens dat dit kabinet heel veel gaat verdienen met zijn deelnemingen in de financiële sector. Dat sluiten de leden van mijn fractie in het geheel niet uit. Waarom kunnen wij dan nu niet afspreken dat die mogelijke opbrengst straks voor 100% wordt geïnvesteerd in alternatieve en duurzame energie? Ook dat is het verkleinen van een schuld aan onze kleinkinderen. Dan zouden wij echt het gevoel hebben dat wij hier iets maken, namelijk een

samenleving die onafhankelijk is van door anderen te leveren energie en die met een duurzaam beleid wordt overgedragen aan haar kinderen.

Kredietcrisis, energiecrisis: helaas, wij zijn er nog niet. Wij hebben er nog een paar te gaan: een crisis door klimaat, grondstoffen, voedsel en, voor grote delen van de wereld, water. En uiteindelijk, als wij niet oppassen, kan uit de vorige crises een politiek crisis voortvloeien met als gevolg een onvrije samenleving. Ik zeg het hier in een klein zinnetje, maar de betekenis ervan is fenomenaal.

De heer Schuurman (ChristenUnie): De heer Noten spreekt over veel crises. Zijn er ook crises die je even aan de kant kunt zetten en die niet met elkaar te maken hebben, of ziet de heer Noten een samenhang?

De heer Noten (PvdA): Het lijkt mij onmogelijk om de financiële crisis, de financiële verhoudingen op langere termijn, de voedselcrisis, de klimaatcrisis en de energiecrisis los te zien van elkaar.

De heer Schuurman (ChristenUnie): Is er ook een karakterisering te geven voor die samenhang van al die vormen van crises in de maatschappij? Ik hoop er later nog zelf over te spreken. Wat is daarvan de spits? Kan de heer Noten in één zinnetje zeggen op welk punt het vastloopt?

De heer Noten (PvdA): De spits is de volgende. Wij vreten onze planeet op. Wij bedreigen die planeet voor onze kinderen. Wij steken onze kop in het zand, want wij consumeren liever in het hier en nu. Als wij vandaag kunnen afspreken dat wij onze kop uit het zand trekken, zou ik dat geweldig vinden. Is dat spits genoeg? Of moet het nog spitsers?

De voorzitter: Wij hebben nog een tweede termijn.  
\*\*

De heer Schuurman (ChristenUnie): Ik hoop het straks iets specifieker te zeggen.

De heer Noten (PvdA): Voorzitter. De commissie-Veerman heeft scenario's ontwikkeld naar aanleiding van de klimaatveranderingen, de stijging van het waterniveau en de gevolgen daarvan voor onze infrastructuur. Die gevolgen zijn ingrijpend, de noodzakelijke maatregelen draconisch. Het is echter maar één aspect. De leden van mijn fractie vinden dat er echt scenario's moeten worden ontwikkeld waarin deze dramatische ontwikkelingen in onderlinge samenhang worden gezien. Wij vinden dat daarmee haast moet worden gemaakt. Misschien sluit dit wel aan op de opmerkingen van de heren Schouw en Kox.

Grote maakbaarheid, kleine maakbaarheid. Ik wil deze beschouwing niet eindigen met een overweldigende opdracht, een opdracht zo groot dat de regering er moedeloos van wordt. Dat is laatste wat ik wil en dat hoeft ook niet, want er zijn nog een heleboel belangrijke zaken aan te pakken die dichterbij liggen en minstens zo fundamenteel zijn en die kunnen leiden tot het vergroten van de

kansen van mensen, die hun meer mogelijkheden kunnen bieden om mee te doen in onze samenleving. Om die kansen te vergroten zijn heel veel wetten gemaakt. Ik pleit hier niet voor minder ministeries, maar wel voor andere wetten. Soms zijn er zoveel wetten voor zoveel mensen dat de leden van mijn fractie zich afvragen of de werkelijkheid die wij hebben bedacht, niet te moeilijk is geworden. Ik geef een eenvoudig voorbeeld. Een verpleegkundige komt bij een alleenstaande vrouw om haar een spuit te zetten ter behandeling van een infectie. Zij treft de vrouw aan liggend op de grond in haar eigen uitwerpselen. Het is pijnlijk, maar voor veel mensen is dit dagelijkse routine. Zodra deze verpleegkundige het huis binnengaat, zijn drie wetten van toepassing. Ten eerste de Zorgverzekeringswet. Ze kwam namelijk voor het zetten van die spuit. Ten tweede moet de vrouw worden schoongemaakt. Dat valt onder de AWBZ. En ten derde moet het huis worden schoongemaakt. Dat valt op dit moment onder de Wmo. Nu is de kans groot dat het door de geïntroduceerde marktwerking niet alleen maar gaat om drie wetten, maar ook om drie zorgaanbieders en dus ook om drie zorgverleners. Deze kafkaëske situatie is niet alleen dramatisch voor de patiënt maar ook voor de professional. Tijdens het zorgdebat in deze Kamer heeft mijn collega Putters de regering niet voor niets nog eens aan herinnerd aan de toezegging aan deze Kamer om de marktwerking in de zorg te evalueren, en dan niet alleen wat betreft de Zorgverzekeringswet maar ook en in samenhang met de Wmo en de AWBZ.

Een tweede voorbeeld is helaas veel te makkelijk te vinden; in de wereld van de jeugdzorg, het speciaal onderwijs, de ondersteunende en activerende begeleiding binnen de AWBZ, de WSW, de Wajong, maar ook de preventie in het kader van jeugdcriminaliteit. Dit lijstje is niet uitputtend. De kans dat een jongere die om welke reden dan ook moeite heeft om een plek te vinden in onze samenleving, onder al die wetten tegelijkertijd valt, en daarmee met vijf ministeries en met de bijbehorende zorgverleners te maken heeft, nadert 100%. Ik weet niet of men zich daarvan bewust is, maar die kans nadert werkelijk 100%. Je maakt jongeren niet weerbaar en zelfstandig door er een technocratie op los te laten, maar dat is wel wat wij doen. De commissie-De Vries heeft belangrijke ideeën aangedragen die niet alleen zorgen voor meer eenvoud, maar ook voor meer menselijkheid en meer kansen op succes. Ik weet dat het vreemd klinkt, maar ik wens de minister voor Jeugd en Gezin veel succes met de uitvoering van de aanbevelingen van die commissie.

Het gaat echt om de vraag welke wereld wij hier met elkaar construeren en of die wereld nog wel iets te maken heeft met de werkelijkheid daarbuiten. Het zijn rare tijden, er is weinig zeker en toch moet er bestuurd worden. Als alles golft, kun je niet terugvallen op de rekenmodellen van het Centraal Planbureau en je niet laten sturen door opiniepeilingen of de procedures van de technocraten. Je kunt je niet verschuilen achter de ruggen van de adviseurs. Je moet het zelf doen en

terugvallen op de waarden die je vertegenwoordigt: vrijheid in het hier en nu en solidariteit met toekomstige generaties. Wij, de leden van mijn fractie, vertrouwen dat deze regering toe. De socioloog Nico Frijda beantwoordde de vraag: "kan de mens denken", na heel veel omzwervingen met: "een beetje". In navolging: Is de samenleving maakbaar? Een beetje. Maar dat beetje maakt wel het hele verschil. Wij zijn benieuwd naar de reactie van de regering.

\*N

De heer Thissen (GroenLinks): Voorzitter. De bijdrage van de fractie van GroenLinks heeft dit jaar als titel meegekregen: gebroken spiegels en verloren greep.

Vandaag kiezen Amerikanen hun nieuwe president. De columnist Plasterk, nu lid van dit kabinet, maar helaas in China, schreef vier jaar geleden in de Volkskrant de volgende vergelijking tussen onze politici en de Amerikaanse: "Nederlandse politici schijnen het vies, populistisch te vinden, om naar hun kiezers te luisteren. Iets wat in de VS (en Engeland) juist heel gewoon is, je mening afstemmen op de kiezers die je vertegenwoordigt." De columnist concludeert: "Haagse politici luisteren soms naar hun eigen mening (als ze die hebben), soms naar hun partij (als het moet), zo min mogelijk naar hun kiezers (die ze niet hoog hebben), maar vooral naar andere Haagse politici en naar ambtenaren en journalisten die dezelfde cafés op de vierkante kilometer Den Haag frequenteren." De column droeg de titel "Het volk kan ook gelijk hebben".

Het gaat wellicht niet zozeer over het gelijk hebben en ik wil hier zeker niet het Verdonkse en inhoudsloze populisme propageren, noch somberen over de kwaliteit van Haagse politici in het algemeen, maar wel iets zeggen over dat luisteren naar burgers en professionals in relatie tot dit kabinet. Laat het kabinet zich nog wat zeggen? Als je niet genegen bent heel goed te luisteren, hoe weet je dan nog of je met de goede dingen bezig bent in de ogen van burgers, in wezen onze opdrachtgevers en medeproducenten van de samenleving?

Ik moet het kabinet oprecht een compliment maken en in dat compliment zit tegelijkertijd een kwestie waarover ik mij het hoofd breek. Met een enorme drive en met een goed getimed gevoel van urgentie is ingegrepen om te voorkomen dat de kredietcrisis ons financieel systeem zou verwoesten. Bij absentie van de minister van Financiën treft dit compliment de minister-president in het bijzonder, met een knipoog naar de CDA-fractie. Men had de juiste diagnose en het handelingsperspectief en de ingrepen blijken tot nu toe redelijk adequaat. Maar, en dat is mijn hoofdbreken, waarom nu wel als het om geld en om de belangen van banken, verzekeraars en rekeninghouders gaat? Omdat het te tellen is? Omdat niet alleen de bewindslieden maar ook alle burgers snappen dat deze crisis kan leiden tot minder geld in de portemonnee, tot minder waarde van spaargeld en huizen, tot minder

economische groei en daardoor tot minder koopkracht? Is de reden om fors, met heel veel geld, snel en alert in te grijpen dat het om geld gaat?

Er zijn crises die al eerder en ook ernstig gevoeld worden door veel meer mensen. Deze crises dienen zich niet zo overrompend aan als de duikelende beurskoersen, maar gaan juist sluipend, terwijl hun impact die van de kredietcrisis vele malen overstijgt. Anders dan bij het ingrijpen in marktsystemen is door burgers al heel lang juist exclusief aan de overheid als opdracht gegeven om de boel hier goed te regelen. Ik pak er een uit om mijn zorg te illustreren: onderwijs en zorg voor jongeren.

Jaar na jaar verlaten zo'n veertigduizend jongens en meiden zonder startkwalificatie vmbo, mbo maar ook havo en vwo. Een deel van deze leerlingen, vooral in de grotere steden en in de zogenaamde prachtwijken, hebben naast onderwijs veel zorg nodig, vanwege dramatische thuissituaties, verslavingen, schulden, achterstanden in taal en ontwikkeling, psychische problemen. Een deel van de uitvallers is dat geworden omdat zij niet over het netwerk beschikken om een stageplek te bemachtigen, een vereiste om aan opleidingen in het roc te kunnen beginnen. Een deel van de uitvallers is dat geworden omdat zij een gesloten schooldeur troffen toen zij hun problemen halverwege het jaar hadden overwonnen en terug wilden naar school. Een deel van de jongeren met wie het zo slecht gaat, staat langdurig op wachtlijsten voor jeugdzorg of andere hulp. Een deel van de jongeren is uitgevallen omdat school hen niet bood wat ze nodig hebben. Ze wilden een vak leren en werden drie jaar lang getergd met cognitieve overdracht. Het zijn slechts een paar van de meest pregnante uitingen van de crisis die in aantallen getroffen mensen en in schade de kredietcrisis vele malen overtreft.

Het gaat hier om weggelekt kapitaal voor de toekomst en desinvesteringen. Jongeren moeten er toch voor zorgen dat Nederland kan excelleren in kennis en innovatie? Zij mogen toch niet mislukken? Iedere dag zijn ze wel onderwerp van gesprek hier in Den Haag en in de media. De teneur is vrijwel altijd dat er met jongeren vooral heel veel mis is. En welke toerusting krijgen zij? Gaten in lesroosters, vaak onbevoegde docenten, machteloze scholen, slechte aansluiting tussen vmbo en mbo en vooral weinig flexibiliteit. Leg het de ouders eens uit die met liefde voor hun kind en met betrokkenheid verbaasd de wereld inkijken, omdat er geen sluitende aanpak is. Mijn fractie juicht de introductie van vakscholen toe en pleit ervoor om de systematiek en methodiek van de centra voor vakopleiding weer in te voeren.

Er is een discussie over twee instapmomenten per jaar in het roc. Wij vragen ons in gemoede af: wat twee instapmomenten? 365 instapmomenten in het jaar. Elke dag opnieuw een kans voor een jongere om zijn talent te ontwikkelen en te werken aan een deugdelijke startkwalificatie. Want een dag niet geïnvesteerd in het leven van een jongere, is een verloren dag. Daar weegt het

bureaucratisch belang van een teldatum niet tegen op.

Ik heb de crisis geschetst. En waar is het kabinet mee gekomen? Minister Rouvoet strijdt tegen de verkokering in de jeugdzorg door een extra loket in te richten: de centra voor jeugd en gezin. Meer bureaucratie om de bureaucratie te bestrijden. Beste minister Rouvoet, de vindplaats is niet het probleem, iedere school kan vertellen welke jongeren ondersteuning nodig hebben. Het probleem ligt bij de uitvoering, de wachtlijsten en inadequate hulpverlening, en dat gaat een database niet verhelpen.

Staatssecretaris Bijsterveldt gaat de kwaliteit van het onderwijs verbeteren. Dat is fantastisch, maar zij doet het door de exameneisen te verhogen. Iedere leerling in het voortgezet onderwijs prikt hier onmiddellijk doorheen. "In plaats van ons beter onderwijs te geven, gaan ze examens moeilijker maken. Alsof het onze zesjescultuur is," zei een 14-jarige scholier in de NRC. Overigens blijkt de staatssecretaris ook over een zeer kort geheugen te beschikken. De boodschap van de commissie-Dijsselbloem was: "laat het onderwijs eens een tijdje met rust". Deze werd in april door alle partijen nog zo ongeveer doodgeknuffeld, maar is nu alweer lang vergeten. Vergeten door het kabinet, maar niet door de leerlingen en de leraren, die weliswaar hoger worden beloofd, maar slechts meewarig kijken naar dit schijnbare wantrouwen en dergelijke nieuwe missives uit Den Haag.

Ik heb een van de crises geschetst waardoor zeer veel mensen in onze samenleving getroffen worden: leerlingen, ouders, leraren en in het verlengde ervan werkgevers en dus uiteindelijk ook de economie.

Waar is dezelfde urgentie die bij de kredietcrisis heeft geleid tot flink en met lef ingrijpen? Zijn deze 40.000 jongeren in zekere zin niet ook een kredietcrisis? Een nationale schuld voor een werkende toekomst? Is dat dan een toekomst die werkt?

Burgers hebben de overheid een opdracht gegeven om onderwijs, zorg, infrastructuur, sociale zekerheid te organiseren en uit te voeren. Zij trekken aan de bel bij bijvoorbeeld de Nationale ombudsman, als dat niet goed loopt. De Nationale ombudsman is voor de overheid een zeer waardevol instituut om misstanden in haar uitvoering te ontwarren, zodat de overheid zich op basis hiervan kan verbeteren. Bij de ombudsman komen immers klachten terecht wanneer mensen er met de overheidsinstellingen niet uit zijn gekomen. De snelheid waarmee het kabinet zijn aanbevelingen jaarlijks in zijn algemene beschouwingen bij zijn jaarverslag, en daarmee dus reële problematiek van burgers, in de hoek heeft gesmeten, is ongeëvenaard. Ik noem dat gebroken spiegels. Het kabinet wil blijkbaar niet horen dat zijn inzet op wantrouwen van burgers averechts werkt. De overheid wil blijkbaar niet investeren in een betere relatie met de burger, nota bene degene in wiens opdracht zij haar werk doet. Hoe kan de overheid het beste voor dit land doen, voor zijn inwoners, als zij hun stem niet wil horen, hun gedegen adviezen

onmiddellijk naast zich neerlegt, zelfs afdoet als stemmingmakerij. Een zelfde lot overkomt heel vaak de vicepresident van de Raad van State bij zijn algemene beschouwingen bij het jaarverslag van de raad.

Ik kan nog andere crises noemen, met een vergelijkbare analyse. De praktijk vraagt oplossingen die door dit kabinet niet worden geboden.

Leg het de kinderen eens uit die, terwijl zij geconfronteerd worden met hun hoogbejaarde ouder of ouders, met de handen in het haar staan uit liefde voor en uit betrokkenheid bij hun dierbare vader of moeder die vanwege het zorgtekort de hele dag in bed ligt in hun verzorgingshuis, en geen goede zorg krijgt. Leg het de familie van de dierbare met een psychische handicap eens uit die uit liefde en betrokkenheid zich vertwijfeld afvraagt, hoe het komt dat de kwaliteit van sommige ggz-instellingen of -klinieken zo slecht is dat de behandeling nauwelijks uit de verf komt. Leg het eens uit dat de regering dan niet in een weekeinde 16 mld. vindt om de ergste nood te ledigen voor de zorg, het onderwijs, de jeugdzorg, de infrastructuur, het openbaar vervoer, het milieu en de natuur.

Dezelfde redenering geldt voor de klimaatcrisis. Het kabinet moet zichzelf verlossen van de tunnelvisie bij het oplossen van de kredietcrisis. Nu is het juist tijd om internationaal ons financieel-economisch stelsel te hervormen in het licht van nieuw te vormen evenwicht tussen menselijk handelen en het gebruik van deze aarde en dus ook van het klimaat. Het kabinet moet verbinding maken met als doel duurzaamheid. Ad hoc ingrijpen bij de kredietcrisis was adequaat voor de korte en middellange termijn, maar nu zal het een balans moeten zoeken en generatiebestendig beleid moeten invoeren in alle opzichten, om de aanpak van de klimaatcrisis deugdelijk aan te pakken voor de langere termijn. Bieden in het heden behaalde, tijdelijke resultaten garantie voor de nabije toekomst?

Europa liet zich zien in een gezamenlijke aanpak van de kredietcrisis. Gaat Europa straks door om die aanpak te verbinden met die van de klimaatcrisis, in de zin van een alomvattende, nieuwe visie die economie, ecologie, generatie- en toekomstbestendig beleid aan elkaar koppelt? Die visie wordt duidelijk nog niet ontwikkeld. Wij zijn zelfs bang dat wanneer straks de economische recessie intreedt, het weer meer ieder voor zich wordt in Europa, omdat elke regering vooral de eigen industrie wil beschermen. Alsof ook niet alle economieën diep met elkaar verbonden zijn!

Tot nu toe leek het klimaat de topprioriteit. Het grote gevaar is dat dit nu gaat afvlakken, maar die urgentie is niet verdwenen. Dus ga niet alleen paniekerig van het ene gat naar het andere, maar smeed nu eens een alomvattende visie op een duurzaam integraal beleid.

Wat is wijsheid? Wat is beleid? Dat is toch veel meer dan het doen van geldinjecties? Of kun je niks anders dan de beurs trekken, omdat je geen idee hebt over of geen visie hebt op de oplossing van de meer ingewikkelde problemen en vooral de

samenhang daartussen? Daarom was het kabinet natuurlijk blij met het rapport van de commissie-Veerman. Het hoefde namelijk alleen maar de beurs te trekken.

De commissie-Veerman zegt dat er hoogwater is en dat wij minstens 50 mld. nodig hebben. Wij moeten elk jaar een miljard investeren. Water is concreet te maken en uit te beelden en voor te stellen en uit te leggen. Dat hoeft u mij niet uit te leggen; ik woon vlak bij de Maas. Verhoog die dijken en duinen, bouw meer sluizen, stuwen, dammen. Dat is handelingsperspectief. Wij trekken de beurs. Maar de kern is dat je de klimaatcrisis niet kunt bezweren met geld alleen en met amendementen op de beweging. Je zult een totaal nieuw concept moeten bedenken van mobiliteit, energie, produceren enzovoorts.

Als je op zoek bent naar greep op de diverse crises, is de vraag naar governance gerechtvaardigd. Van wie is de zorg nog? Van wie is het onderwijs nog? Van wie zijn de aarde, het water en de lucht? Van wie, van wie? De afgelopen decennia zijn we geconfronteerd met de introductie van de ideologie van het neoliberale denken. Het spoelde vanuit de Angelsaksische landen aan, het ging aan land de duinen over onder leiding van de VVD, het tastte Den Haag aan en het werd als virus verspreid over tal van sectoren in onze samenleving en het misleidde het denken van tal van zelfstandig denkende mensen. Het misleidde het denken van vooral ook de "homo politicus". Wij hoeven geen directe greep meer.

Voelt het kabinet het dan als zijn verantwoordelijkheid om deze vragen -- bijvoorbeeld van wie is het onderwijs nog -- onmiddellijk op te pakken, simpelweg omdat het de uiteindelijke verantwoordelijkheid heeft voor dit soort zaken, en het deze echt niet kan terugverwijzen naar scholen, die er blijkbaar in de ogen van burgers soms een potje van maken? Of zegt het kabinet: ouders, leerlingen, het is jullie verantwoordelijkheid? U moet maar dealen met die scholen. U sleept uw kinderen gewoon van een slechte school naar een goede, en dan zal die slechte school het wel voelen, en dan gaat hij vanzelf failliet. Wij geloven immers in de markt. Wij houden ook halfslachtig toezicht op scholen, want dat kunt u als consument het beste. Het professioneel georganiseerde toezicht heeft wereldwijd gefaald, niet alleen financieel, ook in de zorg, ook in het onderwijs. En dan zou een individuele burger dit wel kunnen?

De markt reguleert zichzelf. Ouders en leerlingen kiezen aan de hand van de ranglijstjes in Trouw, Elsevier, AD en de website van de Onderwijsinspectie of die van VWS wat de beste school of ziekenhuis is. Wij hebben toezicht, wij houden afstand. Omdat de markt zichzelf reguleerde, werd er op grote schaal gefuseerd. Schaalvergroting leidde in veel gevallen tot afstand. Zij leidde tot anonimiteit. Wij noemden dat rationalisering. Het werd dehumanisering.

In de financiële wereld verwerd het neoliberale denken tot het superlatief van hebzucht. Niet alleen de topbankiers, maar ook de aandeelhouders, niet alleen de institutionele maar

ook de particuliere aandeelhouders werden gedreven door begeerte naar meer. "The invisible hand" werd in de nachtzijde van het kapitaal en via geloof en psychologie tot een gokpaleis waarover de marktbereider pur sang Gerrit Zalm zich recentelijk zeer kritisch uitliet. Is er nog een weg terug na ten hele te zijn gedwaald, die een stap vooruit zou kunnen betekenen? Juist vanwege bovenstaande leggen individuele burgers bepaalde taken bij de overheid, omdat zij hierin alleen niet hun eigen weg weten te vinden.

Zijn wij nog wel in staat om uitstekend toezicht te kunnen houden, waar we de greep verloren hebben? Nee. Niet alleen in de financiële sector, maar ook in de zorg -- zie de ziekenhuizen -- en in het onderwijs faalt het toezicht soms schromelijk. Dat toezicht hebben burgers ook in handen gelegd van professionele derden, omdat ze dat individueel niet kunnen.

Mijn fractie is heel erg benieuwd naar de reflecties en evaluaties over de toezichthoudende rol van De Nederlandse Bank in de opmaat naar de kredietcrisis en tijdens deze crisis.

Voor toezicht en scherpheid heeft de macht tegenmacht en vooral tegenspraak nodig. Hoe tekenend zijn de CDA-oprispingen aan de overzijde om bijvoorbeeld de milieubeweging niet meer te subsidiëren omdat zij met overheidsgeld tegenacties en campagnes organiseert tegen voorgenomen beleid? Dat is wel een heel bedenkelijke opvatting van democratie. Een democratie die geen tegenspraak meer duldt en niet investeert in tegenmacht, wordt regentesk en gaat aan haar regenteske dienaren ten onder.

Koning Salomo was volgens de overlevering een zeer wijs man. Zijn wijsheid zat hem erin dat hij verstandig en zorgvuldig kon omgaan met zijn gebrek aan kennis. Hij luisterde en verzamelde kennissen en vrienden om zich heen van wie hij veel opstak. U als kabinet krijgt voldoende wijsheid aangereikt, die vaak ook nog eens een belangrijk signaal van de burgers, uw opdrachtgevers, bevat. Maar Brenninkmeijer, Tjeenk Willink en Frans Nauta worden nog op de dag van de presentatie van hun rapport of boek, het geven van de persconferentie, door uw kabinet in de hoek gesmeten, afgeserveerd. Gebroken spiegels noem ik dat. Geen behoefte aan reflectie, aan je laven aan de aangereikte kennis en wijsheid van anderen, om te kijken hoe je je opdracht voor burgers beter kunt uitvoeren. Gebroken spiegels, voorbij de kans om te leren en te verbeteren, doof voor de roep van uw opdrachtgever, de burger.

Uw staatssecretaris Heemskerk -- ik begon met een citaat van een PvdA-bewindspersoon en ik eindig daarmee -- is een positieve uitzondering. Hij illustreerde aan de hand van een klein voorbeeld hoe kennis is weggeëbt op zijn ministerie en in de Kamer op financieel gebied. Bij de presentatie van het boek Prooi over de Werdegang van ABN AMRO pleitte hij ervoor dat de werelden van bankiers, politici en burgers minder gescheiden zouden moeten zijn en dat er meer begrip en kennis van elkaar en voor elkaar zou moeten zijn. Alleen al binnen uw eigen kabinet is dus zeer veel waardevols op te steken, als u bereid bent te

luisteren naar wat mensen nodig hebben. Minister Plasterk leek vier jaar geleden een bewonderaar van de Amerikaanse en Engelse politici die bereid zijn te luisteren naar burgers. Ik hoop dat hij dat nog niet vergeten is en die adhesie stevig weet te verankeren bij zijn collega's.

\*N

De heer Schuurman (ChristenUnie): Voorzitter. De troonrede maakte dit jaar een andere indruk dan een jaar geleden. Het kabinet komt met een groot aantal plannen. Gelukkig zitten er voor de coalitiepartijen geen explosieve zaken in. Laat het kabinet eensgezind zijn en laten de leden elkaar dienend zijn, om verantwoord de toekomst tegemoet te gaan.

Binnen dit verband zou ik op een groeiend misverstand willen wijzen. Steeds meer wordt er gesproken over "onze" CDA-, Partij van de Arbeid- of ChristenUnie-bewindslieden. Terwijl zij -- en dat drukt de eenheid van het kabinet uit -- in de eerste plaats ministers van de kroon zijn en niet van één of andere politieke partij. Zou de minister-president het juiste taalgebruik met de daaruit voortvloeiende consequenties meer willen bevorderen?

De toekomst kent vooral sinds de algemene politieke beschouwingen in de Tweede Kamer veel meer onzekerheden. Toen was zonneklaar dat het kabinet dacht de problemen van de kredietcrisis in 2009 te kunnen trotseren. Is de garantie van een dergelijk begrotingsbeleid er nog steeds?

Met betrekking tot het beleid inzake de financiële crisis van de laatste weken wil ik, zoals ook andere hebben gedaan, onze waardering uitspreken voor het kabinet als geheel en voor de minister van Financiën in het bijzonder, omdat hij in turbulente tijden het hoofd heeft koel gehouden en geen paniek zaait. Het is nog steeds waar dat ons land wel tegen een stootje kan. De private rijkdom is de laatste jaren enorm toegenomen. Dat daar mogelijk wat van af gaat, geeft nog geen reden tot groot pessimisme. Wel dient er alertheid te zijn voor de zwakkeren in onze samenleving.

Ondertussen leert de kredietcrisis, in samenhang met de grondstoffencrisis, energiecrisis, voedselcrisis, klimaatcrisis, milieucrisis -- samenkomend in een morele crisis -- ons zeer veel. Het roofdierkapitalisme heeft zijn ware aard laten zien. Het is ontstellend dat het financiële systeem, zeker nu alle banken van de wereld met elkaar te maken hebben, het in hem gestelde vertrouwen zo ernstig heeft geschonden. Banken zijn in plaats van geld scheppende, geld vernietigende instellingen geworden. Ook de toezichthouders treft blaam, dat zij bancaire wanproducten niet op tijd hebben geweerd. Jammer genoeg hadden ook zij te weinig in de gaten dat geldzucht als groot kwaad zeker in een liberale wereldeconomie meer in de gaten gehouden had moet worden.

Een nieuwe kredietcrisis mag nooit meer voorkomen. Een wereldwijd alarmeringssysteem, veel strengere regels voor financiële instellingen en een waterdicht toezicht moeten dat tegengaan. Stemt de minister-president met deze contouren in? En gaan wij daarom voortaan consequent

spreken van een sociaal geconditioneerde markteconomie?

Gelukkig heeft de minister van Financiën al maatregelen genomen tegen de exorbitante salarissen bij semioverheidsinstellingen. Sinds kort wordt ook gezegd dat dit gaat gebeuren bij bedrijven waarvan de staat aandeelhouder is. Maar dan blijven er nog genoeg sectoren ongemoeid. Van onze fractie mag de minister van Financiën ook best de enorme salarissen en bonussen in de vrije sector aanpakken. Hoe dan? Bijvoorbeeld door een extra, eventueel glijdend belastingtarief boven de 52 procent in te voeren voor salarissen boven de zogenaamde Balkenende-norm. Zo'n maatregel, of eventueel een andere, laat zien dat wij met een echt christelijk-sociaal kabinet te maken hebben. Mogelijk dat de discussies over verlies van koopkracht voor de meest kwetsbaren in onze maatschappij er ook een keer door kunnen stoppen en dat zij zeker bij een economische crisis niet als eerste weer een brandende kwestie zullen zijn.

Bij het aanhoren van de Troonrede viel mij op dat er vaak gesproken wordt over "duurzame economische groei" en over "vertrouwen" nog vaker. Als dat gebeurt, is er blijkbaar iets met de aangeduide zaken aan de hand. In plaats van vertrouwen is er veel wantrouwen in de maatschappij. Er is weinig vertrouwen in het kabinet. Alhoewel niet gemeten, is aan te nemen dat er ook weinig vertrouwen is in de volksvertegenwoordigers. Niet voor niets spreken wij over grote groepen zwevende kiezers. Blijkbaar is men het spoor bijster en wordt de richting van onze parlementaire democratie niet meer goed aangegeven. Het antwoord op zo'n situatie is, rustig blijven doorwerken aan een goed gestructureerd programma. Kabinet en minister-president, laat u niet van de wijs brengen door allerlei hypes en kreterig gedoe. Analyseer problemen, spoor de oorzaken op, kom met gedegen oplossingen en sta een vasthoudende uitvoering voor. Vertrouwensvol handelen van bewindslieden zal het vertrouwen in het kabinet als geheel doen toenemen. Zeker als daarbij in overeenstemming met het regeerakkoord de gemeenschap centraal blijft staan in het beleid.

Het vele spreken over "duurzame economie" suggereert terecht dat er met de huidige economische ontwikkeling iets mis is. Wat precies, wordt niet gezegd. Evenmin horen wij wat duurzame economische groei eigenlijk is. Graag zou ik in deze Kamer van Reflectie de minister-president willen uitnodigen om een beschouwing over de hoognodige duurzame economische ontwikkeling te geven. Dat is te meer nodig, daar in een vertaling van de troonrede voor middelbare scholieren de veelgebruikte terminologie helemaal niet voorkomt en men gemakshalve duurzaamheid alleen verbindt met het milieu. Dat moet dan genoeg zeggen, wat toch echt veel te weinig is.

Wat onze fractie betreft is het nodig om de huidige economische ontwikkeling kritisch te beschouwen. In confrontatie met wereldproblemen, zoals de gespletenheid tussen rijk en arm op de wereld, de dreigende gevolgen van klimaatverandering, de toenemende polarisering tussen verschillende culturen met dreiging van

grootschalige botsingen, het gebruik van eindige grondstoffen enzovoort, is de grote vraag vanuit welke ethiek de cultuurontwikkeling wordt bevorderd.

Kijken wij naar de achterliggende motieven, dan constateren wij dat het Westen sinds de tijd van de Verlichting door twee idealen wordt beheerst: het ideaal van vrijheid en het ideaal van de wetenschappelijke beheersing van de cultuurontwikkeling. Duidelijk wordt met de loop van de tijd dat beide idealen ethisch gezien een te beperkte inkadering hebben gekregen. Het lijkt er op dat de cultuur opgaat in een ontwikkeling van de werkelijkheid als alleen maar materiële werkelijkheid. De Westerse cultuur is meer en meer blind geraakt voor de niet-materiële dimensies van het bestaan. Daaronder lijden mens, samenleving, milieu en natuur. Maar daardoor worden ook spanningen tussen culturen opgeroepen, die sinds de globalisering iedereen aangaan. De komende economische crisis en het internationaal terrorisme zijn daarvan afschrikwekkende tekenen.

Naast daadwerkelijke bestrijding van het terrorisme dient de Westerse cultuur ook meer ruimte te laten voor kritiek op de eigen cultuur. Dat is een bijzonder schaars goed. Het betekent dat wij ons de vraag moeten stellen of wij met industrialisatie, kapitalisme en economisch liberalisme vanuit het Westen onder aanvoering van Amerika de wereld over gegaan zijn zonder een voldoende moreel kompas. De geest van het Westen is weliswaar in staat de technologie te ontwikkelen en op een hoger plan te brengen en grote economische successen te verwezenlijken, maar hij kan de hogere zaken in het leven niet meer bevatten, omdat het hem ontbreekt aan spiritualiteit. De Westerse cultuur is de geestloze, oppervlakkige, materialistische cultuur van overmoed, machtswellust en geldzucht. Het ideaal van ongekende materiële welvaart mag dan deels vervuld zijn, tevens is duidelijk geworden dat dit ten koste gaat van de menselijke vrijheid en van het leefmilieu, en dat wij ons met de welvaart op een vulkaan bevinden, die op uitbarsten staat. De ongeremde cultuurdynamiek tergt natuurlijke, ecologische, energetische, sociale en sinds kort ook financiële grenzen, waardoor botsingen ontstaan, die razendsnel in wereldwijde conflicten kunnen uitmonden.

Onze fractie heeft voor het verdrag van Lissabon gestemd en waardeert daarmee dat in vergelijking met de conceptgrondwet, waarover het referendum ging, belangrijke verbeteringen zijn aangebracht. Maar eerlijk is eerlijk: wat ons betreft moeten wij blijven erkennen dat met de vormverandering de inhoud van Europa nog niet direct is veranderd. Het is niet vanzelfsprekend welke kant wij met Europa op moeten. En in die verschillen speelt de taxatie van vooral de recente geestesgeschiedenis van Europa een grote rol. Dat was aan de orde bij het referendum in 2005 over het Europees grondwettelijk verdrag van 2004. Ook de discussie over het ontwerp-wijzigingsverdrag van 2007 wordt erdoor beheerst. Deze gebeurtenissen hebben de crisis in Europa niet veroorzaakt, maar haar zichtbaar gemaakt. Over de



achtergronden daarvan moet gediscussieerd worden. De materiële waarden zijn zo overheersend dat Europa daarmee steeds meer in het slop raakt. Wij moeten niet suggereren dat het economisch, sociaal en cultureel project van Europa wel gezamenlijk en gemakkelijk te realiseren zal zijn. Er moet, wat ons betreft, meer samenhangend gereflecteerd worden op wat de oorzaken en uitwegen zijn uit de eerder genoemde crises van onze cultuur.

De vroegere Belgische premier Verhofstadt heeft al eens gepleit voor een wereldwijde discussie over de ethiek van de cultuur. Hij deed die suggestie in confrontatie met de antiglobalisten. Onze minister-president heeft gezien zijn cultuurhistorische basis alles in huis om die internationale discussie vlot te trekken. De minister-president kan aansluiting zoeken bij het werk van de theoloog Küng, om te komen tot een wereldethos in wetenschap en politiek, "a global ethics". Ook wereldwijde organisaties van kerken hebben rapporten uitgebracht met kritiek op de ontwikkeling van de Westerse cultuur. Overheersende macht moet plaats maken voor dienstbare macht in het perspectief van wereldwijde gerechtigheid, en daarmee ten dienste van alles wat leeft.

Aandacht voor voedsel- en energieproblemen, klimaatwijziging, zeespiegelstijging, het verschuiven van klimaatgordels, verstoring van ecologische systemen, verlies van biodiversiteit, nieuwe tropische ziekten enzovoorts doen een appel op een verandering in het cultuurethos. De voorganger van de minister-president – oud-minister-president Lubbers -- heeft meegewerkt aan het Handvest van de Aarde. Daaraan is voor de politiek ook veel te ontnemen voor een fundamentele heroriëntatie. Misschien moeten wij het moment van de economische en financiële crisis aangrijpen om deze fundamentele discussie op verschillende niveaus en bij verschillende fora te starten.

Voelt de minister-president ervoor om binnen Europa en binnen de VN deze reflectiegroepen te starten? Hij zal het er toch mee eens zijn dat met de cultuurontwikkeling de eenheid in de menselijke maatschappij moet worden weerspiegeld in harmonie, tot uitdrukking komend in rechtvaardigheid, gelijkheid, solidariteit, zorg voor natuur en milieu, garanties voor toekomstige generaties, kortom: zorg voor alles wat leeft. Er zijn wat dat betreft niet minder dan grondige hervormingen nodig.

De heer Schouw (D66): Het is altijd goed om even een rustmoment te nemen, ook voor de sprekers. Uw betoog is boeiend, u neemt mij echt mee in deze beschouwing. Toch blijf ik mij iets afvragen. Als u zegt: er moet een fundamentele herbezinning komen, wat is dan uw politieke oordeel over bijvoorbeeld het energiebeleid dat er voor 2009 voorligt, of over het duurzaamheidsbeleid? Zegt u dan: daar ben ik eigenlijk ontevreden over, dat moet echt anders?

De heer Schuurman (ChristenUnie): Daar ben ik echt ontevreden over, zoals u uit mijn verhaal wel moet concluderen. En het moet ook echt anders. Toch wil ik voor dat "echt anders" ook wel een beroep op u doen. Ik meen dat wij met de vele vormen van crisis in onze tijd voor een gigantische uitdaging staan waarvan u niet kunt verwachten dat ik u daarvoor een eenvoudig politiek recept zal geven. Ik vraag niet voor niets aan de minister-president of hij in het kader van Europa en in het kader van de VN initiatieven wil ondernemen om op zijn minst een goede analyse van de samenhang van de problemen te maken. Dan zullen er genoeg politieke verschillen blijken. Op dit moment mis ik een totaaloverzicht.

De heer Schouw (D66): Ik sluit mij daar graag bij aan. Dat mis ik ook, alleen u zit in de comfortabele positie dat u wat invloedrijker en machtiger bent dan mijn partij. Daarom daag ik u ook uit om het kabinet daar stevig op aan te spreken. Hoe steviger u bent, hoe meer wij met elkaar daar wat van kunnen maken.

De heer Schuurman (ChristenUnie): Ik heb net een vraag gesteld aan de minister-president, namelijk of hij ervoor wil zorgen dat daar in Europa en in de Verenigde Naties inderdaad naar gekeken zal worden. Ik acht dat nodig, niet omdat ik denk dat de politieke oplossing door een dergelijke reflectiegroep zal worden gevonden. Dat moeten u en ik doen. Maar wij hebben geen overzicht van het probleem, van de samenhangen, van de oorzaken. Ik vermoed dat daarin ook fundamentele verschillen aan de dag zullen treden, maar wij zullen op zijn minst de zaak in kaart moeten brengen.

De heer Kox (SP): Voorzitter. Ik deel de oproep van de heer Schuurman aan het kabinet. Ik deel de oproep aan ons. Mag ik aan hem vragen of hij met ons van mening is dat wij ook als parlement de verantwoordelijkheid hebben om onderzoek te doen? Met andere woorden: ziet de ChristenUnie ook dat dit ministers van de Kroon zijn, dat wij parlementariërs zijn en dat het parlement een parlementair onderzoek of een enquête zou moeten doen naar hoe het zover gekomen is en hoe wij het beter kunnen gaan doen? Anders roept hij wel iedereen op om iets te doen, maar onze eigen rol in het geheel moeten wij ook niet vergeten.

De heer Schuurman (ChristenUnie): Het is duidelijk dat het, als ik het van Europa vraag en van de VN via de minister-president, heel vreemd zou zijn als ik het niet zou vragen van de Eerste Kamer. Het gaat er alleen om, hoe. Ik heb in uw voorstel gelezen dat u een parlementair onderzoek wilt. Toen ik dat las van de Tweede Kamer dacht ik: wij zitten er middenin. Dat wordt allemaal niets. Dat wordt veel te snel door heel vanzelfsprekende politieke slogans gevuld. Als u mij nu zou vragen of ik iets zou voelen voor een reflectiegroep in de Eerste Kamer, die vergelijkbaar is met de reflectiegroepen die ik graag zou willen zien in Europa en in de VN, dan sta ik aan uw kant. Of misschien moet ik zeggen: dan moet u eerst naar

mijn kant komen, want een beroep op artikel 70 van de Grondwet vind ik wat te machtig. Overigens waardeer ik het erg dat u mijn pleidooi bijvalt, maar nu net in dit geval zou ik zeggen: is dat niet wat te machtig? Zouden wij niet eens -- wij bepalen immers ons eigen programma -- pleiten voor een gezamenlijke reflectie op die toch wel heel fundamentele crisis in onze wereldgeschiedenis, waarvan ik denk dat wij er niet snel genoeg met zijn allen bij kunnen zijn? Wat dat betreft steun ik u.

De voorzitter: U kunt uw betoog vervolgen.

\*\*

De heer Schuurman (ChristenUnie): Voorzitter. Ik laat graag een waarschuwing horen: wij moeten de oplossing van de huidige cultuurproblemen niet afzonderlijk beschouwen en wij moeten die oplossing vooral niet overlaten aan de veroorzakers van de problemen.

Tot slot wil ik graag spreken over de visie op de mens, die in onderwijs, jeugdzorg en gezondheidszorg steeds meer een hoofdrol gaat spelen. Steeds meer maken wij gebruik van gespecialiseerde wetenschappelijke kennis. Deze functionele kennis kan goede diensten bewijzen aan het welzijn van leerlingen, patiënten en de ontspoorde jeugd. Ik meen echter een tendens te bespeuren dat het functionele denken welzijn ondergeschikt maakt aan beheersing en macht. Met dit functionalisme, waarmee veel papieren controle en rapportage gepaard gaan, verliezen wij de hele mens uit het oog en keert zo'n benadering zich met de beste bedoelingen tegen leerlingen, tegen patiënten en tegen de jeugd. Om kort te gaan: in het onderwijs hoort niet de gespecialiseerde docent met zijn functionele kennis centraal te staan, maar de leerling. In de gezondheidszorg en jeugdzorg gaat het niet om de organisatie met de vele geldverslindende managers. Niet de arts en de organisatie van het ziekenhuis moeten centraal staan, maar de patiënten. Er moet een omkering in handelingsperspectieven komen, zodat onderwijzers, leraren, jeugdwerkers en artsen zich met hun functionele kennis dienstbaar maken. Wanneer deze wisseling van perspectieven meer aandacht zou krijgen, komen veel problemen van het onderwijs en van de gezondheidszorg in een ander licht te staan, en zou de politieke aanpak van problemen in dat vernieuwde perspectief ook wel eens meer effect kunnen hebben. In elk geval zijn wij van mening dat de gezondheidszorg in België vanwege het feit dat het handelingsperspectief daar een ander is dan bij ons, ook minder problemen kent. Wij menen zelfs dat, wanneer een verandering van handelingsperspectief consequent wordt doorgevoerd, aan de cultuur van een verstikkend en kapitaalverslindend management een eind komt. Graag ontvangen wij daarop een reactie van de minister-president.

Ik heb zo-even iets gezegd over het Handvest van de Aarde. Gelukkig spreekt de Troonrede ook over het Handvest van verantwoordelijk burgerschap. Ik ben de discussie daarover begonnen met toenmalig minister-

president Kok. Direct na zijn aantreden heb ik die gedachte ook besproken met de huidige minister-president. Hij zei het een creatieve gedachte te vinden. Het verheugt mij nu dat zo'n Handvest er komt.

Mijns inziens kan zo'n handvest met nadruk op verantwoordelijkheden van de burger jegens de overheid en jegens de maatschappij naast sociale integratie, ook de politieke integratie bevorderen. Het is een sterke inhoudelijke aanpak van de huidige sociale kwestie bij uitstek, zoals vicepremier Bos dat eens noemde op een partijbijeenkomst. Bovendien kan met de uitwerking van zo'n handvest onze geïndividualiseerde samenleving weer meer samenhang gaan vertonen, kan deze de spanningen tussen autochtone en allochtone bevolkingsgroepen doen afnemen, kan het onderlinge respect en vertrouwen erdoor worden bevorderd en kan het ethisch besef van alle burgers worden versterkt. Ik ben benieuwd naar de reactie van de minister-president op de concrete inhoud van dat handvest. Het zou ons niet verbazen als Nederland met dit handvest een voortrekkersrol in Europa, en zelfs in de wereld, zou kunnen gaan vervullen. Wat vindt de minister-president daarvan?

Voor het komende jaar willen wij de regering als geheel en elk lid afzonderlijk Gods zegen en wijsheid toewensen.

\*N

De heer Holdijk (SGP): Voorzitter. Het bestaan van mens en samenleving is permanent omgeven met zorgen, onzekerheden en risico's. Wij staan er ieder moment bloot aan. Ons bestaan is kwetsbaar. Vertrouwen op aardse zekerheden wordt telkens beschaamd. Individuen, maar ook organisaties, inclusief de overheid, kunnen tekortschieten of falen.

Wij nemen op het ogenblik het massapsychologische fenomeen van angst en vrees als gevolg van misplaatst gebleken vertrouwen in ons financiële systeem waar. Alom wordt de krediet- en bankencrisis besproken, ook hier. Discussie over oorzaken, schuldigen en oplossingen houden burgers, bedrijven en overheden bezig. Het wordt wel voorgesteld alsof de crisis ons overvallen heeft, terwijl deskundigen al geruime tijd waarschuwden dat het een keer mis zou gaan. De financiële wereld groeide viermaal zo snel als de reële economie. Er ontstond een omgekeerde piramide van goederen en diensten met aan de top het geld. Dat betekende dus instabiliteit. Speculatieve transacties vonden op grote schaal plaats en het kortetermijndenken overheerste.

Naar mijn inzicht heeft ook het economisch beleid aan het ontstaan van de problematiek bijgedragen. Met name de centrale banken gaan niet vrijuit. Om onder politieke en maatschappelijke druk economische doelstellingen te realiseren, is het monetair beleid te ruim geweest en was de rentevoet te laag om een duurzame en evenwichtige economische ontwikkeling te bewerkstelligen. Renteverlaging is lange tijd hét instrument geweest om de kredietzeepbel en de

ballon van hoge beurskoersen in de lucht te houden, ten koste van spaarders die even lange tijd, na belastingheffing, zo goed als niets overhielden van de ontvangen rente. De bepaling van de rentevoet had aan de kapitaalmarkt overgelaten moeten worden. In die situatie zou de rente op een niveau komen dat voortvloeit uit de interactie tussen vraag en aanbod van geld en kapitaal. De rente is mijns inziens de afgelopen decennia zo laag geweest, dat geld bijna gratis werd. Dat gespaard geld zo goed als gratis zou kunnen zijn, is een sprookje dat geen lang leven beschoren is, zelfs als je het geld zelf zou kunnen drukken. De kern van de crisis is misschien wel, zoals de heer Wijffels -- zijn naam is vanmorgen al meermalen gevallen -- het verwoord heeft, namelijk dat geld niet meer "geaard" is, geen relatie meer heeft met reële waarden.

Wat meer in het bijzonder de crisis bij de beursgenoteerde banken betreft, is wel duidelijk dat de voorzichtigheid sinds ongeveer 1980 op de achtergrond is geraakt door het streven naar rentabiliteit en aandeelhouderswaarde. Niet de klanten, maar de aandeelhouders stonden centraal. De ratingbureaus die de betrouwbaarheid moeten classificeren, werden en worden betaald door de schuldenaren. Persoonlijke ambities en bonusregelingen lokten riskant gedrag uit. Geld werd gebruikt om te beleggen in allerlei afgeleide financiële producten met dubieuze risico's. Zo ontstond een virtuele, niet echt bestaande economie.

Consumentenspaarders die uit waren op maximale rente konden weten dat een hoge rente een hoger risico inhoudt. Consumentenschuldenaars onderschatten de risico's van het schulden maken. Het is, denk ik, inmiddels ook wel duidelijk dat de financiële crisis een morele dimensie heeft. Geld- en hebzucht spelen mensen parten. Geld casu quo welvaart is verworden tot een godheid waarin vertrouwen werd gesteld en waaraan men zekerheid meende te kunnen ontnemen. Geld is in het maatschappelijk verkeer onmisbaar, maar het is ook een gevaarlijk goed. Op vele plaatsen in de Bijbel komen we die waarschuwing al tegen. Men leze onder ander de brief van Paulus aan Timoteus. De prikkel en ondeugd van de geldzucht is de wortel van alle kwaad, lezen wij daar. Die rijk willen worden, vallen in velerlei verzoeking. Wij hebben niets in de wereld gebracht en het is openbaar dat wij niets daaruit kunnen dragen. Als we eten en onderdak hebben, zouden we daarmee tevreden moeten zijn. En boven dat alles uit geldt dat de godzaligheid een groot gewin is, aldus Paulus.

Genoeg over oorzaken en verklaringen van de crisis. De aanpak ervan vraagt evenzeer aandacht. De regering heeft voortvarend gereageerd. Er bestond een objectieve noodzaak tot actie, in onze ogen. Voor de korte termijn zijn de symptomen aangepakt. Ik vermoed dat een liberale minister niet veel anders gedaan zou hebben dan de huidige minister van Financiën. Toch veroorloof ik mij enige kritische kanttekeningen bij de gekozen aanpak te plaatsen. De overname en garantieverleningen kunnen een hoge prijs gaan

vragen. Als het fout gaat, zullen volgende generaties belastingbetalers een extreem hoge rekening gepresenteerd krijgen in de vorm van hogere belastingen. De ingreep van de overheid kan, zoals zo menigmaal het geval is, tot gevolg hebben dat de goeden, zowel burgers als banken, onder de kwaden moeten lijden.

De gevolgen van de crisis brengen ons op de vraag naar de gevolgen voor de begroting 2009. Deze behoeft geen aanpassing, volgens de minister van Financiën, want met gevolgen, de weerslag van de kredietcrisis op de reële economie, zou al rekening zijn gehouden. Wat meer toelichting hierop zou niet overbodig zijn. De aannames over belasting- en aardgasinkomsten voor de komende jaren komen nu toch wel in een optimistisch licht te staan. De steun aan de financiële sector zal de staatsschuld doen stijgen en er moet meteen al rente worden betaald over extra leningen. Dit wat de korte termijn betreft.

Misschien is de crisis een blessing in disguise. Er zou iets goeds, iets zegenrijks geboren kunnen worden uit deze malaise. Het ergste dat ons kan overkomen, is dat de huidige crisis overwaait en dat er niks wezenlijks verandert. Kort na een crisis zit de schrik er goed in en gaan betrokkenen zich voorzichtiger en verantwoordelijker gedragen. Als het echter een tijdje goed gaat, groeit het optimisme en durft men steeds meer aan. Dat is ook het riskante van de garantieregelingen. Wanneer particulieren en anderen weten dat de staat of een of andere garantieregeling de schade wel vergoedt als het fout gaat, kan hen dat gemakkelijk verleiden tot opnieuw riskant gedrag.

In een crisissituatie worden gemakkelijk grote woorden gebruikt, vooral als het gaat om aanwijzing van oorzaken en veroorzakers. Men heeft al gesproken van het failliet van het kapitalisme, weg met de vrije markteconomie en terug naar de sociale markteconomie. De politiek zou weer het primaat boven de economie moeten krijgen. De laatste decennia stonden in het teken van liberalisatie, marktwerking en een terugtrekkende overheid. Nu zou de slinger weer totaal de andere kant op moeten. Zonder het Amerikaanse kapitalisme te omarmen -- dat wij, zo meen ik, hier niet kennen -- moet ik zeggen dat wij niet uitzien naar een soort geleide of planeconomie. Wij hechten meer aan een solide monetair beleid en gereguleerde marktwerking. De fout zit niet in het stelsel of de systemen, maar in mensen. Aanscherping van controle en regels wat betreft bijvoorbeeld kredietverstrekking, bonussystemen en risicomangement is nodig, maar lost niet alles op.

Hoe meer regels, gedragscodes, etc., hoe meer de sfeer ontstaat dat alles wat niet verboden is, is toegestaan. Dat is dodelijk voor de ethiek en de noodzakelijke gewetensvorming.

Wat de banken betreft moet zij allereerst duidelijk maken wat ze zelf van de kredietcrisis hebben geleerd. Zij moeten vanuit een collectieve verantwoordelijkheid aangeven wat zij zelf aan maatregelen willen treffen om ongewenste prikkels te vermijden. Meer strenger en scherper nationaal en internationaal toezicht kan niet het enige

antwoord zijn. Een toezichthouder kan niet dag en nacht meekijken naar alle transacties die de wereld overgaan. Banken zullen hun maatschappelijke opdracht weer centraal moeten stellen. De ouderwetse spaar- en kredietfunctie zou weer de centrale taak moeten worden, duidelijk afgescheiden van het investment bankieren.

Tot besluit over de kredietcrisis nog het volgende. Er is al aangedrongen op een parlementair onderzoek of een parlementaire enquête. Het is begrijpelijk dat het parlement in de bestrijding van de crisis door de regering op achterstand staat. Soms moet zo snel worden gehandeld dat verdragend overleg onverantwoord zou zijn. Openbaarheid van onderhandelingen zou de belangen van de staat kunnen schaden. Een officieel onderzoek door het parlement achteraf zou nog enige invulling aan zijn controlerende taak kunnen geven. Hoe staat de regering hier tegenover?

De zorgen en de onzekerheid als gevolg van de kredietcrisis zijn niet los te zien van de voorzorgcultuur die de samenleving heeft ontwikkeld. Het in het Europese recht verankerde voorzorgbeginsel stelt onder andere op milieugebied, dat schade tegen iedere prijs voorkomen moet worden, zelfs indien de risico's erg klein zijn. Mocht zich evenwel een ramp voordoen, dan is de neiging om de systeembeheerders, de politici en de bestuurders, moreel verantwoordelijk te houden. Men eist dan genoegdoening voor de slachtoffers, zelfs indien zij tegen beter weten in het onheil over zichzelf hebben afgeroepen. Dit is het volstrekke tegendeel van de schuldcultuur, waarbij de schuld en de gevolgen van tegenslag bij de slachtoffers zelf worden gelegd en het staat ook op gespannen voet met de risicocultuur die wij vanaf het begin van de 20ste eeuw kennen. De risicocultuur kenmerkt zich door een rationele afweging van kosten en baten en een nuchtere afhandeling van de schade die mensen in hun leven te lijden krijgen. De voorzorgcultuur, waarmee het kabinet wordt geconfronteerd, ook bij de gevolgen van de bankcrisis, leidt niet alleen gemakkelijk tot een verspilling van collectieve middelen, zoals de enorme bedragen die worden uitgegeven aan de strijd tegen terreur, maar ook tot totalitaire tendensen, waarbij beleidsmakers zich meer en meer genoodzaakt voelen om achter de voordeur op te treden en de privacy en vrijheid van burgers meer en meer in te perken, vaak met een beroep op hun eigen bestwil.

Deze beschouwing over de voorzorgcultuur brengt mij op een geheel ander probleem, namelijk dat van de Nederlands-Marokkaanse jongeren die overlast veroorzaken en strafbare feiten plegen met een verontrustende hardheid en hardnekkigheid. Ook hier ontmoeten wij elementen van de voorzorgcultuur die de grens van de overheidstaak dreigen te overschrijden. Enerzijds is uit berichtgeving over recent overleg tussen kabinet en een aantal burgemeesters gebleken dat een aanpak, gericht op terugdringing van de problemen in de openbare ruimte wordt voorgestaan. Burgemeesters menen echter over meer bevoegdheden te moeten kunnen beschikken. Het

kabinet heeft maatregelen in voorbereiding die het hen mogelijk moet maken een gebiedsverbod op te leggen. De politie moet kinderen onder de twaalf jaar van straat kunnen plukken en thuisbrengen. Maar wat is de reactie op de wens van de burgemeesters om te kunnen beschikken over de mogelijkheid om kinderen uit huis te plaatsen, ouders uit de ouderlijke macht te ontzetten, hen dwingen te verhuizen of opvoedingsondersteuning te accepteren? Zonder juridische basis en op basis van het geldende recht zijn dergelijke wensen toch irreëel te noemen? Is het kabinet voornemens gevolg te geven aan deze verlangens?

Aan de andere kant wordt gevraagd om toezicht en bemoeizorg, want alleen repressie is niet effectief, zegt men dan. Er moet sprake zijn van een tweesporenbeleid. Men annexeert het totale probleem uit oogpunt van preventie en bepleit niet alleen hulp bij de opvoeding, maar ook begeleiding bij scholing en het vinden van werk. Ingrijpen achter de voordeur en elke dag in de week ten minste een halve dag een hoog gekwalificeerde hulpverlener over de vloer. Dit noem ik een typisch voorbeeld van de voorzorgcultuur. Uiteraard geldt ook voor ons dat voorkomen beter is dan genezen, maar de problematiek heeft een publieke en een private kant en het wil ons voorkomen dat de overheid primair zorg draagt voor de aanpak van de publieke kant, dat wil zeggen het consequent aanwenden van bestaande instrumenten om de overlast terug te dringen. Dat is in elk geval een elementaire zorgplicht van de overheid.

Ik sluit af. Enkele dagen geleden, op 31 oktober, vond de herdenking van de Reformatie plaats. Luthers devies was: "Zorgt u voor vandaag en laat God voor morgen zorgen." Hij noemde dat heilige zorgeloosheid. In de achterliggende weken is wel gebleken dat de waarschuwing dat in het verleden behaalde resultaten geen garantie bieden voor de toekomst, niet misplaatst was en is. Totale risicomijding bestaat niet. Tegenover de zorgen voor morgen en de onzekerheden van de toekomst stelt het evangelie: "Vergadert u geen schatten op de aarde, maar vergadert u schatten in de hemel."

Op de overheid als Gods dienaar en zo ook op dit kabinet rust een zware en verantwoordelijke taak om het algemeen belang te dienen. Onze fractie wenst de minister-president en de overige leden van het kabinet van harte de steun toe die in 1 Petrus 4 vers 11 te vinden is: "Indien iemand dient, die diene als uit kracht die God verleent."

\*N

De heer Schouw (D66): Voorzitter. Sommige zaken blijven je verbazen. Een greep uit het nieuws. Ik begin met het warme nieuws.

Gisteren is als speerpunt van beleid de nota gezinspolitiek gepresenteerd. Wij moeten meer van elkaar gaan houden, vaker trouwen en echt ons best doen om bij elkaar blijven. U moet het mij niet kwaliteit nemen, maar ik heb gisteravond het monumentale werk "De avonden" van Gerard Reve in één adem uitgelezen.

Ander intrigerend nieuws. Onze premier zou niets hebben geweten van de sollicitatie van één van de leden van zijn team naar een burgemeesterspost. Klopt dat? En of het nu wel of niet waar is, vindt de premier dat er een eigenlijk voor de toekomst een informatieafpraak over zou moeten worden gemaakt?

Het derde, vreselijke nieuws. Een diplomatiek offensief Kongo. Militairen plunderen, doden onschuldige burgers en verkrachten vrouwen. Een toestand die extreem gevaarlijk en ingewikkeld is. Mijn fractie spreekt haar waardering uit voor de ministers Koenders en Verhagen voor hun pogingen om alles te doen wat redelijk en mogelijk is om daar iets aan te doen. Welke mogelijkheden ziet de regering verder nog om de stabilisatie te bespoedigen?

Mijn fractie zal in deze beschouwingen vooral aandacht besteden aan de energiecrisis en de financiële crisis. De afgelopen week heb ik de jaarvergadering van de VN in New York bijgewoond. Daarbij viel, naast de mateloze en onbegrensde opwindings over de nieuwe president, vooral de internationale aandacht voor het energievraagstuk op, de derde industriële revolutie, een groene revolutie. Hoe komt dat? Er is een diep doorleefd gevoel van urgentie om onafhankelijk te worden van olie- en gasproducerende landen en er is een diep doorleefd gevoel, zo mocht ik proeven in de wandelgangen van de VN, om te komen tot een prijsstabilisatie van energiebronnen, omdat dit goed is voor de economie, maar vooral goed voor de consumenten.

De behoefte aan energie neemt almaar toe en de fossiele energiebronnen raken op. Ons land heeft daarbij een bijzondere positie. Wij beleven de energiecrisis naar mijn opvatting als minder urgent, omdat wij vooral leunen op een bel aardgas. Daarmee betalen wij leuke dingen en dekken wij gaten in de begroting van 2009. De gasverslaving is groot, maar de gasproductie zal de komende 20 jaar afnemen met zo'n 75%. Waarom investeren wij zo weinig van die aardgasbaten in het creëren en het op gang brengen van die groene revolutie? Werkelijk nodig is een doortastend energiebeleid, een echte groene revolutie. Dit is goed voor de innovatiekracht, de werkgelegenheid en de economie van ons land.

Wij staan aan de vooravond van een samenleving zonder CO<sub>2</sub>-uitstoot: dus fors werk maken van hernieuwbare energie, waterstoftechnologie, intelligente elektriciteitsnetwerken en auto's die je via het stopcontact kunt opladen. Naar de stellige overtuiging van onze fractie kan ons land daarbij internationaal een voortrekkersrol spelen. Wij hebben een reputatie opgebouwd als land van wind en water. Over de hele wereld laten wij zien dat wij kunnen baggeren en dijken bouwen, maar wat is onze rol in de derde industriële groene revolutie: innovatie of hoogwaardige technologie? Zijn wij de uitvinders van duurzame energiebronnen? Het antwoord hierop luidt helaas: nee, Nederland is fors achterop geraakt in duurzaam Europa. De gezaghebbende Amerikaanse universiteit Yale publiceerde onlangs een wereldranglijst van

milieuprestaties van landen. Nederland is daarbij afgezakt van de 27ste plaats in 2006 naar de 55ste in 2007. Ook uit de Milieubalans van het Planbureau voor de Leefomgeving blijkt dat het kabinet de milieudoelstelling voor 2020 niet gaat halen. Helaas moet ik dit constateren.

Mijn fractie wil drie punten onder de aandacht brengen. Allereerst hebben wij steeds meer vraagtekens bij het streven om Nederland te positioneren als de gasrotonde van Europa. Wat nou gasrotonde? Is dat niet net zoiets als het winnen de vorige oorlog? Niet alleen het Nederlandse gas, maar ook het gas uit het buitenland zal opraken. Bovendien heeft de EU nog recent te kennen gegeven om minder afhankelijk te willen zijn van Russisch gas. Is de huidige strategie van de regering over 30 jaar dan nog wel duurzaam houdbaar? Graag een reactie.

In de tweede plaats de Europese afspraken. De harde doelstelling van Nederland en een aantal Europese landen is om in 2020 minimaal 20% duurzame energie en 30% minder CO<sub>2</sub>-uitstoot te realiseren ten opzichte van 1990. Landen als Frankrijk en Duitsland morrelen inmiddels aan deze doelen, terwijl Engeland -- dit valt het land te prijzen -- er juist een schepje bovenop wil doen. Een nieuw Kyoto-akkoord, eind 2009 in Kopenhagen, moet nieuwe doelen stellen. Wat is de inzet van de regering daarbij? Naar ik mag aannemen tenminste het handhaven van deze doelen en misschien nog wel meer, maar in ieder geval niet het morrelen eraan.

Deskundigen zijn van oordeel dat wij de doelen in Nederland niet halen. Ik vind het jammer om dit te constateren, maar het moet wel op tafel komen. Het beleid is versnipperd over ministers en ministeries. Het beleid is er een van convenanten en subsidies die als los zand over het land worden uitgestrooid. Dat is toch wat anders dan regie en daadkracht, iets wat -- volgens mij heeft iedere spreker dit opgemerkt -- zo hard nodig is? Naar de mening van onze fractie moet het energiebeleid van zacht naar hard, van hoop op resultaten naar zekerheid en garantie. Zou het niet verstandiger zijn om de nationale energietransitie, de groene revolutie, in handen van één minister en één ministerie te leggen? Zou het niet verstandiger zijn om focus en massa na te streven teneinde van de achterstand een voorsprong te maken?

De lucratieve, florerende zonnecelenergie is al voor een groot deel naar Duitsland verdwenen. De investeringen van Nederland in onderzoek en ontwikkeling, research en development, liggen onder het EU-gemiddelde. De D66-fractie vraagt zich dan ook af of het daarom niet juist een topprioriteit van het innovatieplatform zou moeten zijn om deze groene revolutie aan te jagen en vorm te geven, even afgezien van wat je ook mag denken over de imperfecties van dit paradepaardje?

In de derde plaats vragen wij aandacht voor decentrale opwekking. In Duitsland en Spanje is de particuliere decentrale opwekking van zonne- en windenergie enorm. Niet de grote energieproducenten, maar juist het particuliere initiatief en het particuliere ondernemerschap wekken schone energie op. Het verschaft inkomen

aan mensen en het stimuleert innovatie. Dit doorslaande succes is te danken aan het feit dat de Duitse regering energiebedrijven verplicht tegen een vast tarief het energieoverschot van de particulieren aan te kopen: de transformatie van centrale opwekking naar decentrale opwekking. Overigens heb ik deze lijn ook waargenomen binnen de Verenigde Naties. Wij zullen op dit terrein stappen moeten maken, en wel forsere dan nu. Is het kabinet bereid om dit ook in Nederland in te voeren door middel van een vaste vergoeding voor geleverd vermogen, zonder limiet? Wil het kabinet daarnaast onderzoeken of decentrale energieopwekking een reëel alternatief is voor het bouwen van nieuwe energiecentrales? Kan de regering voorts nog eens haar afwachting houding uitleggen met betrekking tot het ons inziens zeer inspirerende en aansprekende idee van een multifunctioneel ergergie-eiland voor de kust in de Noordzee? Waarom wachten totdat het bedrijfsleven met een plan komt en waarom niet samenwerken, de regie nemen, innovatie aanjagen?

Ik kom bij mijn tweede onderwerp, de financiële crisis. Het was Hare Majesteit die namens het kabinet op de derde dinsdag in september mocht uitspreken dat "Nederland zelfbewust en met vertrouwen kan inspelen op de hoge eisen die momenteel aan ons worden gesteld". Aan de ene kant heeft onze fractie waardering voor de lumineuze geste van de regering om de troefkaart van het zelfbewuste zelfvertrouwen te spelen, en wel via het staatshoofd. Maar aan de andere kant blijft een stem in het achterhoofd zich knagend afvragen of dit nu wel in de haak was. Immers, nog geen drie weken later is een bank als ABN AMRO in staatshanden en zijn voor tientallen miljarden noodkredieten verstrekt. Van "geen vuiltje aan de lucht, ga maar rustig slapen" tot "ontembare zorgen".

Ik wil hierbij achteruit en vooruit kijken. Al met al rijst toch de vraag waarom dat solide begrotingsbeleid wilens en wetens als soundbite op de derde dinsdag van september de kernboodschap was. Waren er geen indicaties bekend bij de regering? Had De Nederlandsche Bank niet gewaarschuwd? Waarom is het advies van de Raad van State op dit punt compleet genegeerd? Deze alarmeerde immers al op 8 september: "Ons land wordt meer dan gemiddeld beïnvloed door deze turbulentie die niet uitsluitend kan worden afgedaan als behorende bij de gebruikelijke conjuncturele golfbewegingen".

Het lijkt de fractie van D66 dan ook verstandig om te reflecteren op een paar vragen. Hoe is de crisis eigenlijk ontstaan en had Nederland hierin een bijzondere rol? Was het toezicht toerijkend? Wanneer had de regering welke indicaties die het sein op oranje deden springen en hoe is daarmee richting parlement omgegaan?

Laten wij nu vooruit kijken. Daarbij passen in de eerste plaats complimenten voor de minister van Financiën en zijn medewerkers en uiteraard ook voor de premier en zijn medewerkers. Wij hebben de indruk dat er adequaat gehandeld is, dat

ons land een verstandige koers volgt en de regie neemt, ook op Europees niveau. Dit is een uitgelezen moment om fundamenteel na te denken, om nieuwe concepten te ontwikkelen over het financiële systeem, inclusief zijn ontregel- en dominomomenten, en het toezicht daarop te herzien. Wij doen het niet goed als wij de discussie en de politieke daadkracht, alsmede het schrijven van ingezonden brieven in de Duitse uitgave van Amerikaanse kranten, verenigen tot bonussen van directeuren of verplicht kasgeld bankieren bij het ministerie van Financiën.

De kredietcrisis laat nog eens zien hoe groot de onderlinge afhankelijkheid tussen landen is en hoe goed het is dat Europa haar rol opeist. Internationaal zal er herijking van het zogenaamde Bretton Woodsstelsel moeten komen. Ook nationaal moeten wij de bestaande rollen en functies tegen het licht houden. Kan het kabinet de stappen schetsen en momenten aangeven waarlangs het denkt de nationale discussie hierover te voeren? Ik sluit mij aan bij de vraag van de heer Rosenthal naar met name de exitstrategie. Ik koppel hier nog een vraag over de soliditeit van de rijksbegroting aan. Kan de minister-president garanderen dat in 2009 geen bezuinigingen zullen plaatsvinden, als hij de lijn van soliditeit volgt?

Sommige mensen vragen mij wat Balkende IV eigenlijk voor D66 betekent. Dan antwoord ik meestal: twee dingen. In de eerste plaats betekent dit kabinet extra Pokon voor de groei van D66, waarvoor onze hartelijke en oprechte dank. Daarnaast is mijn partij anders gaan denken over de functie van de Eerste Kamer. Waar tot voor kort bij menig D66'er de rillingen over het lijf liepen als de Eerste Kamer ter sprake kwam, is er nu passende waardering. Hoe komt dat? Wel, vooral door de doorleefde democratiernorm in de Eerste Kamer, het punt dat het parlementaire recht om informatie niet uitonderhandeld kan worden met degene die zij controleert, de regering. Ik heb het dan over de open wond in onze democratie, de politieke steun aan de oorlog in Irak. Kennelijk mag het volk de feiten en omstandigheden niet weten over de aanloop en de steun aan de oorlog in Irak.

De weigerachtige houding van de regering is voor velen onverteerbaar. De onderste steen kan op die manier niet boven komen. Wij vinden dat een parlementaire zonde. Wie dacht dat het wel zou overwaaien, heeft misgegokt. Het is niet de vraag of, maar wanneer er een onafhankelijk onderzoek komt. Omdat de Tweede Kamer op een verkeerde manier aan zelfbinding doet, hebben de media, de Volkskrant en RTL, deze handschoen opgepakt. Zo kan het weleens zijn dat de bizarre figuur gaat ontstaan dat waar de Tweede Kamer het recht om informatie verzaakt, journalisten dit via de rechter wel weten te krijgen. Dit is slecht voor het aanzien van het parlement en de democratie. Het is goed dat deze Kamer wel die verantwoordelijkheid neemt en ik zie dan ook uit naar het debat over het antwoord op onze vragen in het vroege voorjaar van 2009. Als dat debat net zo onbevredigend verloopt als het vorige, dan zal naar de mening van mijn partij volledige openheid over Irak de eerste

daad van een nieuwe regering, wanneer dan ook, moeten zijn.

Op dit punt ben ik benieuwd of er binnen het kabinet nieuwe inzichten zijn ontstaan over zo'n onafhankelijk onderzoek. Zou het immers niet veel verstandiger zijn wanneer het kabinet het initiatief bij zichzelf houdt en samen, bijvoorbeeld met deze Kamer, een onafhankelijk onderzoek instelt zoals in de Verenigde Staten en in Engeland is gebeurd? Ik hoor hier graag een reactie op van de minister-president.

Ik zie uit naar een verdere gedachtewisseling met deze regering.

\*N

De heer Koffeman (PvdD): Voorzitter. "Weinig mensen die nu nog leven, kunnen zeggen dat zij ooit zo'n crisis hebben meegemaakt. Het is de implosie van het financiële deel van het maatschappelijk stelsel. Het is een crisis van onze cultuur, waarin over de grenzen heen wordt gegaan van alle bronnen die de aarde te bieden heeft," aldus Herman Wijffels, voormalig directeur van de Rabobank en CDA-ideoloog. Hij is vandaag al vaker genoemd. Robert Zoellick, topman van de Wereldbank, wijst in aansluiting op deze woorden op de dreigende humanitaire ramp in ontwikkelingslanden. Kwetsbare economieën van ontwikkelingslanden worden niet alleen getroffen door de voedselcrisis en hoge energieprijzen. De kredietcrisis leidt er ook toe dat de honger in de wereld toeneemt.

De nieuwe cultuurfase die Herman Wijffels voorspelt, zou ervoor moeten zorgen dat niet alleen spaargelden worden gered, maar ook mensenlevens. Daarvan, of van het ontwikkelen van meer mededogen met alles wat leeft, lijkt vooralsnog geen enkele sprake. Wijffels maakte zich in het CDA-rapport "Nieuwe wegen, vaste waarden" sterk voor het doorgeven van de samenleving aan latere generaties. Dat is precies waar wij niet aan toekomen. Wij blijven ons blikveld beperken tot de economische belangen van het hier en nu -- belangen die met name betrekking hebben op de zeer korte termijn -- en wij blijven denken in termen van belangentegenstellingen, terwijl er aan boord van een schip dat water maakt geen belangentegenstellingen zouden moeten zijn, omdat het gaat om pompen of verzuipen. Wij leven op een zeer kleine planeet waar wij ons geen belangentegenstellingen kunnen veroorloven, zeker niet nu die planeet in zeer zwaar weer zit door toedoen van het relatief kleine deel van de wereldbevolking waartoe wij behoren. Het kabinet heeft het echter zó druk met het redden van de shirtsponsors van Ajax en Feyenoord, met de vraag wie er als eerste mag proberen de bevroren tegoeden van Icesave op te eisen of met de vraag hoe wij de export naar China kunnen bevorderen in de race naar de bodem, dat wij helemaal niet toekomen aan de grote lijn van een planeetbrede bezinning en ons aandeel daarin.

Wat deden de premier en minister Verburg afgelopen week eigenlijk in China, toen zij een protocol tekenden om de export van varkensvlees

mogelijk te maken voor een bedrag van 100 mln.? Voormalig minister Veerman constateerde onlangs dat het systeem compleet is vastgelopen, dat wij enorme hoeveelheden veevoer importeren, varkens exporteren en de rotzooi, 4000 kilo mest per Nederlander, hier houden. Kan het kabinet eens uitleggen wat de ratio is achter het hier produceren van nog meer varkensvlees om het vervolgens te vershippen naar China? Kan China zelf geen voedsel produceren? Kunnen wij de Chinezen niet beter op het idee brengen om milieu- en klimaatvriendelijk voedsel te consumeren dan hen op het spoor te zetten van het vastgelopen systeem dat wij hier hebben? De Chinese premier wil dat elk Chinees kind elke dag een halve liter melk gaat drinken. Hij heeft dat geleerd op de Nederlandse voorbeeldboerderij. Wij Nederlanders hebben de Chinezen, een volk dat lactose-intolerant is, verteld dat zij meer melk moeten gaan drinken, en hun melkveestapel drastisch moeten uitbreiden. Inderdaad: met ons stamboekvee. Waar komt die destructieve zendingsdrang toch vandaan? Wij weten dat de productie van dierlijke eiwitten zeer inefficiënt en vervuilend is. Wat is dit voor omgekeerd rentmeesterschap? Kan de minister-president, net terug uit China, daar nu eens een heldere toelichting op geven?

Wij worstelen, naast de kredietcrisis, met een valutacrisis, een biodiversiteitscrisis, een zoetwatercrisis, een mestcrisis, een klimaatcrisis, een voedselcrisis, en dierziekten crises. Samen vormen deze een beschavingscrisis van niet eerder vertoonde omvang, zo onoverzichtelijk dat wij liever wegstijgen en niet eens willen nadenken over de barre gevolgen in brede zin. Onze loodsen Greenspan en Wellink vertellen ons met bedrukte gezichten dat het allemaal veel erger is dan het zich liet aanzien en dat de vrije markt niet het antwoord is dat iedereen lang dacht. Toch zet dit kabinet in op meer zelfregulering en minder overheidsbemoediging, in een heilig geloof in de markt als vermeend onfeilbare oplossing voor elk vraagstuk. Nog steeds gaan wij door met zelfregulering en privatisering, zelfs nu wij weten hoezeer dat een doodlopende weg is.

Ik weet dat je brandweerlieden tijdens het blussen niet voor de voeten zou moeten lopen, maar als je de indruk hebt dat zij zelf debet zijn aan het ontstaan van de brand, samen met de internationale collega-brandweerlieden, en dat zij na het blussen van de ergste vlammen weer gewoon op de oude voet verder willen, is de vraag toch legitiem aan deze kabinetsleden om eens iets meer te zeggen over hun opvattingen over het ontstaan van de brand en brandpreventie. Het roept vragen op als de minister-president en de minister van LNV tijd hebben om tijdens de brand naar China te reizen om de consumptie van Nederlands varkensvlees te promoten, terwijl dat in de opvattingen van het kabinet het meest vervuilende onderdeel van ons voedselpakket is. Het roept vragen op wanneer onze minister van LNV naar Rusland afreist om daar de consumptie van Nederlands kalfsvlees te promoten. Die vragen zouden hier en nu beantwoord moeten worden.

Louter economische belangen zorgden recent in Nederland voor een nieuwe uitbraak van het blauwtongvirus als gevolg van het gebruik van ondeugdelijke vaccins, voor een grote landelijke uitbraak van multiresistente salmonella en voor een nog grotere besmetting met MRSA als gevolg van overmatig antibioticagebruik in de veehouderij, zodanig dat alle varkenshouders en kalvermesters en hun familieleden die opgenomen worden in ziekenhuizen volgens een speciaal protocol verpleegd of zelfs geïsoleerd moeten worden. Inmiddels maken de genoemde problemen meer slachtoffers onder Nederlanders dan bijvoorbeeld het terrorisme. Waar het kabinet honderden miljoenen uittrekt voor terrorismebestrijding, blijft het bedrag voor het beschermen van de volksgezondheid tegen dierziekten crises en pathogenen steken op een fractie daarvan. Graag verneem ik een reactie van de minister president!

Ondanks alle goedbedoelde initiatieven om duurzame ontwikkeling na te streven, gaat het voor iedereen zichtbaar bergafwaarts met de gezondheid van het ecosysteem Aarde. Het rijke westen heeft de hele wereldbevolking meegezogen in een aantrekkelijk ogend maar uiterst onduurzaam ontwikkelingsmodel en gaat daarmee door tot op de dag van vandaag. In een eindige wereld is het milieubeslag van de westerse wereld onmogelijk uit te breiden tot alle mensen op aarde: de ecologische crisis en het mondiale verdelingsvraagstuk zijn twee kanten van dezelfde medaille. Wij zullen ons eigen consumptiepatroon drastisch moeten aanpassen en onze fouten zeker niet moeten exporteren uit kortetermijnbelangen die alles van waarde omzetten in kleingeld zonder oog te hebben voor toekomstige generaties. Woorden als "rentmeesterschap" worden een gotspe als wij vervuilende en destructieve activiteiten exporteren naar potentiële grote afnemers. China heeft het afgelopen jaar een prijsstijging van 70% doorgemaakt. Van al het varkensvlees dat wereldwijd wordt geconsumeerd, wordt de helft in China opgegeten. Door stijgende welvaart lijkt dit percentage alleen nog maar te gaan groeien, verwacht het Productschap voor Vee en Vlees. Wij hoeven dat niet te vertalen in een vorm van voedselhulp of ontwikkelingssamenwerking, zoals vaak gedaan wordt. Dit is geen opbouwmissie, dit is het begin van oorlog. Wij hebben het nu over het omzetten in kleingeld van de belangrijkste waarden die wij hebben: biodiversiteit, schoon water, schone lucht en regenwoud. Wij zijn in staat en bereid om de longen van onze samenleving op te offeren als dat onze portemonnee dikker kan maken. Ons koloniale verleden is daarmee vergeleken kinderspel.

Volgens het Living Planet Rapport van het Wereld Natuur Fonds leven en consumeren Nederlanders alsof zij twee wereldbollen ter beschikking hebben. Vooral de consumptie van natuurlijke hulpbronnen als hout, vis, water en vruchtbare grond, gaat sneller dan de aarde kan aanvullen. In de tropen is de rijkdom aan diersoorten in de afgelopen 35 jaar met de helft gedaald. Als iedereen zou leven als de gemiddelde wereldbewoner van dit moment, zou nu al 1,3

aardbol nodig zijn. Rond 2035 zouden dat al twee aardbollen zijn, en die zijn er niet. Waarom wordt daaraan in de Miljoenennota niet of nauwelijks aandacht besteed? Waarom zegt het kabinet in een reactie op twee rapporten over eiwittransitie, dat iedereen vooral zelf moet weten wat hij eet en hoe dat geproduceerd wordt, terwijl wij die vrijblijvendheid allerminst tonen als het gaat om het terugdringen van het gebruik van bijvoorbeeld gloeilampen of de auto? Jaren geleden riep de overheid ons al toe dat de auto best een dagje zonder ons kan. Zou dat ook voor het slachthuis kunnen gelden?

De Vrije Universiteit heeft berekend dat met één dagje zonder vlees in één klap alle klimaatdoelstellingen voor huishoudens zouden worden gerealiseerd. Waarom verzet de minister van LNV zich met hand en tand tegen het van overheidswege propageren van zo'n oplossing? Graag krijg ik hierop een reactie.

"Nederland is geen eiland", schrijft minister Bos in het voorwoord van de Miljoenennota. Hij zegt dat wij in Nederland een grote gevoeligheid hebben voor wat er in de rest van de wereld gebeurt. Er wordt in de Miljoenennota echter nauwelijks stilgestaan bij de directe en indirecte gevolgen van ons handelen elders in de wereld, zoals de gevolgen voor de armen, de dieren, de natuur en het klimaat. In die zin maakt het kabinet zich duidelijk schuldig aan eilanddenken. Het is beschamend dat de plannen van dit kabinet zich vooral richten op het vergroten van de welvaart in ons eigen land, zonder dat het kabinet stilstaat bij degenen die elders hard geraakt worden door wat het voor het komend jaar in petto heeft. Ik heb het dan over het feit dat Nederland een van de grootste importeurs is van granen voor veevoer. Veevoer concurreert in hevige mate met voedsel voor mensen. Nederland is medeverantwoordelijk voor het feit dat bijna een miljard mensen honger lijden. Elke avond gaan zij met honger naar bed.

Nobelprijswinnaar Pachauri stelt dat een boer op één hectare grond het hele jaar wel 30 mensen kan voeden met groente, fruit en granen. Hij kan echter slechts vijf tot tien mensen voeden als het land wordt gebruikt voor de productie van vlees, zuivel en eieren. Wij kunnen dus eenvoudig drie tot zes keer zoveel monden voeden met een iets ander beleid. Wij kunnen de kosten van het klimaatbeleid met 50% verminderen. Volgens het Planbureau voor de Leefomgeving dienen wij simpelweg toe te gaan naar een dieet met weinig vlees. Het kabinet kiest er vooralsnog echter niet voor.

De markt kent geen ethiek. Het is schandalig dat de overheidsbank ABN AMRO ongegeneerd beleggers kan blijven oproepen om te speculeren op de voedsel- en grondstofprijzen, net als Robeco, dat beleggers lekker maakt met de dreigende schaarste aan drinkwater en de winsten die daarmee te behalen zijn. Wij vragen om strenge beleidskaders die de ecologische en maatschappelijke grenzen aan de economische groei respecteren en langetermijnbelangen centraal stellen. Wanneer maakt de regering daar eindelijk werk van? Graag krijg ik hierop een reactie van de



minister-president. De kredietcrisis is niets anders dan een symptoom van onze hebzucht, het denken waarin alleen de belangen van de westerse mens centraal staan, ten koste van alles wat weerloos is.

Het kabinet merkt niet op dat burgers hun groene zorgen onvoldoende verwoord zien in het overheidsbeleid. Het loopt liever achter de lobby aan van de bio-industrie, het bedrijfsleven en de visserij die er alle belang bij hebben om de milieubeweging in diskrediet te brengen. Wij subsidiëren sectoren die onze leefomgeving kapotmaken, zoals de bio-industrie die 30 mln. subsidie heeft gekregen voor het plaatsen van luchtwassers, en de visserij die met miljoenen subsidies op zee wordt gehouden. Verder steekt het kabinet 700 mln. in een promotiecampagne om meer vis te gaan eten. Tegen welke prijs gebeurt dit eigenlijk? De zeeën worden leeggevestigd en de kweekvis wordt gevoerd met enorme hoeveelheden wildgevangen vis. Ruim de helft van de vispopulatie is overbevist, een kwart daarvan is ingestort, 90% van de grote vis is al weg, driekwart van de commerciële vis verkeert in de gevarenzone. Ik citeer visserijbioloog Pauly: "De samenleving betaalt de vissers om het milieu te verwoesten." Het kabinet spreekt echter over een stabiele toekomst voor de visserij. Wat bedoelt het kabinet hiermee?

Volgens het Planbureau voor de Leefomgeving is het huidige natuurbeleid onvoldoende. Vooralsnog wordt vooral koortsachtig gezocht naar verdere groeimogelijkheden voor de vervuilende veehouderijbedrijven en megastallen, in een land dat qua natuurwaarden onderaan de Europese lijst bungelt. Een fikse krimp van de veestapel is de enige oplossing. Maar krimp van de veestapel is voor dit kabinet een taboe. Hoeveel moet er nog gebeuren voordat dit zal veranderen? Er zullen daadwerkelijk stappen gezet moeten worden naar een mens- en diervriendelijke samenleving. De vraag is of en, zo ja, wanneer dit kabinet eindelijk bereid is om daar substantiële stappen op te zetten.

\*N

De heer Ten Hoeve (OSF): Voorzitter. De financiële en intussen ook economische crisis is natuurlijk niet iets waarmee wij blij moeten zijn. Daarvoor zijn er te veel slachtoffers, en er komen er nog meer. Maar op heel veel punten helpt de kredietcrisis wel om weer tot normaliteit te komen. Wij waren het er allang met elkaar over eens dat de topinkomens in het bedrijfsleven, inclusief die in de bankensector, te hoog waren. Voorts waren wij het allang met elkaar eens dat bonussystemen vaak meer leiden tot het nastreven van persoonlijke winst dan dat zij bijdragen aan een gezonde ondernemingscontinuïteit. Wij begonnen het ook al eens te worden over de noodzaak om minder uitsluitend op het aandeelhoudersbelang te letten, maar om ook de belangen van andere betrokkenen serieus te nemen. Wij waren het er ook al over eens dat daaraan iets zou moeten gebeuren. Dit kan door zelfregulering door de bedrijven, door binding aan de code-Tabaksblat en zelfs ook al door

fiscale maatregelen; dit laatste overigens wel heel erg voorzichtig.

Nu is de wereld ineens veranderd. Niet alleen heeft de minister van Financiën ineens de mogelijkheid om heel concreet invloed uit te oefenen op het beleid, inclusief het beloningsbeleid, van een paar heel grote ondernemingen, hij maakt daar ook met zichtbaar genoeg gebruik van. Wij vinden dat de regering goed heeft gehandeld: snel en adequaat. Zij heeft dit niet alleen gedaan door het bancaire systeem in zakelijke zin te redden, maar ook door het algemeen belang een duidelijk gezicht te geven tegenover het particuliere belang van het bedrijfsmanagement. Daarmee is onze economische orde niet ineens op zijn kop gezet. Natuurlijk blijft de vrije markt de basis van ons systeem, maar de kritiek op de werking ervan is ineens actueel en terecht.

De overtuiging dat bijsturen niet ten koste van het systeem gaat, maar juist een noodzakelijk element daarin is, is nu ineens wel "bon ton". Mogen wij niet aannemen dat dit de regering van de ene dag op de andere als het ware meer mogelijkheden geeft, niet alleen voor noodingrepen, maar ook voor heldere structurele maatregelen? Een ingreep in de effectenhandel, zoals het verbieden van short selling, zou toch heel gemakkelijk structureel gemaakt kunnen worden? Met onderzoek is altijd heel veel onzin te bewijzen, maar de stelling dat virtuele handel met papier dat niet in bezit is, bijdraagt aan een verantwoorde stabiliteit op de markt, blijft voor een normaal boerenverstand toch echt onzin. Vindt de regering dat ook niet? De regering wil de zogenaamde excessieve beloningen met enkele marginale en heel ingewikkelde belastingmaatregelen te lijf gaan. Vindt de regering niet dat, nu wij meer durven, er iets moet worden bedacht dat effectiever, duidelijker en gemakkelijker is voor de Belastingdienst?

Mij kan het niet zo veel schelen als een hoog inkomen samenloopt met goede of slechte bedrijfsresultaten. Dat lijkt mij echt de verantwoordelijkheid van het bedrijf en zijn stakeholders. Het komt mij echter wel voor dat de eerder door de FNV en ook door anderen, en zojuist ook door collega Schuurman, voorgestelde extra belastingschijf voor topinkomens, gecombineerd met een maximum aan fiscaal gefaciliteerde pensioenopbouw, door verreweg de meeste mensen in dit land zou worden beschouwd als de meest heldere en de meest eerlijke behandeling van inkomens die maatschappelijk gezien echt te hoog zijn. De Belastingdienst zou met zo'n eenvoudige maatregel waarschijnlijk heel blij zijn. Men zou kunnen kiezen voor een IB-systeem met twee tarieven, een voor gewone inkomens met weinig aftrek, van zeg 35%, en een tarief voor hoge inkomens, van zeg 65%. Dat tarief zou dan moeten gelden boven de €250.000. Verder zou er een beperking moeten gelden van fiscaal gefaciliteerde pensioenopbouw, ook boven de €250.000. Overigens ben ik eigenlijk een voorstander van een "flat tax" met zo weinig mogelijk aftrekmogelijkheden. Als er daarnaast een eigen inkomensbeleid bij de overheid en bij de door de

overheid gestuurde niet-marktsectoren is, zou misschien niet alle, maar wel heel wat maatschappelijke onvrede kunnen worden opgelost.

Kan en durft de regering wat dit betreft meer dan tot voor kort, nu het zicht op de moraliteit van de markt toch een flinke draai heeft gemaakt? Ik hoor daar graag de minister-president over.

In ditzelfde verband maak ik de volgende opmerking. De EU heeft een goede indruk gemaakt met een uiteindelijk min of meer geconcentreerde actie. De noodzaak van gezamenlijk optreden is voor veel meer mensen evident geworden dan eerder het geval was. Maar de Franse president heeft wat ons betreft gelijk als hij meent dat er meer nodig is, in zijn termen een economische regering voor de eurozone, sterker dan de huidige eurogroep. Ook zonder de plotselinge noodsituatie is het in het algemeen voor de hand liggend dat waar één munt in gebruik is, er ook een op elkaar afgestemd economisch beleid is. Zonder zo'n beleid is het risico van uit elkaar drijven niet denkbeeldig, ook al geeft het Stabiliteitspact wel enige coherentie. Een nauwe en heel zichtbare koppeling van de eurolanden zou een mooi voorbeeld zijn van een sterke, op reële belangen gefundeerde voorhoedegroep in de EU, die ook anderen tot meedoen kan overhalen. Zie het voorbeeld van IJsland en de nieuwe discussie over de euro in Denemarken. Heeft de regering ideeën over de vraag hoe ver zij wil gaan? Wil zij de politieke zichtbaarheid en de inhoudelijk verplichtende samenwerking van de groep vergroten en, zo ja, hoe? Ik zou mij kunnen voorstellen dat bijvoorbeeld het gemeenschappelijke probleem van de excessieve inkomens zou kunnen leiden tot gezamenlijk beleid op een terrein dat wij tot nu toe zorgvuldig als nationaal hebben bestempeld. Zou de regering daar haar best voor willen doen?

Ik keer terug naar Nederland. De ruzie tussen de minister van Financiën en de provincie Noord-Holland over het terughalen van de spaargelden van Icesave is een klucht die onbestaanbaar hoort te zijn. Ik ben erg voor verregaande autonomie van gemeenten en provincies, maar het lijkt mij dat met overheidsgelden niet gezocht hoeft te worden naar de meest lucratieve belegging. Gebruikmaken van eigen bankfaciliteiten van DNB, de BNG of de Waterschapsbank en anders van de mogelijkheid van schatkistbankieren lijkt dus voor overheden en ook voor door de overheid bekostigde instellingen als scholen een voor de hand liggende verplichting. Voor dit type organisaties is het ontwikkelen van beleggingsbeleid iets dat beslist niet tot hun business hoort. Licht dit ook niet in het verlengde van het uitgangspunt dat de Staat niet van plan is aandelenbezit of ander vermogensbezit in ondernemingen aan te houden als belegging wanneer dat niet meer nodig is? Wat denkt de regering daarover?

Er is bij de regeerders in dit land tot nu toe dus nog al wat aarzeling om tot écht heldere maatregelen te komen tegen sociaal onverantwoordelijk gedrag van mensen van wie juist verantwoordelijkheid verwacht mag worden.

Toch hebben onze politieke gezagsdragers ook zo nu en dan zelf wel eens de neiging tot machogedrag. De minister die daadkrachtig wil optreden en die, zijn mogelijkheden overschattend, doordraaft op eenmaal gekozen dwaalwegen, lijkt natuurlijk op de ondernemer die zichzelf hoger en duurder inschat dan wat hij echt is. Zonder een minister persoonlijk te willen aanspreken: wij hebben al een traditie opgebouwd van grote projecten die uiteindelijk tegen extreem hoge kosten of grote nadelige gevolgen pas jaren te laat worden afgerond. Iedereen kent de voorbeelden. Ik vrees dat wij ook nu weer bezig zijn met een aantal projecten waarbij het betere de vijand van het goede zal blijken te zijn. De ov-chipkaart, de kilometerheffing en het elektronisch patiëntendossier hebben gemeen dat wij niet tevreden zijn met ontwikkelingen op een beheersbare schaal, maar in heel korte tijd het hele land, alle autoritten, alle patiënten in één systeem willen hebben. Dus gaat het telkens om technieken die in principe wel moeten kunnen functioneren, maar die door de schaal waarop wij ze willen inzetten toch moeilijk aan de praat te krijgen zijn. Een als ze eenmaal gaan werken, vallen ze waarschijnlijk ook makkelijk weer uit en zetten dan meteen het hele landelijke systeem onder druk. Wie het onderste uit de kan wil, krijgt het lid op de neus, zegt de oudvaderlandse wijsheid. En zo is het vaak.

De verkeersproblemen zijn urgent. Ondanks de lof voor de Wet kilometerprijs, vandaag van alle kanten geuit, blijf ik sceptisch. Er zijn onmiddellijk beschikbare systemen die ingezet kunnen worden om het verkeer dáar extra te belasten waar de congestiekosten het hoogst zijn. Enkele grote steden willen graag beginnen. Maar Nederland kiest ervoor om pas te beginnen als alles overal tegelijk kan en loopt daarmee het risico dat het nog heel lang duurt, want het bezit van een tijdschema is geen garantie dat dat ook lukt. Intussen worden de problemen groter, alhoewel natuurlijk wel weer geprobeerd wordt de wegencapaciteit nog wat verder op te rekken. Dat is niet verkeerd, maar de Nederlandse Randstad als dichtst bevolkte regio ter wereld zou toch eigenlijk de meest ideale basis moeten vormen voor openbaar vervoer.

Het EPD kent soortgelijke risico's. In plaats van een systeem te laten groeien uit de pilots en regionale initiatieven die overal bezig zijn, maar nog nergens echt goed lopen, moet er onmiddellijk een landelijke dekking tot stand worden gebracht. Dat is technisch een operatie die makkelijk ergens kan blijven haken en bovendien wordt het veld van huisartsen een behoorlijke tegenzin opgedrongen, doordat het de zoveelste maatregel is die van iedereen nogal wat extra werk lijkt te vragen. Van alle patiënten moeten gegevens op een toegankelijke en niet voor misverstand vatbare manier volgens een bepaald format worden opgeslagen. De LHV schat in dat dit per patiënt 20 minuten "omwerktijd" zal vragen van de huisarts. Denkt de regering daar anders over? Als de LHV gelijk heeft, kost dat een arts met een kleine praktijk van 2000 patiënten al 666 uur aan extra administratief werk. Dat zijn 16,5 complete

werkweken van een doorsnee werknemer met 40 werkuren per week. Vindt de regering het vreemd dat er onder artsen weinig enthousiasme is, ook al is iedereen het er wel over eens dat er een EPD moet komen? Heeft de minister van VWS er echt wel verstandig aan gedaan om ervan uit te gaan dat dit megaproject in 2009 wordt voltooid en dat dus nu al alle Nederlanders daar in een brief mee geconfronteerd moeten worden? Graag een reactie van de regering!

Ten slotte een zaak die langzamerhand de proporties van een schandaal begint te krijgen. De plaatsing in 2002 van de Iraanse Mujahedin-e Khalq op de Europese lijst van terroristische organisaties, gebaseerd op een daartoe strekkend Brits besluit, kon toen nog verdedigd worden door het feit dat deze organisatie inderdaad vanaf 1965 geprobeerd heeft, ook door gewapend optreden, om het Iraanse bewind, eerst van de Shah, daarna van de mullah's te dwingen tot democratisering. Maar volgens eigen verklaringen had de beweging al vanaf juni 2001 uitdrukkelijk een eind gemaakt aan alle militaire activiteit. De MKO maakt prominent deel uit van de Iraanse Nationale Raad van Verzet, een beweging die in West-Europa tienduizenden mensen op de been weet te brengen en waarvan de voorzitter met veel gezag weet op te treden als een presidente in ballingschap.

De MKO heeft voortdurend bezwaar gemaakt tegen de plaatsing op de terrorismelijst en heeft in 2006 van het Gerecht van Eerste Aanleg in die zin gelijk gekregen, dat de plaatsing op de lijst heeft plaatsgevonden zonder dat aan de zorgvuldigheidsvereisten te voldoen. De plaatsing werd daarmee door het gerecht als nietig beschouwd. In nieuwe besluiten, die formeel elke zes maanden moeten worden genomen, heeft de Raad van Ministers de MKO opnieuw op de lijst geplaatst. In 2007 heeft de Britse POAC uitgesproken dat plaatsing op de Britse lijst ten onrechte had plaats gevonden en het Hof van Beroep heeft daarna de Britse regering wegens gebrek aan argumenten zelfs verboden tegen die beslissing in beroep te gaan. Daarmee is de formele grond voor plaatsing op de EU-lijst vervallen. Desondanks heeft de Raad in een nieuw plaatsingsbesluit de MKO weer opgenomen op de lijst, ditmaal op basis van een besluit van het Franse openbaar ministerie. Daarvan heeft nu het Gerecht van Eerste Aanleg op 23 oktober j.l. uitgesproken dat deze basis geen steek houdt, mede door gebrek aan argumentatie en dat de plaatsing dus (opnieuw) nietig is. Intussen geldt alweer een nieuw besluit, dat echter op dezelfde rammelende basis gefundeerd is.

Deze zaak is intussen al bijna twee jaar in discussie in een briefwisseling tussen de Kamercommissie van justitie en de minister van Buitenlandse Zaken. Daarbij is nooit ook maar enige inhoudelijke argumentatie door de minister gebruikt. In een aantal landen zijn parlementaire verklaringen aangenomen die zich uitspreken tegen de plaatsing, is er door zeer vooraanstaande Europese juristen duidelijk gemaakt dat de plaatsingsbesluiten juridisch onhoudbaar zijn, en is een brede beweging opgericht "In search of

justice", onder voorzitterschap van de vice-president van het Europees Parlement. De beweging streeft, zoals de naam zegt, naar rechtvaardigheid voor de MKO.

De plaatsing op de lijst lijkt ingegeven door het politieke belang om het Iraanse bewind gunstig te stemmen. Voor de MKO heeft het zeer negatieve effecten. De Eerste Kamer wacht nog op beantwoording van de laatste brieven over deze zaak, maar dat duurt al even en elke week is er weer een. Daarom zou het prettig zijn als de regering hier in het openbaar zou kunnen uitleggen of zij inderdaad deze beweging, die zichzelf ziet als het democratische alternatief voor de Iraanse dictatuur, als terroristisch beschouwd. En als dat niet zo is, waarom zij dat dan niet duidelijk zegt. Ook de Nederlandse regering is toch gehouden tot rechtvaardigheid?

Voorzitter. Zeker over het laatste maar ook over alle andere zaken zal ik graag het antwoord van de regering horen.

\*N

De heer Yildirim (Fractie-Yildirim): Voorzitter. Vorig jaar rond deze tijd hield ik mijn maidenspeech, tijdens de algemene beschouwingen in deze Kamer. De heer Rosenthal voerde toen als eerste het woord. Zijn beginwoorden met de tekst "socialistisch staatspaternalisme" bleven lang bij mij hangen. Deze woorden zijn op dit moment meer van toepassing voor de situatie waarin we ons nu bevinden. Op dit moment heeft Nederland, samen met vele landen op de wereldkaart, te kampen met een financiële crisis, een crisis die vooral door de hebzucht van topmanagers in de financiële markten is veroorzaakt. De aanpak van het kabinet, hoe het deze hebberige, maar neerstortende managers helpt door hen aan een geldinfuus te leggen, heeft ons inziens niks te maken met socialisme. Als wij deze filosofie zouden volgen, zou Amerika nu geleid worden door een socialist: Bush. Het is echter verre van dit. Ons oordeel is dat Bush zich laat gebruiken door de top van het bedrijfsleven. Echter, hierbij reist tegelijkertijd de vraag in hoeverre de heer Bos, onze minister van financiën, zich heeft laten beïnvloeden door de instortende marktwerking en toenemend neoliberalisme?

De keus van minister Bos en zijn aanpak hoe om te gaan met de ontstane crisis was in beginsel niet volgbaar. In de loop van de tijd krijgt het meer vorm. Hierbij blijft echter de centrale vraag: hoe ver zal deze crisis zijn effecten sorteren en hoe hard komt deze aan bij de gewone man met een modaal gezin? De heer Bos heeft gekozen voor vele miljarden aan leningen. Wat gaat dat betekenen voor de burger en de gewone belastingbetaler in geval van een eventuele tegenvaller? Wij vragen ons ook af of nu sprake is van een drastische beleidswijziging bij dit kabinet, omdat de huidige miljoenennota is achterhaald door de werkelijkheid van vandaag en de effecten van de financiële crisis. Ik meen dat de CDA-fractie daar ook op heeft gewezen. Er werd gevraagd om een risico-analyse.

Gezien de beperkte tijd die aan de kleine fracties wordt gegeven in deze Kamer, wil ik in het kort stil staan bij enkele punten die voor ons van groot belang zijn. Tijdens onze bijdrage in oktober 2007 heb ik aandacht gevraagd voor de toenemende tweedeling in de samenleving. Ik blijf terugkomen op dit thema omdat, ondanks mooie woorden, nog altijd sprake is van maatschappelijke problemen en een toenemend aantal voedselbanken, terwijl de inkomsten van de rijksbegroting alleen al door de hoge olieprijs met zo'n 14 mld. zijn toegenomen. Onze vraag hierbij is: hoe gaat het kabinet deze bedragen teruggeven aan de bewoners van Nederland? Hoe gaat het kabinet invloed uitoefenen op de aangekondigde verhoging van de energierekening voor 2009?

Als de huidige maatregelen doorgaan, moet een gemiddeld gezin in 2009 €160 meer betalen aan energielasten dan in 2008. Vindt het kabinet dat geoorloofd? De energiemaatschappijen zijn toch nog steeds in handen van de overheid? Waarom pakt het kabinet niet de bonusregelingen effectief aan, bijvoorbeeld die van de manager van Essent, in plaats van een verhoging van de energierekening toe te staan? De gezinnen in Nederland hebben het afgelopen jaar al miljarden extra betaald aan energierekeningen.

Wij vinden het terecht dat in deze kabinetsperiode niet wordt gesproken over de flexibilisering van de arbeidsmarkt. Wij vinden dat er een balans moet zijn tussen de rechtszekerheid van de werkgever en van de werknemer. Tegelijkertijd willen wij hierbij aandacht vragen voor het midden- en kleinbedrijf. Beseft het kabinet hoeveel starters en kleine zelfstandigen proberen rond te komen zonder bijvoorbeeld pensioen op te bouwen? Dit zijn de toekomstige armen van Nederland.

Wij hebben ons verzet tegen het verplicht invoeren van de eigen bijdrage voor de ziektekostenverzekering. Die blijkt nu voor velen ook een groot probleem te zijn. Een onderzoek naar de problemen die ontstaan zijn bij de invoering van deze regeling is dan ook noodzakelijk. Wij hebben indertijd gezegd niet te zullen instemmen met de maatregel om de fiscale aftrek voor chronisch zieken en gehandicapten te beperken. In de huidige plannen beperkt het kabinet zich niet alleen tot deze maatregel, maar treft het ook zo'n twee miljoen kinderen met een verstandelijke beperking door te bezuinigen op het kindgebonden budget. Wij vinden deze bezuinigingen onverantwoord. Aan de ene kant worden gemeenten en provincies hierdoor gedwongen om gezinnen en jeugd aan te sporen hun eigen verantwoordelijkheid te nemen. Aan de andere kant zullen de wachtlijsten in de jeugdzorg alleen maar toenemen. Waarom gaat het kabinet, in plaats van te bezuinigen, de gemeenten niet sterk aanzetten om preventieve maatregelen te nemen? De gemeenten die het beter blijken te doen moeten voor hun succes worden beloond.

Wij stellen voor om kinderen en jeugdigen tot hun achttiende jaar een educatieve omgeving te bieden met rijke ontwikkelingskansen. Dat is wat zij nodig hebben. Het opleggen van bezuinigingen zullen hun ontplooiingskansen verder beperken. De

aanpak van dit kabinet zal niet leiden tot een duurzame investering in de toekomst van de jeugd en de gezinnen. Laat het kabinet liever investeren in jeugd en gezin, leraren, politieagenten en midden- en kleinbedrijf, dan gigabonussen betalen voor managers van maatschappelijke organisaties, of voor miljarden JSF-vliegtuigen aanschaffen. Laat het ervoor kiezen om de toenemende lasten voor gewone gezinnen te verlagen, in plaats van te verhogen.

Mijn fractie wenst van het kabinet ook een drastische koerswijziging op het gebied van huisvesting en de aanleg van bedrijventerreinen. Elke gemeente heeft een drang naar groei, groei van de bedrijvigheid en van het aantal inwoners. Deze ontwikkeling zet zich snel door, terwijl een goed doordacht plan voorop zou moeten staan. Natuur, ruimtelijke omgeving en kleinschalige boerenbedrijven moeten het hiervoor vaak ontgelden. Aan de ene kant zijn in Overijssel bijvoorbeeld al meer dan 7000 kleinschalige boerenbedrijven in één jaar tijd verdwenen. Aan de andere kant stimuleert dezelfde provincie de intensieve veehouderij en de bio-industrie, wat bijvoorbeeld leidt tot varkensflats. Mijn fractie vraagt het kabinet om maatregelen te nemen die de belangen van de natuur, het milieu, de dieren en de kleinschalige boerenbedrijven vooropstellen. Het moet maatregelen nemen waarmee ondoordachte plannen van gemeenten beter kunnen worden gestuurd. Nederland moet niet één groot industrieterrein worden. Dat moeten wij samen zien te voorkomen.

Ik vraag het kabinet om het ontwikkelingsbudget vooral in te zetten voor duurzame ontwikkeling in arme landen. Het voorkomen van hongersnood en het bestrijden van corruptie en onderdrukking dienen pijlers van het beleid te zijn.

De afgelopen tijd is bij probleemsituaties te vaak op een negatieve manier de aandacht gevestigd op de afkomst en de religie van verschillende bevolkingsgroepen. Mede door de toenemende discriminatie op alle niveaus in Nederland is mijn fractie ervan overtuigd dat het kabinet er verstandig aan doet om meer samenhang en solidariteit als vertrekpunt te nemen. Turken, Marokkanen en Antillianen van de derde of vierde generatie worden bij een incident vaak naar hun afkomst benoemd. Dat doet tekort aan hun menselijke waardigheid en hun positieve bijdrage aan de samenleving. Jongeren weten overigens vaak niet eens waar Turkije of Marokko op de wereldkaart te vinden is. Mijn fractie is niet per definitie links of rechts, maar wil bij uitstek gezonde oplossingen aandragen voor de hedendaagse problemen van de samenleving. Het kabinet kan voor kritische bijdragen op ons rekenen, maar deze zullen altijd vergezeld gaan van opbouwende initiatieven. Wij staan voorop om eenheid in de samenleving te bewerkstelligen alsook vrijheid en solidariteit met een iedereen.

De beraadslaging wordt geschorst.

De voorzitter: Zoals afgesproken, worden de algemene politieke beschouwingen hervat na een pauze van twee uur. Dat wil zeggen dat zij om 17.30 uur worden hervat. Een kwartier eerder, dus om 17.15 uur, zullen de stemmingen plaatsvinden.  
\*\*

De vergadering wordt van 15.30 uur tot 17.15 uur geschorst.

De voorzitter: Ik heropen de vergadering en geef op haar verzoek het woord aan mevrouw Slagter-Roukema.  
\*\*

Mevrouw Slagter-Roukema (SP): Voorzitter. Ik sta hier even als voorzitter van de commissie voor VWS om het volgende te verklaren. De commissie voor VWS heeft toegestemd in afhandeling van het wetsvoorstel Wijziging van de Embryowet (31046) als hamerstuk, onder de aantekening dat de commissie op korte termijn in discussie kan gaan met de staatssecretaris van VWS over het standpunt van het kabinet over de evaluatie van de Embryowet en over de inhoud van de aangekondigde wijziging van deze wet. De commissie is blij dat de staatssecretaris daarin heeft toegestemd en ziet uit naar het overleg met de staatssecretaris.

\*B  
\*!Hamerstukken\*!

Aan de orde is de behandeling van:

- het wetsvoorstel Wijziging van de Embryowet in verband met het schrappen van de termijn waarbinnen een voordracht moet worden gedaan voor een koninklijk besluit op grond waarvan artikel 24, onderdeel a, vervalt (31046);
- het wetsvoorstel Regeling van de rechtspositie van de vicepresident van de Raad van State, de staatsraden en de staatsraden in buitengewone dienst, alsmede van de president en de overige leden van de Algemene Rekenkamer, alsmede van de Nationale ombudsman en de substituut-ombudsmannen (Wet rechtspositie Raad van State, Algemene Rekenkamer en Nationale ombudsman) (31387);
- het wetsvoorstel Uitvoering van richtlijn nr. 2007/63/EG van het Europees Parlement en de Raad van de Europese Unie van 13 november 2007 tot wijziging van Richtlijn nr. 78/855/EEG van de Raad en Richtlijn nr. 82/891/EEG van de Raad wat betreft de verplichte opstelling van een verslag van een onafhankelijke deskundige bij fusies of splitsingen van naamloze vennootschappen (31334);
- het wetsvoorstel Goedkeuring van de regeling van de staatssecretaris van Financiën van 23 november 2007, nr. DB2007/00637 (Stcrt. 230) tot buitentoepassingstelling voor een gedeelte van 2007 van de willekeurige afschrijving milieubedrijfsmiddelen, de energie-investeringsaftrek en de milieu-investeringsaftrek (31361).

Deze wetsvoorstellen worden zonder beraadslaging en zonder stemming aangenomen.

\*B  
\*!Stemmingen\*!

Aan de orde is de stemming over het wetsvoorstel Regels inzake een vergunningstelsel met betrekking tot activiteiten die van invloed zijn op de fysieke leefomgeving en inzake handhaving van regelingen op het gebied van de fysieke leefomgeving (Wet algemene bepalingen omgevingsrecht) (30844), en over:

- de motie-Huijbregts-Schiedon c.s. inzake de afwijzing van de verplichting tot het instellen van regionale omgevingsdiensten (30844, letter I).

(Zie vergadering van 28 oktober 2008.)

De voorzitter: Ik geef gelegenheid tot het afleggen van een stemverklaring vooraf.  
\*\*

\*N

De heer Laurier (GroenLinks): Voorzitter. Namens mijn fractie heb ik vorige week gevraagd om een moment voor fractieoverleg. Wij constateren dat wij over de Wabo een goed en intensief debat hebben gehad. Wij hebben in onze termijn gezegd de in de wet geformuleerde doelstellingen sympathiek te vinden. In het debat zijn een aantal punten verhelderd en een aantal zaken doorverwezen naar wetgeving die nog zal komen. Op grond daarvan heeft mijn fractie besloten om onze steun aan dit wetsvoorstel niet te onthouden. Dat is echter geen garantie dat wij bij de volgende voorstellen, wanneer die zullen komen, weer die steun zullen verlenen. Dat zal sterk afhankelijk zijn van de zaken die daarin geregeld zullen worden.

De voorzitter: Ik constateer dat het wetsvoorstel met algemene stemmen is aangenomen. De aanwezige leden van de fractie van de SP wordt conform artikel 121 van het Reglement van Orde aantekening verleend dat zij geacht willen worden, zich niet met het wetsvoorstel te hebben kunnen verenigen.  
\*\*

In stemming komt de motie-Huijbregts-Schiedon c.s. (30844, letter I).

De voorzitter: Ik geef gelegenheid tot het afleggen van een stemverklaring vooraf.  
\*\*

\*N

De heer Janse de Jonge (CDA): Mevrouw de voorzitter. Wij zijn het eens met de overwegingen en het dictum van de motie. Wij hadden wat twijfels over de inzet van de minister van VROM naar aanleiding van haar expliciete uitspraken op de zogenoemde Wabo-dag, op 25 september jongstleden. Wij trachtten daarover in tweede

termijn duidelijkheid te krijgen van de minister. Die hebben wij niet gekregen. Wij onderkennen dat er mogelijkheden zijn voor kwaliteitsverbetering op het gebied van handhaving en toezicht. De verantwoordelijkheid hiervoor ligt primair bij provincies en gemeenten. Verder is de inzet voor de kwalitatieve verbetering van handhaving en toezicht op decentraal en rijksniveau van groot belang, zie de VROM-inspectie. Op basis van deze argumenten zullen wij voor de motie stemmen.

De voorzitter: Ik constateer dat deze motie met algemene stemmen is aangenomen.

\*\*

\*B  
\*!Stemming\*!

Aan de orde is de stemming over een motie, ingediend bij de behandeling van het wetsvoorstel Wijziging van de Zorgverzekeringswet in verband met de verstrekking van bijdragen aan zorgaanbieders die inkomsten derven ten gevolge van het verlenen van medisch noodzakelijke zorg aan bepaalde groepen vreemdelingen en van de Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten met het oog op verzekering van bepaalde groepen minderjarige vreemdelingen (31249), te weten:

- de motie-Klein Breteler c.s. inzake een bovenmatig ondernemersrisico voor huisartsen (31249, letter F).

(Zie vergadering van 28 oktober 2008.)

De voorzitter: Ik constateer dat de aanwezige leden van de fractie van de VVD tegen deze motie hebben gestemd en die van de overige fracties ervoor, zodat zij is aangenomen.

\*\*

\*B  
\*!Stemming\*!

Aan de orde is de stemming over een motie, ingediend bij de behandeling van het wetsvoorstel Wijziging van de Kieswet in verband met het verlenen van het kiesrecht voor de verkiezing van de leden van het Europees Parlement aan alle Nederlanders die in de Nederlandse Antillen en Aruba woonachtig zijn (31392), te weten:

- de motie-Dölle c.s. inzake het opnemen van het kiesrecht voor het Europees Parlement in een Rijkswet (31392, letter G).

(Zie vergadering van 28 oktober 2008.)

De voorzitter: Ik geef gelegenheid tot het afleggen van stemverklaringen vooraf.

\*\*

\*N

De heer Noten (PvdA): Mevrouw de voorzitter. Het stemmen voor deze motie zou naar onze mening zo

begrepen kunnen worden dat wij de wet als zodanig constitutioneel onaanvaardbaar vinden. Die conclusie willen wij er niet op voorhand aan verbinden. Wij vinden dat ook niet nodig, gezien het feit dat de staatssecretaris heeft toegezegd dat de wet binnen drie jaar zal worden geëvalueerd en beoordeeld in dat kader. Wetende dat de discussie niet voorbij is, vinden wij de motie op dit moment onverstandig en niet nodig.

\*N

De heer Ten Hoeve (OSF): Voorzitter. De Nederlandse Antillen en Aruba maken geen deel uit van de Europese Unie, maar de inwoners ervan zijn door het Nederlanderschap wel burgers van de Unie. Er is dus wel een intense relatie tussen de EU en die inwoners van onze overzeese landen. Als wij kiesrecht geven aan de inwoners van die landen, wat niet noodzakelijk is en waar wij niet toe verplicht zijn, dan zijn wij het eens met de indieners van de motie, dat het EU-parlement ook deze kiezers dan vertegenwoordigt. Gelet op hun belang bij de EU en hun EU-burgerschap is dat ook helemaal geen gekke gedachte. Vandaar dat ik er toch voorstander van ben om dit kiesrecht in de toekomst gezamenlijk te regelen in een consensusrijkswet. Ik ben het dus graag met de motie eens en zal ervoor stemmen.

\*N

De heer Engels (D66): Mevrouw de voorzitter. Met de regering is mijn fractie van oordeel dat de principiële keuze voor een gelijke positie in het kiesrecht voorop behoort te staan. Voor zover de vraag voorligt of nu al moet worden vastgelegd dat het kiesrecht voor het Europees Parlement binnen drie jaar in een rijkswet moet worden opgenomen, delen wij het standpunt van de staatssecretaris. Ook wij menen dat de uitkomsten van de aangekondigde evaluatie, inclusief het voorgenomen juridisch onderzoek, moeten worden afgewacht. Dat betekent dat de D66-fractie de motie niet zal steunen.

\*N

De heer Dölle (CDA): Voorzitter. Eerst de weinig verrassende mededeling dat wij de motie wel steunen. Wanneer de Kamer de motie zou aanvaarden, zou zij daarmee uitdrukken dat zij vindt het kiesrecht geregeld behoort te worden niet in de nationale organieke wet van het land Nederland in Europa, maar in een consensusrijkswet, wanneer de 210.000 landskinderen op Aruba en de Nederlandse Antillen, de beide andere landen die met ons samen het Koninkrijk vormen, dat kiesrecht in de toekomst krijgen. Wij weten dat de staatssecretaris zegt: jongens, wacht nu even af, wij gaan evalueren, wij gaan zelfs juridische expertise inwinnen. Onze opvatting is dat de juridische expertise ook in deze Kamer moet zitten en dat de bewaking van het Statuut en de Kieswet ook een zaak is van deze Kamer. Vandaar dat wij met de nodige gelatenheid

dit oordeel, dat je zo niet kunt omgaan met het kiesrecht van de Antillianen en de Arubanen, aan de collega's voorleggen.

In stemming komt de motie-Dölle c.s. (31392, letter G).

De voorzitter: Ik constateer dat de aanwezige leden van de fracties van het CDA, de ChristenUnie, de SGP, GroenLinks en de OSF voor deze motie hebben gestemd en die van de overige fracties ertegen, zodat zij is verworpen.

Ik schors de vergadering voor enkele minuten, in afwachting van de premier, dus ik verzoek u om niet allemaal naar de koffiekamer te gaan, maar in de zaal te blijven.

\*\*

De vergadering wordt enkele minuten geschorst.

\*B

\*!Algemene politieke beschouwingen\*!

Aan de orde is de voortzetting van:

- de algemene politieke beschouwingen naar aanleiding van de Miljoenennota voor het jaar 2009 (31700).

De beraadslaging wordt hervat.

\*N

Minister Balkenende: Mevrouw de voorzitter. Ik zeg de leden van deze Kamer dank voor hun inbreng in eerste termijn en ik dank de heer Kox voor het waardevolle bloemstuk dat vooral was samengesteld uit rode tomaten. Een beeld dat wij kennen! Of het lekker is, zal later worden vastgesteld.

Er is door de leden van deze Kamer vanzelfsprekend veel aandacht besteed aan de actuele ontwikkelingen van de afgelopen twee maanden: de wereldwijde crisis in de financiële sector. Het is de vraag hoe die zijn schaduw op de reële economie vooruitwerp. Daarnaast zijn nagenoeg alle andere beleidsterreinen aan bod gekomen in de inbrengen.

Dat zo zijnde, zal ik mijn antwoord als volgt opbouwen. Ik begin met een meer algemene beschouwing en reflectie. Vervolgens behandel ik het thema internationale en Europese samenwerking, inclusief duurzaamheid. Ik heb het dan over de pijlers 1 en 3 van het beleidsprogramma van het kabinet. Daarnaast stel ik economie en participatie aan de orde. Dat zijn de pijlers 2 en 4 van het beleidsprogramma. Ik begin dit blok met een uiteenzetting over de kredietcrisis en de doorwerking op de reële economie. Vervolgens ga ik in op het blok respect, veiligheid en bestuur. Dat zijn de pijlers 5 en 6 van het beleidsprogramma. Ten slotte rond ik af met een aantal overige onderwerpen die aan de orde zijn gesteld. Voor antwoorden op enkele zeer specifieke vragen zal ik verwijzen naar de desbetreffende bewindspersoon. Deze zal hetzij schriftelijk hetzij tijdens de begrotingsbehandeling dan wel de

themadebatten daarop antwoord geven. Dit doe ik mede om de duur van mijn inbreng hanteerbaar te houden.

Verschillende geachte afgevaardigden hebben in meerdere of mindere mate naar aanleiding van de actuele wereldwijde kredietcrisis een aantal fundamentele beschouwingen gegeven en vragen gesteld. En wat zou dit geheel aan de door hen gegeven beschouwingen voor Nederland kunnen betekenen? De heer Werner vatte het samen in de vraag: is Nederland nu toe aan een nieuw landmark. Aan deze beschouwingen draag ik graag bij door in te gaan op de kenmerken van Nederland, op de kansen die het kabinet ziet voor ons land en op de actuele urgentie om daar werk van te maken. Het kabinet houdt de koers vast om de kwaliteit van onderwijs en zorg te verbeteren, de veiligheid te vergroten, criminaliteit en overlast te bestrijden en aandacht te geven aan jeugd en gezin, aan leefbare wijken en aan het streven om Nederland duurzamer te maken.

In de Miljoenennota geeft het kabinet een overzicht van de voortgang van zijn projecten en doelen in de zes genoemde pijlers. Ik geef een enkel voorbeeld, maar dat is natuurlijk niet volledig. In de internationale en Europese samenwerking zijn te noemen: de inbreng in de besprekingen rondom de WTO -- een belangrijk onderwerp -- de inzet voor de millenniumontwikkelingsdoelen, de voorbereiding van Kopenhagen 2009 en de actieve rol in de Reflectiegroep van de Europese Unie. Ter bevordering van een innovatieve en duurzame economie is het overzicht van resultaten van het Innovatieplatform aan de Kamer gestuurd. Onlangs is in de Ministerraad een extra slag gemaakt met terugdringing van administratieve lasten. Wat betreft de duurzame leefomgeving is op Prinsjesdag het werkprogramma Schoon en Zuinig gepresenteerd. Met bedrijven en overheden zijn duurzaamheidsakkoorden afgesloten. Het Sociaal akkoord met werkgevers en werknemers van 7 oktober brengt de doelstelling van de vierde pijler forse stappen dichterbij. Dan heb ik het over sociale samenhang. En de projecten Kansen voor Kinderen, Iedereen doet mee, Aanval op Schooluitval, het Deltaplan inburgering en het Actieplan Krachtwijken maken ook onderdeel uit van deze pijler. De voortgang van deze projecten ligt op schema. Voor de inburgering wordt een extra slag gemaakt.

Op de onderwerpen van pijler 5 veiligheid en respect zal ik later in mijn betoog uitvoeriger terugkomen. Gerichte maatregelen om werknemers met publieke taken te beschermen, een reductie van de criminaliteit met 25%, een kwart minder sociale overlast, 500 extra wijkagenten en aanpak van overmatig alcoholgebruik door jongeren zijn allemaal in gang gezet. Tot slot worden ook de aangekondigde stappen ter vernieuwing van de rijksdienst en ter verbetering van dienstverlening door de publieke sector gezet. Onlangs is de rapportage hierover naar het parlement gestuurd.

De economisch onzekere tijden doen niets af aan het belang van de volle breedte van het kabinetsbeleid en van alle tot nu toe geboekte

resultaten. Het maakt de opgave waar we voor staan wel zwaarder. Er wordt van ons allen extra inzet gevraagd. Immers, het economische beeld is niet rooskleurig. Er is meer aan de hand dan een traditionele economische conjunctuurbeweging. De crisis in de financiële sector heeft gebreken in het economische systeem blootgelegd. En wat dat exact betekent voor de economische ontwikkelingen in de komende paar jaar, is nog diffuus. Dat het een neerwaartse impact zal hebben, is zeker. In een bijzondere situatie als deze bestaan er geen kant en klare recepten. Het kabinet spant zich in, de beste wegen te benutten om de bedrijvigheid in ons land te bevorderen en de werkgelegenheid te verzekeren. Ik kom daar bij het blok economie uitgebreider op terug.

Zoals gezegd, er zal extra inzet van allen worden gevraagd. Wij kunnen die inzet leveren met vertrouwen op de kracht van Nederland. Het historisch hoge niveau aan werkgelegenheid bewijst dat de fundamenten van onze economie sterk zijn. De structurele krapte op de arbeidsmarkt zal neerwaartse conjunctuurbewegingen dempen. De afspraken tussen werkgevers, werknemers en vakbonden van 7 oktober tonen aan dat wij in ons land nog steeds goed samenwerken wanneer het algemeen belang daarom vraagt. De diepgaande ingrepen ter ondersteuning van de financiële sector tonen aan dat wij als overheidsbestuur ook zeer snel kunnen optreden wanneer de omstandigheden dat vereisen. Kortom, wij kunnen voortbouwen op de fundamentele kracht van de economie: het Nederlandse model van samenwerking met sociale partners en het vermogen van de overheid om snel op te treden.

Het is natuurlijk de vraag waar die kracht vandaan komt. Wat zijn de kenmerken van Nederland? Nederland is een land met een open karakter. Het is groot geworden en gebleven door altijd open te staan voor veranderingen. Onze economie behoort tot de meest open economieën van de wereld. Dat heeft veel te maken met onze geografische ligging. Naast die openheid zijn wij altijd op zoek naar een evenwicht tussen uiteenlopende belangen. Overleggen en het zoeken naar consensus maken deel uit van onze cultuur. Dat is niet hetzelfde als het vermijden van conflicten, want de discussies zijn vaak pittig. Maar wij blijven wel met elkaar in gesprek. Wij gaan op zoek naar oplossingen en sluiten bijvoorbeeld sociale akkoorden, in het besef dat alleen een gecontroleerd conflict ons vooruithelpt. Noem het pragmatiek, noem het polderen, noem het zoals u wilt, waar het mij om gaat, is dat werkt.

Dat is ook een reactie op een opmerking van de heer Noten. Net als hij gelooft het kabinet niet in een door de overheid van bovenaf maakbare samenleving. Daarvoor is onze samenleving gewoon te ingewikkeld. Maar het kabinet heeft wel vertrouwen in het karakter van ons land dat gericht is op samenwerking. Wellicht is dat dan dat beetje maakbare waar de heer Noten over sprak.

Verder is ook een bepaalde degelijkheid ons niet vreemd. Dat bedoel ik positief. Ik wijs bijvoorbeeld op ons solide pensioenstelsel. Een aantal woordvoerders heeft daarover gesproken. Ik

wijs op de manier waarop al tientallen jaren wordt gewerkt aan de versterking van de economische structuur. Ik wijs verder op het verantwoorde begrotingsbeleid. Er bestaat brede overeenstemming over het denkbeeld dat een stabiel, betrouwbaar, degelijk financieel beleid het noodzakelijke fundament is voor een krachtige economie en een samenleving waarin mensen zich zeker kunnen voelen. Het kabinet herkent zich zeer in deze degelijkheid, zo zeg ik onder andere in reactie op het betoog van de heer Rosenthal.

Dan is er nog een vierde karaktertrek: wij stellen hoge eisen aan onze leefomgeving en de voorzieningen. Nederland behoort tot de meest welvarende landen ter wereld. Onze voorzieningen liggen over het algemeen op een hoog niveau. Het gaat echter om meer dan welvaart, het gaat om welzijn, om de menselijke kant, om meer dan brood alleen, om waarden en normen en om respect. Ook daar stellen wij in ons land hoge eisen aan. Met andere woorden: het gaat dan om al dat andere dan de technisch- economische beheersing van de samenleving, waar de heer Schuurman kritische opmerkingen over heeft gemaakt. Wij kunnen zijn betoog goed plaatsen. Datgene wat hij vandaag heeft gezegd, sluit een beetje aan bij wat ik heb gezegd ter gelegenheid van het jubileum dat wij hier met elkaar mochten vieren.

Ik ben het eens met zijn kritische reflectie, maar ik zie in ons land voldoende aanknopingspunten voor enig optimisme. De Nederlandse samenleving is afgelopen decennia immers niet een statisch stelsel gebleken, maar een levend organisme dat zich steeds ontwikkelt. Onze samenleving past zich steeds aan aan veranderende omstandigheden. De huidige tijd is op belangrijke punten anders dan de tijd waarin wij de verzorgingsstaat opbouwden. Wij leven in een tijd van globalisering, waarin mensen meer eigen keuzen maken. Dat stelt bepaalde eisen. Ik noem een vijftal punten.

1. Solidariteit en participatie. Onze samenleving moet solidariteit waarborgen met degenen die zelf geen mogelijkheid hebben tot participatie, in het bijzonder op de arbeidsmarkt. Die solidariteit bepaalt mede de kwaliteit van onze samenleving. Ik zeg dat ook in antwoord op de beschouwing van de heer Kox. Arbeidsparticipatie is en blijft de sleutel om onze solidariteit ook op lange termijn te waarborgen. Op het gebied van arbeid staan wij aan de vooravond van een fundamentele omslag die zijn weerga niet kent. In ons land krimpt de beroepsbevolking terwijl het aantal arbeidsplaatsen groeit. Voor het eerst in de geschiedenis zullen er structureel minder mensen beschikbaar zijn om te werken dan er banen zijn. Conjunctuurgolven zullen komen en gaan, maar het tekort aan inzetbare mensen zal blijven.

2. Innovatie en ondernemerschap. Wij hebben meer handen en hoofden nodig, maar ook een mentaliteit die kennis centraal stelt. Kennis is een bepalende factor geworden voor de economische en sociale kracht van een land, een regio of een stad. Nederland heeft met zijn hoge arbeidsproductiviteit, innovatieve sectoren en goede onderwijsstelsel voldoende mogelijkheden



om de kansen te benutten. Ik zet mij dus niet ten principale af tegen ondernemerschap en marktwerking, zoals de heer Kox vandaag wel deed in het debat. Ik erken wel -- daarin val ik hem bij -- dat een moreel kompas daarbij noodzakelijk is. Ik wil dus niet een waardenloos kapitalisme, maar een waardenvol privaat initiatief en ondernemerschap.

De heer Kox (SP): Ik heb mij in mijn betoog niet afgezet tegen ondernemerschap en de markteconomie. Wat ik heb gezegd is, dat het idee dat wij marktmeester moeten zijn, misschien tekort schiet. Wij moeten de markt meester zijn. Ik heb zojuist opgemerkt dat geregeld de orde moet worden hersteld, omdat ieder individu op zijn eigen manier omgaat met zijn vrijheden. Ik denk dus niet dat wij daarover principieel van mening verschillen. Wel hebben wij de afgelopen jaren wel erg veel gevaren op het idee dat de markt het ons wel mogelijk zou maken om te doen wat wij willen doen. In de afgelopen maanden hebben wij geconstateerd dat er meer nodig is dan alleen de markt zijn gang te laten gaan. Als wij het daarover eens zijn, is het nuttig om dat in dit debat vast te stellen.

Minister Balkenende: Ik heb willen zeggen dat ik in uw betoog forse kritiek hoorde op het functioneren van markten. Ik zeg dan op mijn beurt: wij kunnen niet zonder markten. De vraag is wel, hoe die markten moeten opereren. Er zijn vandaag opmerkingen gemaakt over Europa. Is er daarbij sprake van een soort kapitalisme? Zo was de vraag. Ook de Europese Commissie is in dat kader geplaatst. Ik ben het daarmee niet helemaal eens. In het kader van het beleid inzake mededinging in Europa, moeten wij oneigenlijke subsidie-instrumenten van lidstaten echt in de hand houden, om oneerlijke concurrentie te voorkomen. Als wij het hebben over Europa, hebben wij het echter net zo goed over duurzaamheid, over maatschappelijk verantwoord ondernemen, over het toewerken naar de millenniumontwikkelingsdoelen en over ontwikkelingssamenwerking. Ook daarover wordt in de Europese Unie besloten. Mijn laatste opmerking hierover maak ik om te refereren aan het feit dat je altijd het morele kompas nodig hebt. Als dé denker op het gebied van het vrije economische verkeer geldt Adam Smith, met zijn "the Wealth of Nations"; de vrije hand. Wij mogen echter nooit vergeten dat Adam Smith ook de man was van "The Theory of Moral Sentiments". Voor hem gold de vrije hand in het verkeer altijd binnen de morele context. Het is goed om die combinatie steeds in ogenschouw te nemen. Als je dan niet doet, krijg je inderdaad wildgroei, met grote negatieve gevolgen.

3. Internationale oriëntatie. Om onze groeipotentie en onze internationale positie als kennisland te versterken, zijn investeringen nodig in onze ruimtelijke kracht en onze infrastructuur. Met onze open economie dienen wij ons voortdurend te realiseren dat wij deel uitmaken van internationale netwerken. Wat hebben wij aan goede verbindingen die aan de grens ophouden? Bij alles geldt dat wij internationaal moeten denken.

Wij beschikken over geweldige troeven; van nature zijn wij immers "portal to Europe".

4. Een vitale "civil society". Je kunt niet spreken over verbinden, zonder oog te hebben voor maatschappelijk weefsel. Maak burgers weerbaar, zodat zij zo veel mogelijk op eigen benen kunnen staan. Heb aandacht voor lokale gemeenschappen. Nederland is door de eeuwen heen vooral een verzameling gemeenschappen geweest. Juist in deze globaliserende wereld zien wij dat burgers zich willen herkennen in hun leefomgeving. Zij verlangen naar vertrouwdeheid en veiligheid.

5. Een betrouwbare overheid; stimulerend, toerustend, ruimte gevend en beschermend waar dat nodig is. Vaak overschatten wij de mogelijkheden van de overheid om zaken op korte termijn te veranderen, terwijl wij de mogelijkheden om op lange termijn invloed uit te oefenen, onderschatten. Juist door ons te oriënteren op de langere termijn kunnen wij richting geven aan maatschappelijke ontwikkelingen. Daarbij is het rechtstatelijk karakter van de overheid zeer wenselijk. De heer Werner bracht dit punt terecht op. Wie de democratische rechtsstaat verwerpt, verwerpt het idee van een samenleving waarin iedereen meedoet en meetelt. Een samenleving die toelaat dat mensen niet meetellen, is die naam niet waardig. Recht en rechtsstaat zijn een bindende factor in de samenleving. Op dat punt ben ik het zeer met de heer Werner eens.

Voorzitter. In reactie op de interessante beschouwingen van uw Kamer, heb ik er van mijn kant een toegevoegd. Ik rond het eerste deel van mijn inbreng af met een antwoord aan de heer Werner. Hij zei: laten wij ambitie tonen. Kijk naar de Deltawerken; een groot project, dat Nederland op de wereldkaart heeft gezet als innovatief waterland. Dat is iets waarvan wij nog elke dag de vruchten plukken. Kijk naar de voorstellen van de commissie-Veerman voor de nieuwe Deltawerken. Dan zou ik zeggen: laat dat het nieuwe landmark zijn. Ik heb in mijn internationale contacten gemerkt dat dit wordt herkend. Het wordt herkend hoe Nederland zich positioneert op dit punt. Het gaat om de kwaliteit van het water en watermanagement. Het heeft ook te maken met de wijze waarop water in ontwikkelingslanden een rol speelt, en met veiligheid. Op al die punten heeft Nederland heel veel te bieden. Laten wij dat ook in eigen land zichtbaar maken.

Dat wilde ik zeggen ter introductie, wat betreft een algemene reflectie. Dan ga ik nu over naar het eerste deel dat ik heb aangekondigd, dat wil zeggen het onderwerp internationale samenwerking, Europa en duurzaamheid.

Zeer terecht hebben vele sprekers vandaag een belangrijk deel van hun inbreng gericht op de Europese en internationale samenwerking. De actualiteit van de crisis in de financiële sector drukt ons met de neus op de feiten. Grenzen bestaan niet in de 21ste eeuw. Het is niet voor niets dat er in Europees verband de afgelopen zes weken zeer actief is geopereerd. Ook het kabinet en de minister van Financiën hebben activiteiten ontplooid en wij zullen dat blijven doen. De opmerkingen van de

Kamer aan het adres van de minister van Financiën zal ik uiteraard overbrengen.

Belangrijk is de deelname aan de Europese toppen, maar ook het onderhouden van relaties met andere landen, om de Nederlandse economische belangen te verdedigen. Ik was vorige week in China, waarbij versterking van de samenwerking in sectoren als duurzame energie, landbouw, aantrekken van investeringen en versterking van handelsstromen centraal stond. Bij dit soort bezoeken zijn er tientallen bedrijven bij wie ik op het hoogste niveau aandacht kan vragen. Het gaat niet alleen om de economie; ook vrede en veiligheid, duurzaamheid, mensenrechten en armoedebestrijding zijn thema's waar het kabinet zijn inzet in Europa en in de wereld op richt, vanuit het besef dat wij de grote uitdagingen op die gebieden alleen in internationaal verband het hoofd kunnen bieden. Ik maak over deze thema's straks enkele opmerkingen, in reactie op de inbreng van de Kamer.

Het klimaatprobleem blijft een topprioriteit voor dit kabinet. De financiële crisis mag geen reden zijn voor uitstel of verwatering van die ambities. Dat zou onverantwoord zijn. De discussies in Europees verband zijn stevig, maar dat hoeft geen verwondering te wekken. Er staan immers grote belangen op het spel. Goedkeuring van een ambitieus pakket in 2008 is cruciaal voor het Europees leiderschap in de aanloop naar de internationale klimaattop in Kopenhagen. Ook op het terrein van vrede en veiligheid heeft de Europese Unie onder Frans voorzitterschap getoond het verschil te kunnen maken. De Europese Unie speelde een centrale rol bij de totstandkoming en de implementatie van de wapenstilstand tussen Georgië en Rusland. Nederland levert van oudsher een belangrijke bijdrage aan vredes- en veiligheidsmissies. De Nederlandse deelname aan de NAVO-missie in Afghanistan staat hierin centraal. Het is een zware missie, die de afgelopen jaren het leven heeft gekost aan Nederlandse militairen. Ik wil ook op deze plaats mijn medeleven aan de nabestaanden overbrengen. Hun families worden elke dag geconfronteerd met het verlies van militairen die hun leven hebben gegeven voor de vrijheid en veiligheid van anderen. Zij hebben de hoogste prijs betaald, voor de verbetering van het lot elders. Maar de familieleden zitten dagelijks met het verlies. Ik denk ook aan de gewonden. Laat ook dit vandaag gezegd zijn. Ik heb grote waardering voor de inzet van militairen ver van huis. Een stabiel Afghanistan is van belang voor het land zelf, maar ook in het belang van Nederland. Intensieve samenwerking bij de bestrijding van grensoverschrijdende criminaliteit en terrorisme is immers geboden.

Nederland maakt zich sterk voor het behalen van de millenniumontwikkelingsdoelen. Het kabinet zet zich ervoor in om de bijdrage aan deze doelen beter en effectiever te maken. Nederland blijft in de ontwikkelingssamenwerking een internationale voortrekkersrol spelen. Ook de bescherming en bevordering van mensenrechten nemen een centrale plaats in. Ons land wil hiermee bijdragen aan de bevordering van vrijheid,

gerechtigheid en menselijke waardigheid voor elk individu. Wij dragen dit overal uit. De heer Kox refereerde aan mijn bijdrage tijdens de Algemene Vergadering van de VN, waar ik nadrukkelijk niet alleen wilde spreken over de financiële ontwikkeling, maar waar ik juist ook aandacht heb gevraagd voor een thema als klimaat en voor de millenniumontwikkelingsdoelen. Het is onze opdracht om juist deze thema's nu absoluut niet te veronachtzamen. Enkelen van u refereerden aan het verdrag van Lissabon, waarvan de inwerkingtreding langer op zich zou laten wachten vanwege de negatieve uitslag van het referendum in Ierland. Het kabinet acht voor de toekomst de verbeteringen van het Verdrag van Lissabon, te weten slagkracht, transparantie en democratisch gehalte, onverminderd hard nodig. Daarom moeten wij met Ierland werken aan oplossingen die Ieren in staat stellen, met het Verdrag van Lissabon in te stemmen. In december zal de Europese Raad hier verder over spreken. Onze inzet blijft, de tijd die wij moeten wachten op de verbeteringen van het Verdrag van Lissabon zo kort mogelijk te houden.

Vandaag zijn in Nederland en in de rest van de wereld uiteraard vele ogen gericht op de presidentsverkiezingen in de Verenigde Staten. Onafhankelijk van welke kandidaat wordt gekozen, hoop en verwacht ik dat de nieuwe Amerikaanse regering een actieve en betrokken partner zal zijn op het wereldtoneel en samen met Europa en de andere landen de schouders zal zetten onder de aanpak van bijvoorbeeld het internationale financiële stelsel en de klimaatverandering. Dit kabinet gaat vooruit met de duurzaamheidsagenda. Er is vorige week een duurzaamheidsakkoord getekend, nu met de energiesector. Er staan concrete afspraken in over onder andere windmolens op zee, biomassa en zonne-energie. Dit kabinet haalt naar verwachting de meeste tussendoelen van het programma Schoon en zuinig. Dat zijn 9% duurzame elektriciteit in 2010 en niet meer dan 209 megaton nationale uitstoot van broeikasgas in 2011. Voor biobrandstoffen heeft het kabinet het doel verlaagd tot 4% in 2010. U kunt het wel raden: de reden hiervoor was dat er onvoldoende zekerheid kon worden verkregen over de vraag of de gebruikte biobrandstof wel op duurzame wijze geproduceerd wordt.

De kredietcrisis, waar ik straks uitgebreider op inga, is ontstaan door een te sterke focus op kortetermijnbelangen. Bij duurzaamheid gaat het juist om het langetermijnperspectief en om hoe je van daaruit op korte termijn handelt. Door de crisis ontstaan juist kansen voor meer duurzame productie. Er ontstaat meer oog voor waarden zoals de kwaliteit van de omgeving, een schonere lucht, en duurzame energie. Wij zien de afgelopen tijd een enorme toename van bedrijven die innovaties doorvoeren, die leiden tot milieuvetering en energiebesparing. Innovaties die op een duurzame manier economische groei genereren.

U bent bekend met het advies van de Deltacommissie onder leiding van oud-minister Veerman. Ik verwees daar al naar. Wij hebben dit advies als kabinet omarmd en gaan er krachtig mee

aan de slag in een ministeriële stuurgroep onder mijn leiding. Deze stuurgroep heeft als doel om een Deltawet te maken die eind 2009 gereed is. Naast de juridische borging voor het Deltaprogramma zal deze wet een solide financieringskader regelen en de taken en bevoegdheden van de Deltaregisseur vastleggen. Het is verheugend dat er in oktober een convenant is gesloten over de transitie van de mosselsector en natuurherstel in de Waddenzee. Het convenant is gesloten tussen de Producentenorganisatie van de Nederlandse Mosselcultuur en vier natuurverenigingen. Het kabinet zal over niet al te lange termijn komen met een kabinetsreactie op het advies van de commissie-Nijpels, die heeft gekeken naar het natuurherstel in de Westerschelde.

Zo werkt het kabinet gestaag door aan het vinden van oplossingen voor soms langer slepende problemen. Goede voorbeelden daarvan zijn ook te vinden op het gebied van verkeer en vervoer. Het kabinet is meteen na het uitkomen van het advies van de heer Elverding begonnen met de herziening van de Spoedwet wegverbreding en de aanpassing van de Tracéwet op het gebied van de vermindering van de onderzoekslast. Hiermee wordt een groot aantal vastgelopen projecten losgetrokken of versneld. Ook is meteen gestart met een structurele aanpak gericht op de halvering van de doorlooptijd van het besluitvormingsproces.

Dat alles gezegd hebbende, kom ik bij een opmerking van de heer Noten. Hij heeft natuurlijk gelijk: er is nogal wat aan de hand op het ogenblik. Hij had het ook over de vele plagen die op het ogenblik aan de orde zijn. Kredietcrisis, energiecrisis, maar dan zijn wij er helaas nog niet: klimaat, grondstoffen, voedsel en -- voor grote delen van de wereld -- water. De leden van de PvdA-fractie zeggen dat er eigenlijk scenario's zouden moeten worden ontwikkeld waarin de genoemde dramatische ontwikkelingen in samenhang worden gebracht. De heer Noten zegt ook dat daar haast mee moet worden gemaakt.

Nederland is altijd een voorstander geweest van het werken met scenario's, omdat daardoor zaken in samenhang worden bekeken. Recente studies van de Wereldbank en de OECD beschrijven de crises en hun onderlinge samenhang. Dat materiaal is op internationaal niveau ook wel beschikbaar. Dergelijke studies laten zien dat de crises voortkomen uit verschijnselen die onderling met elkaar samenhangen. Zo is er een relatie tussen de voedselcrisis en de klimaatcrisis. De samenhang zie je ook heel duidelijk bij de biobrandstoffen. Wij waren enthousiast over de eerste generatie biobrandstoffen, maar nu zien wij dat dit gevolgen heeft voor de landbouwproductie en de prijzen die samenhangen met de grondstoffen. De aanvankelijke doelen moeten dus worden herijkt. Dat is ook de reden waarom het kabinet het verplichte percentage bijmenging van biobrandstof heeft verlaagd.

De aarde is niet een limietloze bron. Wij zullen zorgvuldig om moeten gaan met zaken die van waarde zijn, zoals de beschikbaarheid van schoon drinkwater. Ik ben van mening dat onze huidige manier van produceren en consumeren

aangepast zal moeten worden. Nieuwe technologieën zijn daarbij ook nodig aan de productiekant. Aan de consumptiekant is bewustwording belangrijk over voeding. Ik noem maar een onderwerp. Ik geef graag toe, mijnheer Noten, dat het belangrijk is om de zaak in samenhang te bezien en om niet steeds een element eruit te halen, maar om te letten op de wisselwerking tussen de verschillende onderwerpen.

Dat zou ook de mogelijkheid bieden om in samenhang te werken aan oplossingen. Immers, wanneer wij het hebben over de economische ontwikkeling, over de vraag hoe je economische groei genereert, dan is het een uitdaging om juist een verbinding te leggen tussen economische ontwikkeling en duurzame productieprocessen. Het een hoeft het ander niet uit te sluiten. De twee kunnen elkaar versterken, al veronderstelt dat wel een mindset. Ik denk dat er volop kansen zijn voor maatschappelijk verantwoord ondernemen, voor het inspelen op de eisen die de toekomst stelt en voor het naar voren brengen van de samenhang in de visie. De heer Noten heeft daar een pleidooi voor gevoerd, en daarin sta ik achter hem.

De heer Schouw (D66): Voorzitter. Even ter afwisseling van het indrukwekkende betoog. Ik heb in mijn bijdrage geconstateerd -- en ik hoorde dat ook in allerlei andere bijdragen -- dat Nederland achterop loopt als het gaat om duurzame ontwikkeling. Er ligt een aantal rapporten -- ik ga dat niet herhalen -- waarin staat dat er een tandje bij moet. De minister-president weet net zo goed als ik dat de behandeling van de energienota in de Tweede Kamer niet zo heel erg gelukkig was en de behandeling van de VROM-nota evenmin, en dat iedereen zegt: eigenlijk moeten er een paar tandjes bijgezet worden. Is de minister-president bereid om als leider van dit kabinet te zeggen: wij gaan er een paar tandjes bij zetten als het gaat om die duurzaamheid, want het steekt mij dat wij op de 55ste plaats staan van 70 landen, ik wil daar echt wat aan doen en met de inspanningen die wij nu hebben opgeschreven, komen wij er niet? Is hij bereid om dat te doen?

Minister Balkenende: De inzet van het kabinet is natuurlijk om het hele thema duurzaamheid op een veel hoger plan te brengen. Ik ga even terug naar het coalitieakkoord en het beleidsprogramma. U treft daarin niet voor niets heel duidelijke passages daarover aan. U treft daarin onze streefdoelen aan op het gebied van zaken als renewables, hoe zit het met duurzame energie, hoe gaat het met de uitstoot van CO<sub>2</sub>. U weet dat ons doel 30% is, maar dat is wel afhankelijk van de globale context. U weet hoe wij omgaan met alternatieve vormen van energie en met de besparing van energie. Dat zijn allemaal zaken die een rol spelen. Er ligt een nationale agenda, maar tegelijkertijd zijn wij ook internationaal buitengewoon actief. U herinnert zich ongetwijfeld het feit dat ik er samen met Tony Blair voor heb gepleit, het thema klimaatverandering hoger op de agenda te zetten. U merkt ook in Europa dat de nodige zaken in beweging komen. Ik

weet ook wel dat de plaatsen op indicatoren zijn zoals zij zijn. Daar leggen wij ons dus ook niet bij neer. Wij hebben onze doelstelling geformuleerd. Ik heb zo-even ook aangegeven dat een aantal van de tussendoelen die wij ons hebben gesteld, zullen worden gehaald. Dat is wat wij kunnen doen en daar zijn wij ook zeer in gemotiveerd. Het gaat niet vanzelf, daar hebt u gelijk in.

De heer Schouw (D66): Mijn bedoeling is niet om op dit belangrijke thema kritiek te leveren. Het gaat mij erom dat wij elkaar een steuntje in de rug kunnen zijn. Kunnen wij niet met elkaar een paar scenario's ontwikkelen, een tandje bijzetten, om echt een voorloper te worden als het gaat om technologie, om duurzame ontwikkeling, een groene revolutie? Bent u bereid om daar, samen met ons, echt uw schouders onder te zetten?

Minister Balkenende: Voorzitter. Het antwoord is natuurlijk ja. Mag ik nog een paar voorbeelden noemen? Kijkt u naar het innovatieplatform. Het thema duurzaamheid speelt daarin een belangrijke rol. De initiatieven die in de afgelopen tijd zijn genomen, tonen ook aan dat dit thema ons zeer ter harte gaat. Laat ik een concreet voorbeeld noemen. Toen ik in India was, sprak ik met een van de ministers. Hij bracht mij naar het vliegveld. Hij zei: wij hebben Nederland nodig voor twee dingen. Het ene is water, omdat bekend is dat Nederland op dat gebied expertise heeft, en het tweede is duurzaamheidstechnologie. Dat zeg ik ook op basis van mijn contacten met het bedrijfsleven. Ik weet dat er heel veel ideeën zijn in Nederland. Die worden ook toegepast. Wij kunnen wellicht nog wat meer doen. Dat zie ik ook wel. Ik moet zeggen dat ik uw handreiking op prijs stel. In deze kwestie moeten wij samen optrekken om versterking te bereiken. Ik geloof dat je moet streven naar een verbinding van economische dynamiek, innovatie en duurzaamheid. Dat gaat tot kansen leiden.

De heer Noten (PvdA): Ik ben erg blij dat de minister-president achter mij staat, maar toch voelt het wat oncomfortabel. Ik zou mij toch echt kunnen voorstellen dat het in dit verband ambitieuzer kan. De heer Schouw haalde het voorbeeld aan van het energie-eiland voor de kust. Hij vroeg waarom wij daarvoor moeten wachten op publiekprivate samenwerking en waarom wij die sprong voorwaarts niet zelf kunnen maken, waarom wij niet echt wat heftiger erin kunnen stappen.

Mijn tweede punt zijn de scenario's. De minister-president heeft het over de samenhang met IMF en internationale zaken. Dat is verstandig en dat is ook goed, maar voordat je het weet, leidt het tot minder concreetheid in plaats van meer. Je kunt je ook voorstellen dat je scenario's ontwikkelt op het niveau waarop wij zelf primair verantwoordelijk zijn, dus ons eigen nationale niveau. Dan is het toch heel interessant om te onderzoeken wat er gebeurt -- in termen van tekorten of schaarste als het gaat om productie en productiemiddelen -- op het moment dat je het begrip schuld anders gaat definiëren dan wij nu doen. Wat gebeurt er met onze beslismodellen als

wij het begrip schuld gaan herdefiniëren? Dat is zo'n vraag. Gaan wij dan andere investeringen doen? Dat is wat ik bedoel met scenario's. Ik denk dat het, voor zover dat mogelijk is, een vrij apolitieke vraag is. Het gaat echt om de vraag wat wij de komende jaren kunnen, als wij een keer met een andere bril naar de voorliggende vragen kijken, die volgens mij fenomenaal groot zijn.

Minister Balkenende: Het is verleidelijk om hierover een uitgebreid betoog te houden. Laat ik mij beperken tot vier dingen, want u hebt gelijk: je moet concreet willen zijn.

Het eerste punt betreft het energie-eiland waar u net over sprak. Wij hebben vorig jaar een bijeenkomst gehad van het Innovatieplatform met allerlei deskundigen uit de betrokken sector. Toen is onder andere gesproken over dat eiland voor de kust. Dat ging toen niet op die tulp -- dat is een metafoor -- maar om de vraag wat wij kunnen doen. Toen is ook het energie-eiland genoemd. Ik merk dat die discussie in beweging is gekomen. De vraag is wat de sector zelf wil genereren op dit punt. Het debat is in gang gezet en dat vind ik winst.

Het tweede punt is windenergie in zee. Er gebeurt heel veel. Wij hebben al een paar parken. Wij zijn ervan overtuigd dat wij op dat punt het nodige kunnen bereiken. Het derde punt betreft het rapport van de commissie-Veerman. Dat zal de nodige inzet gaan vergen. Het vierde punt betreft de fondsen. De vraag is wat wij met ons aardgas doen en hoe wij tegen economische structuurversterking aankijken, ook als er straks geen aardgas meer is.

Ik heb een aantal punten genoemd die maken dat er concrete keuzes moeten worden gemaakt. Uw laatste punt betrof de financiering op de lange termijn. Dat raakt aan het vraagstuk van de staatsschuld en de wijze waarop wij investeren. Daar kom ik later nog even op terug in de discussie over de fondsen. Op zich hebt u gelijk, mijnheer Noten: wij moeten concreet zijn in de aanpak en ambitie tonen.

De heer Schuurman (ChristenUnie): Ik ben erg blij dat de minister-president hier zo uitvoerig op ingaat. Ik heb nog een vraag over de scenario's. In de troonrede wordt zes keer gerept over duurzaamheid. Het woord "duurzaamheid" is in de vertaling ervan voor middelbare scholieren vertaald met "milieu". Is hij het ermee eens dat er nog ontzettend veel moet gebeuren om ervoor te zorgen dat het Nederlandse volk in de gaten krijgt dat duurzaamheid meer is dan alleen maar milieu? Een goed milieu is er een onderdeel van, maar het is te weinig. Dat zou wat meer ingang moeten vinden bij het nadenken over die de scenario's. Het is ook vrij gemakkelijk te introduceren bij middelbare scholieren voor wie de vertaling nodig was.

Minister Balkenende: Ik deel de opvatting van de heer Schuurman. Duurzaamheid is inderdaad niet alleen milieu. Het begrip heeft onder meer betrekking op de inrichting van productieprocessen,

consumptiestijlen en aankoopbeleid van overheden. Op al die terreinen speelt het thema duurzaamheid een rol. Het heeft te maken met een bepaald besef. Alleen milieu is te beperkt, dat is juist.

De heer Schouw heeft een opmerking gemaakt over de gasrotonde. Hij vroeg onder andere waarom Nederland een gasrotonde wil zijn voor Europa, of het halen van de EU-klimaatdoelen geen topprioriteit moet zijn voor het Innovatieplatform en of het kabinet wil onderzoeken of energieoverschotten verplicht over te nemen zijn tegen een vaste prijs.

Nederland heeft als gasland bij uitstek de kennis en de infrastructuur om de gasrotonde van Europa te worden. Daardoor worden wij juist minder afhankelijk van een land als Rusland. Het halen van de klimaatdoelen van de EU blijft een topprioriteit van het kabinet. Daar is de Nederlandse inzet op gericht. Wij hebben in Nederland de Stimuleringsregeling Duurzame Energieproductie waarmee ervoor wordt gezorgd dat energieproducenten een vaste prijs krijgen.

De heer Schouw (D66): Bedankt voor het antwoord, minister-president, maar u doet mij echt tekort. Ik heb wat betreft energie heb ik een verhaal gehouden over de groene revolutie en onder andere over het belang van decentrale opwekking. De minister van EZ weet daar waarschijnlijk alles van. Dat is een enorm groot succes in een aantal omliggende landen. Er is grote kritiek op de huidige regeling. Probeer eens te kijken of die kan worden veranderd en of mensen die met decentrale opwekking werken een vast tarief kan worden gegeven. Dat is een heel belangrijke kwestie. Dat zou enorm veel energiecentrales kunnen schelen. Ik heb u ook gevraagd of u bereid bent om daar een onderzoek naar te doen. Ik zou toch graag willen dat u daar, wellicht in tweede termijn, toch wat serieuzer op antwoordt.

Ik wil nog heel kort iets zeggen over het vorige blokje. Ik denk dat deze Kamer echt een paradigmashift verwacht waar het gaat om energie. Wat mij opvalt, is dat u uitlegt wat u allemaal al doet. Wij weten echter al wat u allemaal doet. Daar willen wij eigenlijk nog een schepje bovenop doen. Zou u daar wat meer rekening mee willen houden?

Minister Balkenende: Ik begin met de decentrale opwekking en de prijs die daarvoor wordt betaald. Ik heb daar een algemene opmerking over gemaakt. Ik vind dat wij op dit vlak beter moeten opereren en dat een bepaalde prijs moet worden betaald. Wellicht werkt dat systeem goed. Ik heb tijdens werkbezoeken gehoord dat er nog problemen zijn op dit terrein. Die zitten zowel aan de technische kant als aan de prijskant. Ik zal bezien of ik in tweede termijn hierover iets meer kan zeggen en anders komt dit onderwerp absoluut aan de orde in het debat van de minister van EZ.

Ik kom op de paradigmashift. Wij zitten in een transitiefase in het proces. Dat is op verschillende terreinen zichtbaar. Er is een aantal gevoelige discussies, maar over een aantal punten zijn wij het eens. Wij kunnen een heel programma

zetten op de wijze van omgaan met gebouwen en met energie-efficiency. Wij hebben contact met corporaties en anderen. Op het terrein van bouwen, kunnen wij het anders gaan doen. Er kan in bredere zin veel efficiënter met energie worden omgegaan. Daar bestaan doelstellingen voor.

Een ander punt betreft de energiebronnen. Wij spreken dan over het bieden van faciliteiten ten aanzien van zonne-energie en windenergie. De vraag is wat wij nog meer kunnen doen op dat terrein. De discussie over kernenergie is lastig. Daar zijn wij nog niet vanaf. Daarbij spelen verschillende elementen een rol, waaronder de langetermijndiscussie over kernfusie. Ik heb daar onlangs over gesproken met een deskundige. Er komt een situatie waarin wij overgaan van fossiele energie naar andere vormen van energie, maar dat heeft tijd nodig. Dat veronderstelt een totale omslag. Het mag duidelijk zijn dat die op de langere termijn gaat spelen.

De hoeveelheid gas in Nederland is eindig. Daarop zullen wij ons op moeten gaan instellen. Ik kom daar straks op terug. Ik denk inderdaad dat wij de paradigma's zullen moeten veranderen. Daarbij moet echter de tijd wel in de gaten worden gehouden. Het is een fascinerend thema. Wij moeten gebruik maken van de kennis die wij hebben. Het noorden van Nederland profileert zich niet voor niets als Energy Valley. Laten wij de kennis die wij hebben op een goede manier naar buiten brengen. Het door u genoemde punt wordt dus erkend. Ik beschouw u meer als een bondgenoot dan als een tegenstander, mijnheer Schouw.

U hebt ook een opmerking gemaakt over Congo. U hebt terecht gesproken over de gevaarlijke toestand daar en hebt uw waardering uitgesproken voor de bewindslieden Koenders en Vithagen. Uw vraag was welke mogelijkheden de regering verder nog ziet. De regering is van mening dat de EU een centrale rol moet hebben in deze context. Gisteren heeft de minister van Buitenlandse Zaken met zijn EU-collega's gesproken over de situatie aldaar. Om stabilisatie van het gebied te bespoedigen, zal de EU zich in het bijzonder inspannen voor het behoud van het staakt-het-vuren, het versterken van de in het gebied aanwezige VN-vredesmissie MONUC en het initiëren van regionale bijeenkomsten onder auspiciën van de Afrikaanse Unie, de VN, de EU en de VS waaraan onder ander de presidenten van Rwanda en de Democratische Republiek Congo zullen deelnemen. Daarnaast zullen extra inspanningen worden verricht ten aanzien van het verlenen van humanitaire hulp. Nederland stelt dit jaar 21,9 mln. beschikbaar voor noodhulp aan ontheemden in dit gebied.

Dit waren de punten die ik naar voren wilde brengen op het gebied van Europese en internationale samenwerking. Ik wil nu, met uw welnemen, overstappen naar het onderdeel kredietcrisis.

De heer Thissen (GroenLinks): Ik heb nog geen reactie gehoord op de suggestie van mijn fractie om naar analogie van het Stabiliteitspact zoals dat in

de financiële en monetaire wereld in Europa geldt, ook met de lidstaten een klimaatpact af te spreken. Nu zien wij immers al dat, met de kredietcrisis als motivatie, sommige lidstaten zeggen dat zij niet kunnen voldoen aan de vermindering van de CO<sub>2</sub>-uitstoot.

Minister Balkenende: Mijn excuses. U hebt een belangrijk punt naar voren gebracht. Laat mij even teruggrijpen op het debat dat wij in Europees verband hierover hebben gehad tijdens de laatste Europese Raad. De conclusies die de Tweede Kamer hieruit heeft getrokken zijn wellicht iets anders dan die van deze Kamer. Wij hebben een aantal goede afspraken gemaakt, bijvoorbeeld over de CO<sub>2</sub>-uitstoot en de energieveranderingen die op ons afkomen. Die afspraken zijn op zich goed. Ik heb gemerkt dat de grote lidstaten zeggen dat wij hier absoluut aan moeten vasthouden. Wij kunnen immers volgend jaar in Kopenhagen moeilijk praten als wij onze zaken onderling niet weten op te lossen.

Er zijn echter ook nog enkele andere discussies. U hebt ongetwijfeld ook begrepen dat de positie van onder andere Polen en Italië kritisch is. Om die reden heb ik nog gesproken met mijn Poolse collega toen ik in China was. Ik heb gezegd dat wij elkaar scherp moeten houden op het realiseren van deze doelen. Het Franse voorzitterschap van de Europese Commissie zal met deze landen bezien of er nog bepaalde oplossingen kunnen worden gevonden die recht doen aan de situatie in die landen zelf. Wat niet mag gebeuren, is dat die doelstellingen als zodanig zouden worden verlaten. Wij hebben immers een megaprobleem als wij dit jaar de zaak niet afronden, als er verdeeldheid is. Dat is de opmaat naar volgend jaar. Op het gebied van overheidsfinanciën bestaat inderdaad het Stabiliteits- en Groeipact. Daarin houden wij elkaar scherp, hoe moeilijk dat soms ook is. Op dit punt moeten wij echter evenzeer succes boeken. Dat is de inzet van deze regering. Wij komen daar ook steeds op terug. Ik voorspel u wel dat het een pittige Europese Raad zal gaan worden. Ik voel mij gesterkt door uw opmerking dat ook op dit terrein resultaat moet worden geboekt.

De heer Koffeman (PvdD): Ik heb nog geen antwoord gekregen op een van mijn vragen. Waar komt, in het kader van internationale betrekkingen en duurzaamheid, de gedachte vandaan, als de regering vindt dat vlees geen efficiënte vorm van eiwitproductie is, om voor 100 mln. hier geproduceerde varkens naar China te verschepen?

Minister Balkenende: Voorzitter. Ik neem deze kwestie in het vijfde blok mee.

De heer Werner (CDA): Voorzitter. Ik heb ook nog een aantal vragen gesteld over CO<sub>2</sub>, vooral over de voorgenomen emissieveiling in 2013. In Europees verband denken de landen daar nogal verschillend over. Krijg ik daar nog schriftelijk antwoord op, of gaat de minister-president daar in een ander blok op in?

Minister Balkenende: Ik antwoord direct, want dit sluit een beetje aan op de opmerking van de heer Thissen. Ik wijs eerst op de algemene doelstelling met betrekking tot het pakket. Wij vinden het goed wat de Europese Commissie heeft gedaan. Daar moeten wij aan vasthouden. De heer Werner doelt terecht op het ETS-systeem, het systeem van veilen en hoe wij daarmee omgaan. Daarbij speelt een aantal forse problemen. Ik wijs wat dat betreft ook op het thema van carbon leakage. Wanneer energie-intensieve bedrijven hier zaken moeten doen, maar ook te maken hebben met een mondiale concurrent, moet je heel goed kijken hoe dat zit. Dit heeft de aandacht van het kabinet, want je moet bepaalde normen hanteren bij het wel of niet rekening houden met die situatie. Er moet dus worden vastgesteld om welke sectoren het gaat. Waar kan carbon leakage zich aftekenen? Het raakt namelijk ook aan de concurrentiekracht van Europa. Het is dus een buitengewoon gevoelig iets. Het systeem als zodanig is gewoon goed. De overtuiging is er om het op deze manier te doen, maar er moet goed worden gekeken naar de verbinding tussen het Europese systeem en de mondiale context. Die zaak is momenteel volop in beweging. Er vinden nog debatten over plaats. Ik zie de gevoeligheid hiervan wel degelijk.

De heer Werner (CDA): Is het regeringsstandpunt in dezen al gevormd, of is het kabinet daar nog mee bezig? Wij willen daar iets meer over weten, want het is een belangrijke zaak. Wij krijgen vanuit het bedrijfsleven heel veel signalen dat men zich zorgen maakt. Creëert het kabinet ruimte voor bepaalde bedrijven die op de wereldmarkt concurreren, in die zin dat daar eventueel uitzonderingen voor worden gemaakt, of gebeurt dat niet? Of ben ik te vroeg met deze vragen en moet ik nog even wachten?

Minister Balkenende: Het kabinet heeft inmiddels een standpunt bepaald over de algemene kaders, maar het gaat ook om de finetuning. Het debat is nu gestart, ook in Europees verband, maar wij zijn nog niet aan het eind ervan. Dit debat gaat de komende maanden gewoon door. De heer Werner is dus wat vroeg met zijn vragen, want hij wil de precieze modaliteiten al weten. Die kan ik nog niet geven, omdat het debat nog bezig is. Ik kan wel zeggen dat het systeem zal gaan functioneren. Dat is ook nodig, maar wij zijn ons bewust van de mondiale context. Hoe een en ander zal worden uitgewerkt, ligt momenteel in de boezem van het kabinet, maar ook in internationaal verband. Het debat loopt echter nog.

De heer Werner (CDA): Er is dus nog sprake van een opening. Eventueel kunnen bepaalde bedrijven die er heel veel last van krijgen ruimte krijgen in het kader van de finetuning.

Minister Balkenende: Ja, maar wij zitten nog midden in het debat. De kwestie is ook aan de orde geweest in de laatste Europese Raad, maar daarvoor ook. Duitsland heeft het al naar voren

gebracht, maar ook andere landen. Op dat punt vindt het debat nog plaats.

Ik ben dan bij het onderdeel economie aangekomen. Ik spreek eerst over de kredietcrisis en de doorwerking ervan op de reële economie. Daarna ga ik kort in op de mogelijke gevolgen voor de rijksbegroting. De Kamer heeft hieraan de nodige beschouwingen gewijd. De huidige ontwikkelingen van de financiële markten zijn eigenlijk zonder precedent in de recente geschiedenis. Een vergelijking met de beroemde beurskrach van 1929 dringt zich op. Wij weten allemaal wat daarop volgde: de depressie uit de jaren dertig. De afspraken van Bretton Woods uit 1944, waar dezer dagen veel aan wordt gerefereerd, maakten deel uit van de maatregelen die toen zijn getroffen.

Wij hebben inmiddels wel te maken met een nieuwe tijd met geheel nieuwe fenomenen die zich hebben gemanifesteerd in het internationale bankwezen. De vragen van deze tijd verdienen een antwoord met een houdbaarheidsdatum die ver in de toekomst ligt. Ik heb er alle vertrouwen in dat wij met de nodige coördinatie tot adequate beleidsreacties weten te komen. Het economisch beeld is nog tamelijk diffuus, maar zoveel is zeker: Het zal economisch minder gaan dan wij eerder verwachten. Veel indicatoren staan thans op rood. Kijken wij dichtbij huis naar Europa, dan kunnen wij constateren dat een aantal landen economische krimp te zien gaan geven. De opkomende economieën in Azië gaan een gematigde groei tegemoet. De verwachtingen voor de VS zijn van negatief tot gematigd. Deze ontwikkelingen gaan ondanks onze relatief goede uitgangspositie met een solide EMU-saldo, een lage EMU-schuld, een geringe werkloosheid en een relatief nog lage inflatie, ongetwijfeld niet aan onze open economie voorbij. Ik verwijs ook naar de nieuwe cijfers van de Economische commissie van gisteren. Daaruit blijkt hoe moeilijk en precies een raming nu valt te geven. Het komt er vooral op aan de ontwikkelingen, bijvoorbeeld in de sfeer van de kredietverlening, de orderportefeuilles en dergelijke, goed te volgen. Zoveel is duidelijk: Er is meer aan de hand dan een normale economische terugval. Alertheid is en blijft geboden. Samen met de sociale partners houdt het kabinet de vinger nauwlettend aan de pols, om onze concurrentiepositie te behouden en de verbeteren en om de mogelijke gevolgen van de verminderde kredietverlening aan burgers en bedrijven te beperken of te voorkomen. Het is vooral een kwestie van verstandig omgaan met de onzekerheden en die zoveel als mogelijk en verantwoord weg te nemen.

Een voorbeeld. De turbulentie op de financiële markten raakt de positie van pensioenfondsen. Zonder in technische details te willen treden, wil ik er dit over zeggen. De kredietcrisis zet de dekkinggraden van fondsen onder druk. De Nederlandsche Bank heeft in haar rol als toezichthouder laten weten dat de Pensioenwet voldoende flexibiliteit biedt om recht te doen aan het langetermijnkarakter van de pensioenverplichtingen. De marktsituatie is nog

altijd onzeker. Het is nog te vroeg om definitieve uitspraken te doen over de invloed van de kredietcrisis op de indexatie en de premiestelling voor pensioenfondsen. De vraag is wel wat ons in algemene zin te doen staat. Juist omdat er meer aan de hand is dan de bekende conjunctuurbeweging en omdat het beeld diffuus is, kan niet worden volstaan met pavlofreacties. De aanpak van de financiële crisis en verdergaand de dreigende teruggang van de economie in de EU, mede als gevolg van de financiële crisis, vraagt wat Nederland betreft ten eerste om het inzetten van een internationaal gecoördineerde reactie. De bereidheid daartoe lijkt aanwezig. De aanpak van de financiële crisis tot nu toe getuigt daarvan. In de tweede plaats is een koersvaste houding nodig en rust om de zogenaamde automatische stabilisatoren hun werk te laten doen. Dus handhaving van de begrotingsregels en de uitgavenkaders, zeker nu wij blijven uitgaan van een trendmatig groeiscenario van de economie. Aan de inkomstenkant moeten wij de begroting haar anticyclische werk laten doen; dus niet ondoordacht in de automatische reflex schieten en ombuigen om tenevenals bij de belastingen op te vangen, want dan zou je het paard echt achter de wagen spannen. Het komt nu aan op het respecteren van de regels van het stabiliteit- en groeipact en die van het monetaire beleid. In de derde plaats gaat het om een beleidsreactie, primair gericht op de oorzaak van de problemen, dus het aanpakken van de financiële instabiliteit en voorkomen dat de huidige financiële crisis zich uitstrekt tot beperking van de kredietverlening aan gezonde instellingen en bedrijven. Dan zou de economie droog komen te staan. Ten slotte kunnen bij een ernstige economische terugval, internationaal, al zal dat van land tot land sterk verschillen, extra investeringen nodig blijken om de economie uit een langdurig dal te houden, om onnodige kapitaalvernietiging te voorkomen. De investeringen zouden dan de economie structureel moeten versterken, dus geen klassieke Keynesiaanse politiek, geen klassieke industriepolitiek en geen nationaal protectionisme wat het kabinet betreft.

De heer Kox (SP): Voorzitter. De minister-president zegt terecht dat er meer aan de hand is dan een normale conjuncturele crisis. Dat is een belangrijke vaststelling, maar als je de Miljoenennota leest en je kijkt naar de situatie van dit moment, dan kun je constateren dat er sindsdien heel wat is veranderd. In de Miljoenennota wordt al wel gewaarschuwd voor een aantal zaken, maar het kabinet moet zich toch rot zijn geschrokken van wat zich in no time allemaal ontwikkelde? Het kabinet was al bezig met de oplossingen, niet echt Keynesiaans, niet echt klassiek en niet echt industrieel, maar hoe kijkt het kabinet naar de oorzaken van wat er is gebeurd? Het financiële stelsel in de wereld is in heel korte tijd bijna tot stilstand gekomen.

Minister Balkenende: Ik kom straks terug op het begrotingsaspect, omdat dit ook een relatie heeft met wat er in Elsevier over die kwestie is geschreven.

Dan het meer algemene punt hoe het zover is gekomen. Ik refereer aan wat ikzelf in New York heb gezegd. De huidige crisis laat een gebrek aan transparantie zien, een gebrek aan toezicht en een gebrek aan integriteit, een teveel aan kortetermijndenken, een teveel aan geld denken en een te weinig denken aan de consequenties van datgene waarmee je bezig bent. Dat is feitelijk van wat zich in de kern manifesteert bij de financiële ontwikkelingen. Dat is ernstig. Dit kan niet zonder reacties blijven.

De heer Kox (SP): Naast te weinig toezicht, te veel hebzucht en te veel kortetermijndenken hebben wij het bankwerk willens en wetens laten ontaarden, om Wijffels te citeren. Dat bedoelde ik toen ik zei dat ook de politiek daarvoor verantwoordelijkheid draagt. Banken waren lange tijd bedoeld om te sparen en te betalen, maar gaandeweg zijn het enorme megalomane bedrijven geworden die investeren, speculeren en menen de wereld te kunnen regeren.

Een van de conclusies zal volgens mij dan toch moeten zijn -- ik wil hierop niet te veel vooruit lopen -- dat wij hierover op de een of andere manier weer controle zullen moeten zien te krijgen. Immers, dit ongecontroleerde stelsel van financiële machten heeft ertoe geleid dat het systeem in elkaar kon donderen en wellicht een van de aanjagers is van de economische recessie waarmee wij nu te maken zullen krijgen.

Minister Balkenende: Ik heb veel over dit onderwerp te zeggen. Ik wil deze vraag even parkeren om later terug te komen op het punt van toezicht en wat daarmee samenhangt. Als de Kamer het goed vindt, wil ik de lijn van mijn betoog volgen.

De heer Noten (PvdA): Ik begrijp dat het onderwerp buitengewoon complex is. De minister-president kan zich niet tot in detail laten vastleggen op allerlei vragen over pensioenen. Laat ik op zijn minst een schot voor de boeg geven voor wat de opvatting van mijn fractie hierover betreft. Wij vinden dat wij in een situatie terecht zijn gekomen waarin bij de beschikbare premiesystemen de risico's bij de deelnemers, de burgers, liggen. Zij worden hiertoe in alle opzichten gestimuleerd, zowel fiscaal als in termen van toezicht en van accountancyregels. Kapitaaldekkende systemen waarin de risico's in collectiviteit worden gedragen, worden daarentegen in IFRS en Solvency II buitensporige solvabiliteitseisen opgelegd. Dat is een ontwikkeling die wij de afgelopen jaren hebben zien plaatsvinden en waarmee wij grote moeite hebben. Mijn fractie zegt dus eigenlijk dat het kabinet een probleem met ons krijgt als wij geen discussie gaan voeren over de uitwerking van IFRS op de pensioenstelsels of over Solvency II, zodra blijkt dat dit stelsel leidt tot extra solvabiliteitseisen aan pensioenfondsen. Misschien hoort dit onderwerp thuis in een debat met de minister van Financiën. In dat geval zullen wij deze discussie bij die gelegenheid voeren. Laat ik het echter wel gezegd hebben.

Minister Balkenende: De heer Noten heeft dit punt goed gemarkeerd. De heer Bos is uiteraard op de hoogte van dit onderwerp. Hij zal in het kader van het debat hierover nader ingaan op de technische aspecten.

De heer Werner (CDA): De minister-president gaf in dit blokje even aan hoe de begrotingsspelregels worden gehanteerd in dit gebeuren. Hij liep er enigszins snel overheen, maar ik heb hierover een verfijnde vraag gesteld. Ik weet niet of de minister-president hierop nog terugkomt in zijn betoog.

Minister Balkenende: Ik kom er nog op terug.

Ik geloof dat ik 25 bladzijden heb; ik heb pagina drie net gehad. Ik stel alle vragen zeer op prijs, maar...

De voorzitter: De minister-president mag verder gaan.

\*\*

Minister Balkenende: Dank u zeer.

Om het vertrouwen in het financieel systeem te herstellen, hebben wij ons ingespannen voor een bredere, internationale aanpak die gericht is op herstel van vertrouwen en herstel van de financiële stabiliteit door herkapitalisatie en door garantieverlening om het interbancaire geldverkeer weer op gang te krijgen. Het kabinet heeft niet geschroomd om banken te redden. De overheid is geen bankier. Ik zeg dit in de richting van de heer Noten. De staatsdeelneming in financiële instellingen zijn ingegeven door de kredietcrisis en niet uit winst oogmerk of andere politieke overwegingen. Het gaat ons om het functioneren van het financiële stelsel in Nederland, dat de ruggengraat vormt van het functioneren van onze economie en onze maatschappij en niet om banken en beleggers te plezieren. Wij hebben bovendien voorwaarden gesteld aan onze deelneming, allereerst marktconformiteit. Hulp voor de een mag niet verslechtering van de concurrentiepositie voor de ander betekenen. Met name tegen de heer Kox zeg ik dat er dus ook geen sprake is van gratis steunverlening. Ik kom straks nog terug op dit onderwerp.

Daarnaast past het beloningsbeleid bij de huidige situatie: geen bonussen in 2008, geen golden parachutes en conform de code-Tabaksblad. De uitgaven gaan niet ten koste van andere overheidsuitgaven en -investeringen.

Bovendien zijn onze deelnemingen tijdelijk. Wij hebben de overtuiging dat de greep van de overheid op de financiële sector via toezicht en regelgeving dient te geschieden en niet via het besturen ervan. Dat is dan ook het perspectief voor de lange termijn. Dit hebben wij ook zo afgesproken met de Europese Commissie.

De heer Werner verwees naar de complexe financiële producten die de situatie op de financiële markten mede hebben veroorzaakt. Het is belangrijk om nu te weten welke lessen wij hieruit trekken. Ik wil hierover twee opmerkingen maken. Allereerst moet transparantie op alle onderdelen



van de financiële markten de kern zijn van onze nieuwe financiële architectuur. Daarnaast moet het toezicht op banken en financiële instelling net zo grensoverschrijdend zijn als het kapitaalverkeer zelf geworden is.

Nederland heeft met een grote financiële sector een duidelijk belang bij goed toezicht en transparantie. Wij zijn hiervan in het verleden een voorvechter geweest en wij zullen deze lijn ook doorzetten. Met het oog op de toekomst zullen wij opnieuw moeten kijken naar de rollen van bestaande instituties, naar de bevoegdheden van toezichthouders en naar de verplichtingen van financiële instellingen. De heer Kox vraagt of het toezicht tekort heeft geschoten. Ik denk dat het antwoord is dat het grensoverschrijdende karakter van het kapitaalverkeer onvoldoende tot uitdrukking is gekomen in de toezichtstructuur. Daarom kijken wij nu naar een manier om dit in Europees verband te verbeteren. Het kabinet zet in op werken aan een nauwere samenwerking met toezichthouders en, voor de langere termijn, het verkennen van de mogelijkheid van één Europese toezichthouder. In dit verband zullen wij met belangstelling naar de werkzaamheden van de groep-Larosière kijken. Wij zijn blij dat de heer Ruding hiervan deel uitmaakt.

De aanpak van de problemen op de financiële markten heeft aangetoond dat een Europees gecoördineerde beleidsreactie het effectiefst is. De Europese economieën zijn nauw met elkaar verweven. De effectiviteit van gezamenlijk monetair beleid is sterk afhankelijk van het economisch en budgettair beleid in de lidstaten en vice versa. Een gecoördineerde Europese beleidsreactie kan een sterk signaal afgeven aan consument en producent en bijdragen aan vertrouwen. Europa heeft de afgelopen periode laten zien dat het inzake vraagstukken op wereldschaal het verschil kan maken. Het wekt vertrouwen dat de Europese Unie in moeilijke tijden slagvaardig kan opereren. Ten aanzien van de financiële crisis heeft de Europese Unie in daden laten zien dat zij van grote toegevoegde waarde is. Er is een gecoördineerde aanpak overeengekomen met een goede mix van maatregelen op nationaal en Europees niveau. Deze prestatie is mede te danken aan het sterke voorzitterschap van president Sarkozy en de voorzitter van de Europese Centrale Bank, de heer Trichet. Ook Nederland heeft actief bijgedragen aan het debat en aan de aanpak.

Er blijft echter werk aan de winkel. De crisis mag zich niet herhalen. Een herziening en versterking van de Europese en mondiale financiële architectuur is wenselijk. Nederland verwelkomt in dit verband de internationale topontmoeting van 15 november in Washington. Deze wordt voorbereid in de Europese Raad van 7 november. Nederland wil een systeem dat de financiële sector de juiste prikkels geeft, waarbij rekening wordt gehouden met langetermijndoelstellingen en het publiek belang. Nederland wil daarnaast het toezicht op de financiële instellingen versterken. Ook wil het dat één mondiale instelling verantwoordelijk is voor de financiële stabiliteit. Deze rol kan het IMF vervullen.

Ik maak hier nog een opmerking bij. Het IMF richt zich nu op overheden. Onze boodschap is dat je ook zou moeten kijken naar wat het IMF kan betekenen voor financiële instellingen; een verbreding van de taak van het IMF dus.

De heer Schuurman (ChristenUnie): Ik kan mij heel goed vinden in wat de minister-president zegt. Ik heb wel een opmerking die ook begrepen kan worden als vraag. Ik weet dat onze cultuur in het algemeen blind is voor de rol die de technologie heeft, maar ik zou de minister-president willen vragen om hieraan een einde te maken door er vooral in het internationale geldverkeer aandacht aan te schenken. Deze technologie kan zomaar een eigen, machtige rol spelen. Dit is een autonome ontwikkeling die zich onttrekt aan bijna iedere controle. Veel mensen denken dat dit niet anders kan, maar ik meen dat dit schijn is. Dit behoeft uiterste waakzaamheid. Er moet dan ook aandacht voor gevraagd worden.

Minister Balkenende: Ik ken dit pleidooi van de heer Schuurman. Volgens mij heb ik al in een eerder debat aangegeven dat het heel goed is om deze cultuurkritiek uit te oefenen. Ik doe dit zelf in internationaal verband. Ik voel mij gesterkt door de opmerkingen van de heer Schuurman. Inderdaad, een eendimensionale benadering zou tekort schieten. De heer Schuurman vraagt juist om een bredere reflectie op dit alles. Hij vindt mij op dit punt aan zijn zijde.

De heer Schouw (D66): Juist omdat de discussie zo complex en ingewikkeld is, heb ik een eenvoudige tweedeling: eerst analyseren en vervolgens actie. Ik hoor de minister-president een aantal oorzaken noemen, analyses geven en acties noemen. Ik heb in mijn bijdrage gevraagd of wij van het kabinet een document kunnen ontvangen waarin de problemen en de oorzaken van de kredietcrisis goed gefundeerd geanalyseerd zijn. Als wij dit dan besproken hebben, kunnen wij deze analyse inbrengen in de internationale gremia. Komt deze analyse er?

Minister Balkenende: Daar ben ik zeker van. Wij verkeren nu een aantal weken in deze financiële crisis en als je kijkt naar het aantal debatten dat met name in de Tweede Kamer plaatsvindt, in het bijzonder met de minister van Financiën... Er wordt gesproken over crisismanagement en over stappen die nu noodzakelijk zijn. Op enig moment zullen wij meer de diepte ingaan en het hebben over de achtergronden en de oorzaken. Het is waar dat heel snel naar remedies wordt gekeken. Ook in mijn bijdrage is dat het geval. Ik heb het over het IMF, over de rol van de Europese Centrale Bank en over de consequenties op nationaal niveau. De heer Schouw heeft gelijk; wij zullen een extra slag moeten maken. Ik zal met de minister van Financiën spreken over de vraag wat de beste vorm is. Wij moeten ook bezien wat er aan materiaal beschikbaar is. Ik zal dit punt opnemen met de minister van Financiën en kom er misschien in tweede termijn op terug. Zullen wij het zo doen?

De heer Kox (SP): De minister-president antwoordde op mijn vragen dat het toezicht, zowel nationaal als internationaal, te weinig is geweest en dat dit meer moet worden. Hij heeft hiervoor verscheidene voorbeelden genoemd; dank daarvoor. Ik stelde hierbij ook de vraag waar de politiek de zaak heeft laten lopen. Dat het toezicht onvoldoende was, slaat op de een of andere manier ook op ons allen terug. Immers, de politiek heeft het allemaal laten gebeuren. Hebben wij al een waardering voor de vraag hoe wij het als politiek zo uit onze handen hebben laten glippen in de afgelopen periode?

Minister Balkenende: Dit is nog complexer dan het analyseren van het financieel systeem. Laten wij eerlijk zijn, wij zien ook dat de economie de afgelopen jaren geweldig goed functioneerde, wereldwijd.

Ik had vorig jaar een gesprek op Wall Street met de toenmalige CEO van de aandelenmarkt, waarbij werd gezegd dat de "fundamentals" goed waren. Moet je nu eens kijken: wij zijn een jaar verder en het beeld is totaal anders. Ook in Europa bestond het beeld dat de economie zich aan het ontwikkelen was en nu zitten wij opeens midden in de problemen. Wij moeten oppassen en niet te snel conclusies te trekken over de politieke aspecten van dit alles. Wel moeten alle actoren de vraag onder ogen zien hoe het zover heeft kunnen komen, de heer Kox zei het al, en welke lessen hieraan verbonden moeten worden wat betreft het algemeen orderingsperspectief: maatschappelijke ordening, politieke ordening en sociaaleconomische ordening. De vraag is welke conclusies verbonden moeten worden aan de ontwikkelingen op het gebied van toezicht en het functioneren van het financiële systeem. Ik merk gelukkig ook internationaal dat er van alle kanten wordt gezegd dat dit niet nog een keer mag gebeuren, dat het daarvoor te ver is gegaan. Bij die vaststelling moeten wij het wat mij betreft op dit moment laten.

Als laatste wil ik nog zeggen dat ik wel geloof dat de discussie die ook in deze Kamer is gevoerd over het type ordening wel gevoerd moet worden. Ik kom hier later nog op terug. In het verleden zijn er debatten gevoerd over de vraag wat voor type marktordering wij hebben. Gaat het om de Angelsaksische variant of de Rijnlandse variant, gaat het om het denken over ontwikkelingen op lange termijn voor een betere kwaliteit overheid en maatschappelijke voorzieningen of is de oriëntatie met name gericht op pure markt en het rendement op korte termijn? Die vragen zullen indringend worden gesteld. Het is een complex vraagstuk waarbij tal van zaken aan de orde zijn. Financieel is het wat sneller te duiden dan in een bredere, maatschappelijke en politieke context, maar met name het debat over wat de gewenste sociaaleconomische ordening is, zal heel fundamenteel worden gevoerd. Het is nu nog te vroeg om er een definitieve conclusie aan te verbinden, maar het staat voor mij vast dat het die kant op gaat.

De heer Thissen (GroenLinks): De vraag is niet alleen wat de meest gewenste financieel-economische ordening is, maar vooral ook wat voor greep je er als democratisch, politiek bestuur op hebt. Dit debat ging collega Rosenthal ook al aan. De vraag is hoe je marktmeester wilt zijn. Ik ben ook niet zo voor het staatsocialisme, maar ik ben er wel voor dat wij het vraagstuk van governance weer centraal op de agenda zetten. Waar wil je greep op krijgen? Wat wil je als overheid borgen om te voorkomen dat degene met de kleinste financiële belangen altijd het slachtoffer is, of dat het publiek belang altijd het onderspit delft? Hoe moet je voorkomen dat de winsten altijd bij de private partij blijven, maar eventuele verliezen door de overheid worden afgedekt? Dat agendapunt, dat principe van governance, wil ik aan de hand van de kredietcrisis als les op de agenda hebben.

Minister Balkenende: Ik heb goed geluisterd naar het debat waarin nadrukkelijk werd aangegeven, de heer Thissen refereert er nu aan, dat staatsocialisme nu even niet de sociaaldemocratie is. Dat past ook helemaal niet bij de verwantschap met de vakbeweging. Ik hoef de heer Thissen op dit punt niets te vertellen! Het hangt samen met de visie op de maatschappelijke ordening van sociaaldemocratie in tegenstelling tot het communisme. Dat heeft de heer Thissen nog eens duidelijk aangegeven in dat levendige debat. Ik merk echter op het ogenblik dat wij soms doorschieten van het ene uiterste in het andere. De ene keer laten wij de markt zijn werk doen en de andere keer roepen wij om de staat. In het orderingsdebat lijkt er zich ook een plotse verandering voor te doen. Ik behoor niet tot de mensen die zeggen dat bankieren een zaak voor de overheid is, of dat je nu opeens een heel sterk gouvernementeel perspectief moet hebben. Nee, het gaat mij om het functioneren van de volwassen, sociale markteconomie. Het gaat mij erom, thema's als maatschappelijk verantwoord ondernemen hoger op de agenda te krijgen. Het gaat mij om een financiële sector die marktconform kan opereren, maar dan wel met betere vormen van toezicht. Ik behoor dus niet tot de politieke klasse die zegt dat je nu maar even alles in de hand moet hebben. Dat is namelijk ook niet goed. Het gaat niet om staatsdominantie.

De heer Thissen (GroenLinks): Dat bedoel ik ook niet. De afgelopen jaren is er blijkbaar niet vanzelf een sociale, financieel-economische manier van werken bij banken ontstaan. De minister-president is de afgelopen weken samen met het kabinet, of in ieder geval met de minister van Financiën, opgetreden als een soort "eerste hulp bij financiële ongelukken". Hij heeft flink wat injecties moeten toedienen om de zaak overeind te houden. Dat is een bepaalde manier van overheidshandelen, een bepaalde opvatting van governance. Hij had het ook aan de markt kunnen laten, maar dan waren de gevolgen niet te overzien geweest. De minister-president is dus zeker wel voor staatsingrijpen, in ieder geval in situaties van ernstige crisis. Gezien zijn scherpe bewoordingen van zojuist over een

teveel aan hebzucht, een teveel aan kortetermijndenken, een teveel aan onverantwoordelijk handelen in de financieel-economische sector, kan ik mij niet voorstellen dat hij na de kredietcrisis weer zal overgaan tot business as usual. Ik ben niet iemand die namens GroenLinks pleit voor een sterke staat die de zaak weer moet gaan regelen, maar het vraagstuk van governance dient zich wel ongelofelijk scherp. De wijze waarop wij het toezicht willen organiseren, hangt daarmee samen.

Minister Balkenende: Maar dan is er toch niet zo'n groot verschil? Ik heb daarnet al aangegeven dat het vraagstuk van governance buitengewoon belangrijk is. Ik heb een aantal dingen opgenoemd over de financiële sector. Ik heb gesproken over het IMF, de mogelijkheid om een bepaald toezicht, dat nu eigenlijk nog niet bestaat, in te stellen op Europees niveau en de gevolgen op nationaal niveau. Die zaken zullen wij duidelijk beter moeten aanpakken. Ik zeg tegelijkertijd dat wij ook zullen moeten kijken naar de verantwoordelijkheid van de sectoren zelf. De vraag naar het type maatschappelijke ordening, in relatie tot de vraag van de heer Kox, krijgen wij allemaal. Het thema governance vraagt om een fundamenteel debat. Daarbij zullen verschillende politieke accenten worden gelegd. Het zal de vraag oproepen wat de rol is van de markt, wat de rol is van overheden en wat de rol is van de sectoren zelf. Dat debat is buitengewoon complex, maar komt er natuurlijk wel aan. Ik heb zojuist gezegd dat ik niet graag een situatie heb waarbij wij ons doel voorbij schieten, van een enorme marktorientatie naar een volledige overheidorientatie. Ik heb al gezegd dat het kopen van een bank eigenlijk tegen ons geweten ingaat. Het is noodzakelijk, je kunt niet anders, maar het is niet de harde kern van het overheidsoptreden.

De voorzitter: Kort graag, mijnheer Noten.  
\*\*

De heer Noten (PvdA): Het gaat niet alleen over toezicht. De minister-president gaat het met toezicht alleen niet redden. Toezicht veronderstelt dat wat er gebeurt transparant en inzichtelijk is. Anders is toezicht onmogelijk. De minister-president zal echt ook andere dingen moeten gaan doen. Het is op dit moment zo dat je met relatief weinig mogelijkheden enorme effecten kunt bereiken op de financiële markten zonder dat er enige relatie is met de ondernemingsgewijze productie die daaronder ligt. Oftewel: de relatie tussen de financiële markt en wat wij tegenwoordig de reële economie noemen, is verloren. Het is overigens op zich al interessant dat het begrip reële economie überhaupt schijnt te bestaan. Dat vraagstuk zullen wij toch echt met elkaar moeten onderzoeken de komende tijd. Met toezicht zelf gaan wij het niet redden. No way. Dat denk ik echt niet.

Minister Balkenende: Wat de heer Noten nu zegt is een onderstreping van wat ik zelf heb geformuleerd. De financiële sector behoort

dienstbaar te zijn aan het functioneren van een reële economie. De les van al die merkwaardige producten zoals derivaten is dat er een zelfstandige activiteit is ontstaan die losstaat van de reële economie. Wij zien nu dat de financiële crisis wel direct het functioneren van de reële economie raakt. Dat zijn lessen die wij echt moeten trekken, anders doe je al degenen tekort die bezig zijn met het goed laten functioneren van hun onderneming. De risico's zijn te groot. Wij zien dat de financiële crisis eerst iets was dat zich in Amerika afspeelde. Vervolgens heeft het zich wereldwijd gemanifesteerd. Daarna is ook het vertrouwen aan de orde gekomen en zijn de aandelenmarkten in elkaar gezakt. Nu zien wij wereldwijd -- ik heb het ook in China kunnen constateren -- dat de reële economie in het gedrang begint te komen. Die lessen moeten wij trekken. Je ziet de verbinding tussen het een, het ander en weer het ander. Op dat punt verschillen de heer Noten en ik niet van mening.

De heer Schouw (D66): De minister-president heeft net een analyse toegezegd. Zou hij daaraan aspecten van governance en interventies, om het in de toekomst beter te regelen, kunnen koppelen? Kan dit vervolgens in het vroege voorjaar van 2009 zindelijk in dit Huis worden besproken? Anders gooit namelijk iedereen hier zijn eigen oplossinkjes en analyses in de groep. Als de minister-president deze handschoen opneemt, hebben wij het op een heel ordelijke manier geregeld.

Minister Balkenende: Dat is een kwestie van organisatie van het werk van de Kamer. Het is een bekende regel: als de Kamer behoefte heeft aan een debat, staan wij daar graag voor open. Ik moet wel even kijken hoe de verhouding zal zijn tussen het debat in de Tweede Kamer en in de Eerste. Daar zal ik in het kabinet nader over spreken.

De heer Schouw (D66): Maar de minister-president moet het materiaal voorbereiden, bereid zijn om een diepgravende en goede analyse te maken en oplossingsrichtingen aan te dragen die raken aan governance vraagstukken en toezichtvraagstukken.

Minister Balkenende: Nog even los van wat wij nu concreet afspreken, denk ik dat deze debatten zeker gaan komen in de komende maanden. Er zal op meerdere plaatsen over dit onderwerp worden gesproken, nationaal en internationaal. Dat betekent ook dat het kabinet, de heer Schouw heeft daar helemaal gelijk in, de mind moet opmaken en met documenten moet komen. Uiteraard zijn wij graag bereid om met uw Kamer het gesprek hierover te voeren.

Ik ga nu in op de vraag wat hetgeen ik zojuist schetste betekent voor de begroting. De heer Kox citeerde in verband hiermee zelfs Elsevier. Ik weet niet of dit zijn lijfblad is geworden, maar in ieder geval citeerde hij eruit.

De heer Rosenthal (VVD): Ik beperk mij tot een vraag over een paar punten die ik in eerste termijn naar voren heb gebracht over het toezicht.

Minister Balkenende: Daar kom ik op terug.

De heer Rosenthal (VVD): U was al door uw internationale blokje heen en voor een belangrijk gedeelte ook al door de kredietcrisis. Er blijven nog twee vragen hangen. Die gaan allebei over de rol van de Fransen in Europees verband. Gaat u daarop nog in?

Minister Balkenende: Ik kan daar gelijk al op ingaan. Ik denk dat u en ik niet zoveel van mening verschillen over sommige oriëntaties van de Fransen die anders zijn dan die van ons. In de eerste plaats is dat de onafhankelijkheid van de Europese Centrale Bank. Nederland is altijd een pleitbezorger geweest van onafhankelijkheid van de ECB. Wij voelen niets voor politieke infiltratie. Daarover heb ik een debat gehad met president Sarkozy toen wij laatst in Parijs waren. In de tweede plaats noem ik het Stabiliteits- en Groeipact. Op dat punt zijn wij altijd snoeihard. Ik heb daar destijds over gesproken met president Chirac. Hij vroeg zich altijd af of het zo wel moest, en Sarkozy vraagt dit zich eigenlijk ook af. Ik heb hem gezegd dat het pact in uitzonderlijke omstandigheden voorziet, maar dat wij de werking van het pact als zodanig niet gaan ondergraven. In de derde plaats vragen de Fransen vaak om bijvoorbeeld een tegemoetkoming voor de eigen industrie. Dan zeg ik dat moet worden uitgekeken met staatssteun. Dat is de reden geweest dat op instigatie van Nederland bij de laatste Europese raad voor een formule is gekozen waarin een referentie was opgenomen naar die staatssteun. Ik denk dat wij op dat punt het "level playing field" moeten hanteren. Dit zijn de centrale punten in het Nederlandse beleid, ook internationaal.

De heer Rosenthal (VVD): Wat is de positie van de Nederlandse regering met betrekking tot de geruchten die ons bereiken over een mogelijke verlenging van het Franse voorzitterschap?

Minister Balkenende: Volgens mij is dat niet aan de orde. Wij hebben een eurogroep. Dat is de groep ministers van de landen die de euro hebben. Deze groep staat onder leiding van minister-president Juncker. Voorts hebben wij de Ecofin, een breder overleg. Daarin komen ook de ministers van Financiën bij elkaar. Tot slot is er de Europese Raad. Laatst hebben wij meegemaakt dat de Franse president de premiers van de eurogroeplanden bijeenriep. Er moest toen een constructie worden bedacht om Gordon Brown toe te laten. Hij was er de eerste twintig minuten bij en daarna niet meer. Vervolgens is er een discussie geweest over de vraag of er een soort voorziening moet komen dat er ook op het niveau van de regeringsleiders een soort structurele regeling is. Ik ben daar zelf geen voorstander van. De minister van Financiën heeft dat ook aangegeven. Je kunt nooit de mogelijkheid uitsluiten dat je besluit om op ad-hocbasis bij elkaar te komen, maar een permanente voorziening onder leiding van de Franse president -- straks is

hij geen voorzitter meer van de Europese Raad -- lijkt mij geen wenselijke ontwikkeling.

Wat betekent dit alles voor de begroting? Ik heb een aantal punten. Het investeringsprogramma van het kabinet versterkt duurzame groei. Bevordering van arbeidsparticipatie en ondernemerschap blijft noodzakelijk.

De ondersteunende lastenontwikkeling heeft niets aan waarde en betekenis verloren. Men moet niet vergeten dat de afspraken die het kabinet en de sociale partners in oktober hebben gemaakt over een verantwoorde loonontwikkeling nu zeker van grote waarde zijn.

De uitgangspositie voor de overheidsfinanciën is goed, zowel in termen van het begrotingssaldo als in termen van de omvang van de overheidsschuld. Verschillende leden, de heer Rosenthal, de heer Werner en de heer Noten, hebben hierop gewezen. De overname van Fortis en van ABN AMRO, verdere kapitaalondersteuning en een beroep op de garanties, mocht hiervan onverhoopt sprake zijn, gaan ten laste van de overheidsschuld. Die schuld zal dus hoger uitvallen. Dat is logisch. Als je banken koopt en als je met voorzieningen komt als voor ING en Aegon, dan wordt de staatsschuld daarmee belast.

Overigens komen de opbrengsten van de overheidsbetrokkenheid straks ten gunste van diezelfde overheidsschuld. Ik zeg dat tegen de heer Rosenthal en de heer Noten, die expliciet vroegen naar de aanwending van de opbrengsten, waaronder eventuele verkoopwinsten. Die aanpak, waarbij alles in de schuld valt, is ook in de geest van de wensen van de Tweede Kamer. De minister van Financiën zal nader bezien hoe dit in technische zin in de begrotingsregels kan worden ingepast. Over dit onderwerp is vandaag een brief naar de Kamer gestuurd. Daarmee geef ik antwoord op de vragen die zijn gesteld: het loopt weg in de schuld, zowel de kosten als de baten.

Natuurlijk kan bij een geringere economische groei het feitelijke begrotingssaldo verslechteren, vanwege de inkomstentegenvallers, zoals in economisch betere tijden meevallers de overheidsschuld extra verlagen. Wat de begroting betreft zal het kabinet strikt vasthouden aan het uitgavenkader, waar nodig door een stringente beheersing van de uitgaven. Beide elementen vormen het hart van het begrotingsbeleid, zowel de uitgavenkant als de inkomstenkant. Het met de economische ontwikkeling meefluctuerende feitelijke begrotingssaldo moeten wij overigens niet verwarren met het onderliggende structurele EMU-saldo. De heer Werner vraagt of het kabinet nog steeds vasthoudt aan een structureel begrotingsoverschot van 1% in 2011. Ervan uitgaande dat de afkoelende economie cyclisch van aard is, lijkt het nog steeds haalbaar om een structureel overschot op de begroting te bereiken in 2011. Dat is afhankelijk van latere ontwikkelingen. Er wordt dus onderscheid gemaakt tussen het feitelijk saldo en het structurele saldo. Het feitelijk saldo gaat absoluut omlaag de komende tijd. Daar moeten wij rekening mee houden, wij krijgen te maken met inkomstentegenvallers. Het structurele saldo is een andere grootheid; daaraan ligt een

andere berekeningsmethode ten grondslag. De kansen zijn zeer wel aanwezig dat wij in 2011 een structureel begrotingsoverschot halen.

Het kabinet heeft een ambitieus investeringsprogramma, ook in de sfeer van bereikbaarheid en filebestrijding, in de aanpak van wijken, in het bevorderen van ondernemerschap en innovatie, en in het terugdringen van administratieve lasten. Wij moeten dit niet laten versloffen. De hand moet zo veel mogelijk en zo snel mogelijk aan de ploeg. Geld moet rollen. Dat is primair de functie van het bankwezen. Het bankwezen moet zijn rol om het geld te laten rollen dan ook weer zo snel mogelijk spelen. Het beleid van het kabinet is daarop gericht. Waar nodig en mogelijk geeft het kabinet een zetje in de rug, bijvoorbeeld met de verruiming van de borgstellingsregelingen voor het mkb. Ook wil het kabinet, waar het kan, onzekerheden zo veel mogelijk wegnemen. De komende tijd blijven wij natuurlijk attent en zullen wij de ontwikkelingen nauwlettend volgen.

De heer Werner (CDA): Ik vraag om een kleine verduidelijking. U was er duidelijk over dat in het regeerakkoord staat dat er in 2001 een overschot van 1% is op de rijksbegroting. Dat staat nog overeind; ik beluister dat wij dat nog zouden kunnen halen. Als het toch slechter zou worden, geeft het regeerakkoord ook een ondergrens aan. Als het min 2% wordt, is dat het signaal om maatregelen te treffen en om misschien ook het uitgavenkader ter discussie te stellen. Daarin zit natuurlijk een rare kronkel, waarover ik graag verheldering wil krijgen. Is het belangrijker dat het overschot van 1% wordt gehaald aan het einde van de rit? Als wij wachten totdat er een tekort van 2% komt -- stel dat het zo slecht wordt -- ben je dan niet te laat met het nemen van maatregelen om toch nog op een overschot van 1% uit te komen? De CDA-fractie dringt er bij het kabinet op aan dat het niet wacht tot het feitelijk min 2% is, als dat uit de scenario's zou blijken, maar dat het toch al gaat anticiperen als de signalen er zijn dat het over een jaar in die richting kan gaan. Bij onze fractie leeft de wens om het mooie resultaat dat wij hebben behaald, niet te laten weglekken, opdat wij aan het einde van de kabinetsperiode toch nog met een overschot van 1% kunnen komen.

Minister Balkenende: Uw vraag is glashelder. U kent ook de spelregels. De signaalwaarde is min 2%. Dan moet er worden omgebogen. Tot die tijd hoeft dat nog niet. Maar dat betekent natuurlijk wel dat je moet kiezen voor een verstandig beleid, waarbij je jezelf naderhand niet in de vingers snijdt. Ik spreek uit eigen ervaring, ik weet hoe snel het kan omslaan. Ik werd premier in 2002. De economie zakte in elkaar. Het uitgavenpatroon was behoorlijk expansief en daarna moesten wij voor miljarden gaan ombuigen. Het financieringstekort was 3% en in 2003 was het meer dan 3%. Daaruit kun je lessen trekken. Momenteel verwacht ik niet dat er een situatie zal ontstaan waarin wij te maken zullen krijgen met min 2%. Voorts moet je in deze tijd oppassen. Als je ineens gaat ombuigen en gaat

sturen op het saldo, kan dit resulteren in een negatief effect op de economie. Dit kan leiden tot bestedingsuitval. Hetzelfde gaat op als je de lasten zou verzwaren. Dat moet je ook niet doen. Dat betekent dus dat je steeds de stand van zaken in de gaten moet houden. Je moet voorkomen dat je nu met ombuigingen moet komen, want die kunnen leiden tot bestedingsuitval. Wel moet je verstandig opereren, opdat je niet ineens verrast bent als er een tekort van 2% is. Verder kan ik nu niet gaan, maar ik zie uw signaal. Wij sturen niet op saldo. Het doel van een overschot van 1% blijft overeind staan. Ik kan niet garanderen dat wij dat doel halen, maar wij doen wel ons best. Is het mogelijk? Ja, het is mogelijk. Hebben wij die garantie? Nee, die garantie hebben wij niet. Het probleem is dat wij nu in een economische ontwikkeling zitten waarin wij niet weten wanneer wij aan het einde van de tunnel zijn en wanneer het omslagpunt komt. Dat maakt het lastig momenteel. Ik voorspel u dat wij in de komende tijd echt te maken hebben met een ander beeld dan wij een aantal maanden geleden misschien nog dachten, zelfs dan wij een aantal weken geleden misschien nog dachten.

De heer Schouw (D66): Ik snap iets niet, dus ik vraag het aan iemand die het vast wél weet. Ik waardeer het optimisme van de minister-president, maar ik constateer dat er een nulgroei is. De transportsector schreeuwt moord en brand, omdat de vrachtwagens stilstaan. In de bouw is ook zo'n beetje alles tot stilstand gekomen. Dat betekent niets anders dan een oplopende werkloosheid. Ik heb de premier daar nog niet over gehoord. In het begin sprak hij zelfs van een overspannen arbeidsmarkt. Volgens mijn economielessen komt er een werkloosheid aan die gevolgen heeft voor de begroting. Dat zou kunnen leiden tot een bijstelling van de begroting. Is dat een gekke redenering? Heeft de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid als eens indringend met de premier gesproken in de zin van "wij moeten rekening houden met een oplopende werkloosheid"?

De heer Kox (SP): Collega Werner maakt zich zorgen over het overschot of tekort over een aantal jaren. De premier zei dat er misschien her en der een steuntje in de rug kan worden gegeven. Dat mocht niet typisch Keynesiaans worden genoemd, maar het is duidelijk wat de Fransen, de Duitsers en met name de Engelsen gaan doen. Zij gaan investeringen fors naar voren halen. Ontwikkelt de Nederlandse regering ook al plannen om dit te doen? Of wij het wel of niet Keynesiaans noemen, maakt mij niet zoveel uit. Ik maak mij minder zorgen over het overschot of tekort over een paar jaar, ik maak mij vooral zorgen over de situatie in onze samenleving. Ontwikkelt de premier daar ook al plannen voor?

Minister Balkenende: Wij zitten nog in het proces van het bekijken van zaken, maar wij zouden erover kunnen denken om geplande investeringen naar voren te halen. Dat heeft te maken met versterking van de structuur van de economie. Je

kunt datgene wat je je had voorgenomen, eerder doen. Daarbij moet je natuurlijk wel bekijken of het financieel inpasbaar is. Op zichzelf kun je op deze manier de economie stimuleren. Het doet recht aan de versterking van de structuur. Daar wordt over gedacht.

De vertouwensfactor is in het geding. De economie presteert minder goed. De orderportefeuilles raken leger. Dat kan natuurlijk tot ontslagen leiden. Het is de verwachting dat het huidige lage niveau van de werkloosheid hoger zal worden. Europees gezien zitten wij nog steeds op een buitengewoon laag niveau. Wij kunnen wel een stootje hebben, maar wij moeten rekening houden met meer aanspraak op WW. De mate waarin dat zal gebeuren, kennen wij nog niet. Dat hangt met iets anders samen. In de uitzendbranche merken wij de klappen. Bedrijven kijken eerst wat ze met het eigen personeel kunnen doen. Hoe lang het gaat duren, weten wij nog niet, maar het zal zeker tot een aantal dingen in de reële economie leiden: oplopende werkloosheid, toenemende aanspraak op WW, lagere economische groei en belasting van het saldo. Als ik de recente inzichten van de Europese Commissie volg, is de situatie voor Nederland nog niet dramatisch, maar het is niet zo rooskleurig als wij vorig jaar nog dachten. Daar stellen wij ons ook op in. Het is zwaarder weer.

Het is iets anders dan: de begroting moet worden veranderd. Dat is niet aan de orde. Ik heb net uitgelegd hoe het zit met de signaalwaarde. Wij moeten oppassen dat wij geen paniekerig begrotingsbeleid gaan voeren. De uitgavenkaders zijn bekend. Wij moeten de ontwikkeling van het saldo bekijken. Wij moeten bezien wat wij kunnen doen om bepaalde investeringen naar voren te halen.

De heer Schouw (D66): Ik had het verstandig gevonden als u de politieke ruimte had gelaten voor een bijstelling van de begroting, maar dat wilt u niet. Ik draai het om. Kunt u mij hier en nu garanderen dat u in heel 2009 niet komt met voorstellen om de begroting te wijzigen, ongeacht wat er gebeurt met de werkloosheid?

Minister Balkenende: Nee, dat kan ik niet. Ik heb uitgelegd hoe het systeem werkt. Wij hebben gekozen voor vaste uitgavenkaders gedurende de kabinetsperiode. Als het begrotingstekort hoger is dan 2%, zijn wij gelegitimeerd om in te grijpen. Zo zijn de spelregels. Dat is een hardere norm dan in de vorige periode, want toen lag de grens bij 2,5%. Als je nu gaat ombuigen, terwijl daar op grond van de begrotingsregels nog geen noodzaak voor bestaat, ben je bezig met bestedingsuitval. Dat is niet het goede signaal voor de economische ontwikkeling. Wij moeten oppassen om het beeld op te roepen dat de begroting moet worden aangepast. De heer Werner heeft gelijk: wees verstandig, kijk uit dat je straks niet met een enorme remweg te maken hebt. Dat is verstandiger dan datgene wat de heer Schouw nu suggereert. Wat wil hij nu precies?

De heer Schouw (D66): U kiest voor optimisme, dat snap ik. In mijn verhaal heb ik aangegeven dat ik

vind dat u iets te optimistisch bent geweest, en de kritische geluiden hebt genegeerd bij het opstellen van de huidige begroting. Dat is u volgens mij niet goed gekomen, en nu gaat u het voor de toekomst weer doen. Ik pleit meer voor realisme: kijk reëel naar de economische ontwikkelingen en houd de mogelijkheid open dat je misschien de begroting moet bijstellen. Helemaal niets aan de hand, maar dan ben je realistisch bezig als kabinet. Dat zou mijn suggestie zijn, die u niet overneemt, wat uw keuze is.

Minister Balkenende: Wij zitten in de chambre de réflexion. U zegt dat ik te optimistisch ben geweest, ik zeg dat wij elkaar niet in de put moeten praten, maar ik sluit mijn ogen niet voor ontwikkelingen, die er gewoon slechter uitzien dan een tijdje geleden. Ik heb precies aangegeven, op welke punten wij te maken zullen krijgen met slechtere parameters. Het kan best zwaar weer worden, daar sluit ik mijn ogen niet voor. De vraag is alleen, wat dan je beleidsreactie daarop is. Daar heb ik antwoord op gegeven.

De heer Rosenthal (VVD): Ik voel wel mee met collega Schouw als ik u zo hoor, met uw mededelingen over de groeiverwachting en het overgaan van de crisis van de irreële naar de reële economie, wat ik overigens rare woorden vind. Daarin proef ik gewoon dat de begroting-2009 niet houdbaar zal zijn.

Minister Balkenende: U zegt dat u proeft dat de begroting-2009 niet houdbaar zal zijn. Wat is daarvoor uw argument?

De heer Rosenthal (VVD): Dat zit hem in datgene wat ik simpelweg tegenkom in de opstelling bij de begroting-2009, de miljoenennota en de MEV, waarin drie scenario's werden geschetst, waarvan het slechtst denkbare nu helaas nog wordt overtroffen door datgene wat wij in de realiteit zien.

Vorig jaar vroeg ik, toen het ging om de investeringsagenda en investeringen als zodanig om een verduidelijking van wat de regering met betrekking tot investeringen op het oog heeft. Ik hoor u nu praten over het naar voren halen van investeringen als een denkraam voor dit kabinet, wat mij op zichzelf zeer aanspreekt, maar dan heb ik toch wat meer grond onder de voeten bij de vraag, welke investeringen u op het oog hebt. Bij ons vat het idee post dat onder het label investering nogal eens consumptieve uitgaven, ook van overheidswege, schuil gaan.

De heer Noten (PvdA): Ik ben erg blij dat u niet allerlei begrotingen bijstelt, want dat zou u doen op basis van informatie die u niet heeft. Dat lijkt mij uiterst onverstandig. De scenario's uit de oorspronkelijke begroting zijn allemaal way out of order. Kijk alleen maar naar de daling van de grondstofprijzen en de energieprijzen, die er niet in zaten. Waarschijnlijk komen wij in de merkwaardige situatie terecht dat wij een crisis tegemoet gaan, en dat de koopkrachtplaatjes er stukken beter uitzien dan verwacht. Absurd, maar dat wordt de

werkelijkheid van 2009. Laten wij alsjeblieft geen rare dingen gaan doen, laten wij wachten tot u iets meer grond onder de voeten hebt.

Wel sluit ik mij aan bij de investeringsvraag. Ik weet dat ik een beetje in herhaling val, maar als wij onze uitgaven op het huidige niveau houden, wilt u dan toch nog eens nadenken over de vraag of wij in de juiste zaken investeren? Er is de afgelopen maanden iets aparts gebeurd: het bleek dat als zich een crisis voordoet, wij in staat zijn om op korte termijn extra investeringen te plegen. Verstandig, goed dat wij dat gedaan hebben. Vraag is nu: wanneer is sprake van een crisis, waardoor wij extra investeringen op de korte termijn gaan vrijmaken? Is dat alleen maar aan de orde als sprake is van een geldcrisis, of ook als sprake is van een andersoortige crisis die te maken heeft met schaarste, energie, voedsel en grondstoffen? Daar zit mijn fundamentele kritiek op het kabinet: crisis wordt gedefinieerd in schaarste van geld. Het is een weliswaar niet onbelangrijk, maar toch klein aspect waarmee te maken hebben.

Minister Balkenende: Ik begin met de vraag van de heer Rosenthal over de investeringsagenda. Toen is gezegd dat je investerings- en consumptieve uitgaven moet scheiden. Zijn vraag is, wat daaraan is gedaan. Vorig jaar heb ik naar aanleiding van de discussie in de Kamer aangegeven dat inderdaad een definitiekwestie speelt als wij het over investeren en investeringsagenda's hebben. Sommigen hanteren een boekhoudkundige definitie, waarin alleen de toevoeging aan de kapitaalgoederenvoorraad tot investeringen wordt gerekend. De overheidsinvesteringen zijn zo'n 3% van het BBP, en dat percentage is betrekkelijk stabiel. Dit is exclusief de uitgaven aan menselijk en sociaal kapitaal, zoals onderwijs en sociale cohesie, waarvan toekomstige generaties ook de vruchten plukken. Ik concludeer dan ook dat dit kabinet in termen van boekhoudkundige definities fors investeert, namelijk die stabiele 3% van het BBP. Daarbovenop gaat het kabinet verder, en investeert ook in de toekomst door extra middelen voor bijvoorbeeld onderwijs te reserveren.

Dan de situatie op dit moment. Als je iets wilt doen om de economie te stimuleren, moet dat in ieder geval te maken hebben met versterking van de structuur van je economie. Een mogelijkheid is dat je geplande investeringen wat naar voren haalt. Daarover zullen wij als kabinet nog spreken, maar je kunt denken aan infrastructuur, water en dergelijke. Ik zie dat punt van de investeringskant dus zeer wel. Wat verwacht je van een kabinet? Je verwacht dat de economie functioneert, wat de marktsector zelf zal moeten doen. Wat kun je eraan doen om te zorgen dat werk wordt gestimuleerd, zonder dat je in oude, Keynesiaanse opvattingen vervalt, nee, het moet je economie versterken. Ik vind dat een hard criterium. Verder dan dit kan ik nu niet gaan, want wij praten daar in het kabinet nog over. Ik heb iets verteld over de oriëntaties waarmee wij bezig zijn.

De economie verkeert wereldwijd in een moeilijke periode, die niet ongemerkt aan Nederland voorbij zal gaan, hoe weerbaar onze

economie ook is. De belangrijkste factor is dat onze economische structuur aan verandering onderhevig is, als gevolg van krimp van de beroepsbevolking en globalisering. De beleidsopgaven luiden daarom: verhoog de arbeidsparticipatie en de arbeidsproductiviteit. Voor de noodzakelijke verhoging van de arbeidsproductiviteit gelden innovatie en ondernemerschap als essentiële voorwaarden. Nederland ontwikkelt zich reeds in de richting van een kenniseconomie. De noodzakelijke groei van de arbeidsparticipatie vraagt om deelname door uiteenlopende kwaliteiten in de samenleving. Tegelijkertijd eist arbeidsparticipatie in een hoogwaardige kenniseconomie passende kennis en vaardigheden. Die dubbele veelzijdigheid vereist flexibiliteit van de markt, van ondernemers, van werknemers, en dat alles in lonen en arbeidscontracten, in combinaties van arbeid en zorg en in scholing. Alleen door flexibiliteit en aanpassingsvermogen kunnen de conjuncturele en zeker de structurele bewegingen in de economie worden opgevangen. Een verdere toename van de productiviteitsgroei heeft door het vorige kabinet een wezenlijke impuls gekregen, door substantiële hervormingen en institutionele vernieuwingen, gericht op de markt, het ondernemersklimaat en versterking van het innovatieve vermogen van het Nederlandse bedrijfsleven. Dit kabinet bouwt hierop voort door zich expliciet te richten op investeringen in de kenniseconomie, en stimulering van zelfstandig ondernemerschap. Het kabinet zet verder in op de participatie van zoveel mogelijk mensen in het arbeidsproces, een wezenlijke voorwaarde om de economische en sociale status van ons land ook op de langere termijn gezond te houden.

De planontwikkeling en de voorbereiding van projecten vragen volgens de commissie-Ruding om een langetermijn horizon, met het oog op een andere prioritering in het MIRT. Is de regering voornemens daaraan tegemoet te komen, was de vraag van de heer Werner. Het kabinet ziet het advies van de commissie-Ruding als steun in de rug voor het ingezette PPS-beleid. Daar waar te verwachten meerwaarde is van private financiering van infrastructuur wil het kabinet daar vaker gebruik van maken. Het advies om de grens voor een meerwaardeonderzoek te halveren, wordt overgenomen. Ook wil het kabinet de transparantie over de uitkomsten van deze onderzoeken vergroten. Verder worden de mogelijkheden onderzocht om de transactiekosten verder te beperken. De aanbeveling van de commissie-Ruding om de prioriteitsstelling voor opname in het MIRT aan te passen, neemt het kabinet niet over. Ook wil het kabinet op dit moment de looptijd van het MIRT niet verlengen. De commissie-Elverding heeft aangegeven dat vooral de nut- en noodzaakdiscussie breder en intensiever moet worden gevoerd. Het kabinet onderschrijft dit, en kiest er dus ook voor om de toets van de maatschappelijke kosten-/batenanalyse zwaarder aan te zetten. Naar verwachting leidt dit niet tot een noemenswaardig andere werkwijze, en wijziging van de prioritering in het MIRT.

Belangrijk is dat geborgd wordt dat de beste oplossing voor het probleem wordt gekozen en dat die ook blijvend van toegevoegde waarde is.

De heer Werner vroeg of het kabinet nu serieus werk wil maken van het bestrijden van de regeldruk en hoe het kabinet denkt over het voorstel van de fiscalisten Stevens en De Kam om over te gaan tot één loonbegrip.

De heer Werner (CDA): De minister-president geeft heel helder antwoord op de twee punten uit mijn vragen. Hij zegt duidelijk dat hij de aanbevelingen daaromtrent niet overneemt. Kan hij daar echter nog enige toelichting op geven?

Minister Balkenende: Bij dit soort investeringen hebben wij te maken met keuzen die in het verleden zijn gemaakt. Indertijd hebben wij ons afgevraagd waaraan wij de middelen gingen besteden en hoe wij aankeken tegen de techniek. De commissie-Ruding doet een aantal voorstellen waar het kabinet het mee eens is en die het belangrijk vindt. Het MIRT hangt samen met een bepaalde lijn die is uitgezet. Er bestaat een samenhang met wat de commissie-Elvering heeft gemeld over de snelheid van procedures en de manier waarop met middelen wordt omgegaan. Dat leidt naar onze mening niet tot andere uitkomsten. Er zitten een aantal bezwaren aan. Wanneer de heer Werner meer wil horen over de techniek, dan kom ik daar in de tweede termijn op terug.

Voorzitter. Dan kom ik bij de vraag van de heer Werner over de regeldruk en het realiseren van één loonbegrip. De regeldruk is een blijvend punt van aandacht voor dit kabinet. Het kabinet heeft een stevige doelstelling: een reductie van administratieve lasten voor bedrijven van 25% bovenop de prestaties op dit gebied van het vorige kabinet. Ook over administratieve lasten van burgers, professionals en medeoverheden zijn ambitieuze doelen geformuleerd en plannen van aanpak opgesteld. Daarbovenop heeft het kabinet de ambitie niet alleen kwantitatief maar ook in de beleving een aanzienlijke reductie van de regeldruk te realiseren. In de laatste voortgangsrapportage zijn de departementale plafonds voor de reductie van administratieve lasten voor zowel burgers als bedrijven vastgelegd. Die zijn gebaseerd op de departementale plannen van aanpak, aangevuld met een uitgebreid pakket met meer horizontale maatregelen. Een voorbeeld daarvan is het vrijdag genomen besluit om te komen tot twee vaste momenten voor verandering van wetgeving en AMvB's.

Het kabinet ligt op schema. Thans is reeds 8% gerealiseerd van de administratieve lastenreductie voor bedrijven en een aantal irritaties is weggenomen. Ik geef als voorbeelden het doen vervallen van de milieuvergunningplicht voor 37.000 bedrijven, de aanpassing van de APK-frequentie, waardoor de meeste auto's minder vaak hoeven te worden gekeurd, en het schrappen en vereenvoudigen van de vele procedures bij bouwen en verbouwen. Het kabinet bereidt daarnaast het nodige voor zoals de invoering van één omgevingsvergunning, het afschaffen van het

verplichte welstandsadvies en het afschaffen van de generieke eerstedagmelding. Ook is het nodige in voorbereiding om te komen tot één loonbegrip, waarover de heren De Kam en Stevens inderdaad interessante suggesties hebben gedaan. Het kabinet werkt aan een eenduidig loonbegrip en bestudeert daartoe momenteel de verschillende knelpunten, die ook de heren Stevens en De Kam hebben geïnventariseerd. Het kabinet zal de resultaten hiervan in het voorjaar van 2009 presenteren. Die eerstedagmelding ligt heel gevoelig in het bedrijfsleven, maar het realiseren van één loonbegrip is evenzeer belangrijk. Daar is het kabinet mee bezig en deze aanpassingen hebben veel consequenties. In het voorjaar van 2009 zal het kabinet dus zijn visie op dat punt geven.

Verscheidene senatoren opperden het idee van De Nederlandsche Bank om een aardgasfonds op te richten. Ook stellen zij dat de brief van het kabinet in reactie op het voorstel van De Nederlandsche Bank om de resterende aardgasopbrengsten in een fonds onder te brengen, onduidelijk is over het antwoord op de vraag hoe vermogensbehoud gewaarborgd blijft. Het CDA vindt het voorstel van de bank interessant om drie redenen: toekomstige generaties kunnen meeprofiteren ook nadat de aardgasopbrengsten zelf zijn opgedroogd, het werkt disciplinerend en de opbrengsten en bestedingen van de aardgasbaten zijn zo volledig transparant. Dit zijn de opmerkingen die de heer Werner daarover maakte.

Daarover wil ik het volgende zeggen. Ik ondersteun de redenering van de heer Werner ten aanzien van de intentie en de belangrijke criteria die hij noemt. Het voorstel van het kabinet voor de toekomst van het FES voldoet daar ook aan. Daarin wordt het FES namelijk gevoerd met het rendement van het aardgasvermogen. Daarmee handelt het kabinet ook in lijn met de suggestie uit het coalitieakkoord om vrijvallende rente te benutten als aardgasbaten worden gebruikt om de staatsschuld te verlagen. Die aanpak zorgt voor een structurele en stabiele voeding van het FES, ook na het opraken van het aardgas zelf. Dat is dus het rendement op vermogen wanneer de onderliggende fysieke voorraad reeds is verdwenen.

Over de suggestie van De Nederlandsche Bank om de aardgasbaten te beleggen via een staatsfonds wil ik het volgende zeggen. Het kabinet houdt vooralsnog vast aan de reeds voorgenomen wijziging van de systematiek zoals ik die juist heb besproken. In 2009 wordt dat voorstel naar de Tweede Kamer gestuurd. Wel zal het kabinet een nadere studie verrichten naar andere mogelijkheden tot vermogensbehoud, bijvoorbeeld via een staatsfonds. Die studie zou kunnen worden uitgevoerd bij de eerstvolgende Studiegroep Begrotingsruimte. Kortom: wij zijn deze discussie over het FES aan het voeren, er komt een voorstel aan de Kamer en de ideeën over het fonds zullen nog nader worden gezien. Ik heb verder gewezen op de mogelijkheden van de Studiegroep Begrotingsruimte.

Ook vorig jaar vroeg de heer Rosenthal al wat er sinds 2005 aan het FES is verbeterd en



wanneer het FES wordt opgeschoond. Het kabinet zal het komend voorjaar een voorstel doen over de toekomstige vormgeving van het FES. Ook de opmerkingen van de heer Rosenthal zullen daarbij worden betrokken.

De heer Rosenthal (VVD): Ik heb een concrete vraag over het FES in relatie tot het wenkende perspectief van echte investeringen. Ik begreep dat de staatssecretaris van Onderwijs 80 mln. vraagt uit het FES ten behoeve van het product "slimmer werken op scholen". Ik ben geneigd te menen dat dit valt onder lopende zaken die eigenlijk vanzelfsprekend horen te zijn. Wordt dat nu bedoeld met economische structuurversterking?

Minister Balkenende: De heer Rosenthal kent het systeem van het FES. Voor het FES kunnen projecten worden ingediend. Deze moeten voldoen aan de gestelde criteria en dan gaan zij wel of niet door. De kern van de discussie die wij nu voeren gaat over een aantal andere zaken. De Nederlandsche Bank heeft het idee naar voren gebracht om een staatsfonds op te richten. De vraag is hoe zich dat verhoudt tot het FES en wat het kabinet zelf doet. In deze periode is afgesproken dat wij bekijken hoe wij met het FES om zullen gaan: zo wordt het gevoed, zo kijken wij ertegen aan en zoveel kan worden besteed. Het debat hierover krijgt volgend jaar een nadere invulling.

Wat de heer Rosenthal zegt, is buitengewoon belangrijk, want wij hebben de komende tijd nog een aantal discussies te gaan. Allereerst is dat de discussie over de vraag hoe wij straks omgaan met de aanbeveling van de commissie-Veerman om de financiering van de kust- en dijkversterking op de langere termijn te bezien. Daarbij gaat het om veel geld en daarvoor heb je een langetermijnstrategie nodig. Bekeken moet dus worden hoe wij dat op de lange termijn in financiële zin vorm en inhoud gaan geven. Ook daarbij wordt gesproken over de mogelijkheden van een fonds.

Verder voeren wij een discussie over het FES en wel in relatie tot het idee van De Nederlandsche Bank. Ik heb al aangegeven hoe wij daarmee om zullen gaan. Daarnaast spelen nog andere zaken een rol, zoals het Mobiliteitsfonds. Wat investeren wij op de lange termijn in de infrastructuur? Het gaat er mij om dat wij in het debat tot een goede afstemming komen over deze verschillende financiële zaken. Dat alles zal straks immers het saldo gaan belasten en van invloed zijn op de beslissingen rondom de staatsschuld en het investeringsbeleid. De vraag welke mogelijkheden er zijn voor investeringen met een productief karakter, moet in relatie worden gezien met deze debatten rondom de fondsen. Verder dan dat kan ik nu niet gaan omdat wij het debat hierover volgend jaar voortzetten. De heer Rosenthal heeft echter gelijk: hoe je in deze tijd kunt investeren, hangt samen met het FES, met het idee van DNB en met de kustbeveiliging. Deze zaken komen allemaal samen. Ik kan hier niet zeggen wat wij precies gaan doen. Ik heb de contouren aangegeven van

hetgeen ons voor ogen staat en aangegeven welke debatten daarbij een rol zullen spelen.

De heer Rosenthal heeft verder gevraagd welke staatsfondsen in Nederland investeren en welke voorwaarden wij daarbij hanteren. Wij houden niet de namen bij van de investeerders die wel of niet meer in Nederland investeren. Dat doen wij dus ook niet bij de staatsfondsen. Het belangrijkste is dat de investeerder zich houdt aan de Nederlandse wet- en regelgeving. Daar houden wij ook de staatsfondsen aan. Wij leggen staatsfondsen dan ook geen andere voorwaarden op dan andere investeerders. Dat zou ook niet goed zijn voor Nederland. Wij zijn immers een land dat profiteert van onze open relatie met het buitenland. Dat werkt twee kanten uit. Deelnemingen in beursgenoteerde ondernemingen die de 5% overschrijden moeten wel worden gemeld. Dat percentage gaan wij verlagen naar 3%. Dat is niet onbelangrijk want daardoor krijgen wij zicht op de spelers die een aanzienlijk belang trachten te verwerven in de Nederlandse economie. Ik meen dat ik hiermee ook tegemoet kom aan de opmerking van de heer Rosenthal. Daarmee wordt de transparantie immers vergroot. Wij houden natuurlijk wel betalingsbalansstatistieken bij. Uit de statistieken blijkt dat Nederland grote investeringen doet in het buitenland en dat wij daarvan profiteren. De Nederlandse investeringen in Rusland zijn bijvoorbeeld vele malen groter dan de investeringen van Russische partijen, al dan niet gelieerd aan de staat, in Nederland. Er zijn overigens ook berichten die erop wijzen dat Saoedi-Arabië haar reserves vanuit Nederland wil gaan beheren. Dat zegt toch iets over de aantrekkelijkheid van het Nederlandse financiële vestigingsklimaat. Ik spreek nu over Holland Financial Centre.

De heer Werner heeft gezegd dat de CDA-fractie de totstandkoming van een structuurvisie voor de Randstad ondersteunt, mede als basis voor een meerjarig investeringsprogramma. Het CDA acht het gewenst dat voor het oosten en het zuiden van het land eveneens meerjarige investeringsprogramma's worden opgesteld. De heer Werner vraagt of hiertoe al initiatieven zijn genomen. Het is zeker de bedoeling om ook voor het oosten en zuiden ruimtelijke visies te ontwikkelen waarin net als bij de visie voor de Randstad wordt vooruitgekeken op 2040. In Oost- en Zuid-Nederland bevinden zich immers belangrijke nationale stedelijke netwerken. De visies zijn opgenomen in de beleidsagenda van VROM voor het jaar 2009. Op dit punt komen wij dus nog terug.

De heer Rosenthal heeft een aantal opmerkingen gemaakt over de door het kabinet gekozen aanpak en gevraagd naar een wettelijk onderscheid van systeembanken en om aandacht te besteden aan een level playing field en een evenwichtige behandeling van alle stakeholders. Ik wil hierop graag in hoofdlijnen ingaan, en ik kan mij goed voorstellen dat de Kamer hierover meer in detail spreekt met de minister van Financiën bij de begrotingsbehandeling van Financiën.

Het kabinet staat er garant voor dat in de kern gezonde financiële instellingen, grote en kleine, in de huidige uitzonderlijke omstandigheden niet het kind van de rekening worden van de grote onrust op de financiële markten. Voor de financiële stabiliteit is een vooraf vast te leggen onderscheid in wel of niet systeemrelevant niet erg zinvol en eerder contraproductief. Met een samenstel aan maatregelen zijn velen gediend. Een stabiel financieel systeem is van wezenlijk belang voor de economie; voor spaarders, bedrijfsleven en institutionele beleggers en voor degenen die in die sector werkzaam zijn.

Aandeelhouders in financiële instellingen zijn in de huidige situatie inderdaad niet de lachende derde, maar ook hun belang is gediend met een gezond bedrijf met voldoende buffers, al is het alleen om internationaal concurrerend te blijven, waar de overheid zeer forse kapitaalinjecties geeft. Bij de kapitaalinjecties in ING en Aegon is wel degelijk het aandeelhoudersbelang meegewogen bij de keuze voor een constructie zonder aandelen, omdat deze zouden leiden tot verwatering van security's.

De heer Rosenthal heeft ook gevraagd naar de exitstrategie en de scenario's voor denationalisatie in het voorjaar. Deze vraag houdt meerdere mensen bezig, omdat deze verband houdt met de taak van de Staat op het gebied van financiële instellingen. Het kabinet beoogt geen langdurig aandeelhouderschap of overheidsbetrokkenheid bij de financiële instellingen. Het tijdstip waarop het kabinet zich van zijn belangen kan ontdoen, hangt in hoge mate af van de ontwikkelingen op de financiële markten. Voor het kabinet staan de stabiliteit van het financiële systeem en de continuïteit van de instellingen voorop. Ervaringen uit het verleden leren dat het niet verstandig is om vooruit te lopen of te speculeren op het precieze tijdstip of de modaliteit. Het kabinet verwacht overigens dat de instellingen zelf hard zullen werken aan het realiseren van de noodzakelijke voorwaarden voor een succesvolle privatisering. De minister van Financiën heeft aan de overkant laten weten dat hij voornemens is de Tweede Kamer op betrekkelijk korte termijn te informeren over de verdere strategische keuzes met betrekking tot Fortis en ABN AMRO.

Hiermee heb ik de hoofdoriëntatie gegeven. Het is een tijdelijke voorziening. Wanneer wij de zaak kunnen overdragen, is afhankelijk van de marktontwikkelingen. De minister van Financiën zal hier binnenkort op terugkomen in een brief aan de Tweede Kamer. Dat is wat er op dit moment te melden is. Ik geloof dat het gevoel van de heer Rosenthal dat dit niet een staatstaak is, overeenkomt met dat van het kabinet, maar in deze omstandigheden was het heel erg noodzakelijk. Dat is de achtergrond ervan. Verder ben ik blij dat wij hebben kunnen werken aan internationale afstemming wat betreft kapitaalinjecties en het interbancaire verkeer. Dat is allemaal nodig.

De heer Rosenthal (VVD): Voorzitter. Ik apprecieer de opmerkingen van de minister-president. Ik denk

dat wij op dezelfde golflengte zitten. Wij hebben heel nadrukkelijk gevraagd om in het voorjaar te komen met een stand van zaken, met als perspectief dat wij niet langer moeten blijven zitten dan strikt noodzakelijk is. Bij de huidige constructie is uit financieel-economisch oogpunt heel goed te begrijpen dat er bij de banken zelf een belang ligt, maar wij weten allemaal dat het voordat je het weet, langer gaat duren dan strikt noodzakelijk is. Ik las ook een mooi interview met Willem Buiters daarover. Dat is waar het ons om gaat. Het is meer dat je jezelf even een zweepslagje geeft.

Minister Balkenende: Dat begrijp ik. U zult op enig moment met de minister en de staatssecretaris van Financiën spreken over de financiële aspecten en dan kan hierover ook worden gesproken. De brief die aan de Tweede Kamer wordt gezonden, zal uiteraard ook deze Kamer bereiken. Wij hebben al eerder besproken dat er bepaalde keuzes aan de orde zijn waarover wij de Kamer zullen informeren. Ik heb goede nota genomen van uw opmerking over het tijdstip waarop dat debat kan worden gehouden en dat zal ik met de minister van Financiën bespreken. Het lijkt mij goed dat u hierover op korte termijn nader spreekt met de minister van Financiën, wanneer hij in deze Kamer is.

De heer Werner (CDA): Ik heb er alle begrip voor dat de minister van Financiën met een aanvullende brief komt om een en ander uit te leggen. Belangrijk vind ik om te vernemen dat de minister-president niets anders nastreeft dan om zo snel mogelijk terug te gaan, wanneer dat verantwoord is. Ik lees nogal eens in de krant dat mensen een beroep doen op de minister van Financiën om, nu de Staat eigenaar is van AMRO en een aantal andere financiële instellingen steunt, van de gelegenheid gebruik te maken om en passant ook nog andere zaken te regelen die al enige tijd lopen, zoals de woekerpolissen, de pensioenproblemen van de haven of voor mensen die nu bij Aegon zitten. Hoe staat u daar tegenover? Het kan toch niet de bedoeling zijn dat het toevallige feit dat de Staat door deze crisis aandeelhouder en eigenaar is, een extra dimensie geeft aan het oplossen van dit type vraagstukken?

Minister Balkenende: Deze opmerking sluit aan op de opmerking die de heer Wientjes maakte bij het laatste overleg met de sociale partners, dat je moet uitkijken om oneigenlijke dingen te gebruiken. De bonussen spelen hierbij wel een rol, en dat vind ik terecht. Dat speelt niet alleen in Nederland, maar in andere landen zijn exact dezelfde discussies. Ik vind het zeer gerechtvaardigd dat dit een rol heeft gespeeld bij de deal met ING over de kapitaalinjectie en dat zal de heer Werner ook vinden. Verder geldt sowieso de code-Tabaksblat, maar dat staat los van wat er nu gebeurt. Je moet ervoor oppassen niet in een vaarwater te komen dat wij oneigenlijke dingen gaan doen. Je moet het van de reguliere processen hebben. Ik versta dit signaal zeer wel. Dat heb ik ook tegen de heer Wientjes gezegd bij dat overleg.

De heer Rosenthal heeft ook een opmerking gemaakt over de benoeming van bestuurders bij ING, Fortis en ABN. Bij de staatsdeelnemingen staat de normale ondernemingsstructuur voorop. Het bestuur heeft de dagelijkse leiding en is verantwoordelijk voor de strategie. De raad van commissarissen houdt hierop toezicht en er wordt verantwoording afgelegd aan de aandeelhouders. Goede corporate governance staat hierbij voorop. Gelet op de forse kapitaalinjecties ligt het in de rede dat de overheid, in het bijzonder de minister van Financiën als aandeelhouder, commissarissen benoemt en zorg draagt voor voldoende goede bestuurders, zonder dat er sprake is van belangenverstrengeling. Kennis van zaken, deskundigheid, brede ervaring, onafhankelijkheid en maatschappelijke betrokkenheid zullen vooropstaan. Zo is gewaarborgd dat deze bestuurders namens de overheid letten op de belangen van alle stakeholders. Ik wil graag het misverstand wegnemen dat de betrokken financiële instellingen iets te verwijten valt wat betreft de financiële onrust. Anders dan in het buitenland zijn zij niet besmet. Het lijkt mij hier niet de plaats om op concrete personen in te gaan, maar dat zal de heer Rosenthal ook niet willen.

De heer Rosenthal heeft gesproken over de economische vooruitzichten, kernenergie, de destalinisering van de woningmarkt, hoger onderwijs, graduate topprogramma's, mensen in echte banen, bijzondere risico's terugbrengen in de AWBZ en de snelle doorvoer van investeringen. Hij spreekt over een sense of urgency voor de reële economie en noemt daarbij zes beleidsterreinen. Een aantal daarvan heb ik al de revue laten passeren: energie, participatie, woningmarkt. In het algemeen sluit ik niet uit dat wij binnen de begrotingskaders nog iets extra's kunnen doen dat structureel verstandig is en de bedrijvigheid stimuleert. Wij hebben net een discussie gevoerd over wat wij doen met investeringen en de kaders waarbinnen je deze moet zien. Het gaat niet alleen om structuurversterking van de Nederlandse economie, maar ook om maatregelen om zo nodig op korte termijn de beschikbaarheid van kapitaal voor bedrijven te bevorderen, de conjunctuurgevoeligheid van de economie en de onzekerheden verkleinen te verkleinen en de ruimte om te ondernemen te vergroten. Daaraan gaat een zorgvuldige analyse vooraf die het kabinet in overleg met mensen in het veld maakt.

De heer Kox (SP): Sinds Keynes is bekend dat de bouwproductie de aanjager bij uitstek is als er een economische vertraging is. Denkt de regering aan specifieke maatregelen op dit vlak? De cijfers voor dit jaar vallen nogal tegen. Daaraan zie je wat er gaat gebeuren. Daar kan men relatief snel ingrijpen. Zijn er plannen in die richting?

Minister Balkenende: U hebt uit de media vernomen dat minister Vogelaar een opmerking heeft gemaakt over hoe de woningmarkt op het ogenblik functioneert. Er zijn zorgen over de tegenvallende productie. Zij heeft gezegd dat zij ermee bezig is en het parlement er nader over zal informeren. Daar

wil ik het bij laten. De zaak heeft onze aandacht, maar ik wil er eerst in het kabinet over spreken, voordat ik er concreet over kan zijn.

De heren Schuurman en Ten Hoeve hebben gesproken over maatregelen wat betreft topbeloningen, meer in het bijzonder de verhoging van het toptarief. In deze economische tijden is het buitengewoon onverstandig om de lasten te verhogen. Het kabinet heeft een gerichte aanpak van excessieve beloningen voorgesteld. Het is niet voornemens om in aanvulling daarop met nadere fiscale voorstellen te komen. Het kabinet ziet hiertoe geen aangrijpingspunt bij de huidige situatie op de financiële markten. Het is wel belangrijk om perverse beloningsstructuren aan te pakken. De Nederlandsche Bank kijkt hiernaar en de aandeelhouders hebben hierbij ook een belangrijke verantwoordelijkheid, maar dat is iets anders dan kiezen voor een hoog toptarief, waarbij ik zelfs 65% heb gehoord. Dat zouden wij niet moeten doen. Tot zover de economie.

Ik wil nu graag overgaan tot het volgende blok: veiligheid, respect en participatie.

Ik hoor de minister van Defensie een opmerking maken. Hij is nu toch op een wat ludieke wijze bezig met de Formule 1. Ik heb de neiging daarop in te gaan, maar laat ik dat vooral in deze chambre de réflexion niet doen! Maar dank voor uw bijdrage, mijnheer Van Middelkoop.

Voorzitter. Welvaart en welzijn zijn twee belangrijke pijlers van de staat van ons land. Binnen het brede gebied van het welzijn heeft de veiligheid aan belang gewonnen. Veiligheid vraagt onverminderd onze aandacht. Het gaat om een kernwaarde van ons bestaan: het recht om onbedreigd over straat te lopen, het recht om niet aangetast te worden in de persoonlijke integriteit in welke vorm dan ook. Het kabinet heeft ambitieuze doelstellingen geformuleerd: 25% minder criminaliteit en overlast in 2010 ten opzichte van 2002. Het gaat om meer dan cijfermatige doelstellingen. Het gaat ook om het terugdringen van minder zichtbare misdaadvormen zoals cybercrime, fraude en georganiseerde misdaad. Het gaat ook om het bevorderen van de leefbaarheid van onze wijken. En, laten wij dat niet vergeten in het tijdperk van tegen elkaar opbiedende machotaal, het gaat ook om het bieden van perspectief aan degenen die zijn afgedegen en die een bestaan leiden in de marge van onze samenleving. Dat is in hun belang en in het belang van ons allen. De Nederlandse rechtsstaat geeft de kaders waarbinnen de maatregelen vorm moeten krijgen. Het is nu eenmaal inherent daaraan dat de rechtsstaat verplichtingen en beperkingen oplegt.

Het gaat beter met onze veiligheid. Nederland is veiliger geworden. Dat blijkt uit de eerste voortgangsrapportage van het project Veiligheid begint bij voorkomen, die onlangs aan de Tweede Kamer is aangeboden. Het aantal Nederlanders dat zich wel eens onveilig voelt, is verder afgenomen. Het aantal slachtoffers van geweld en vermogensmisdriften is gedaald. De criminaliteit in het bedrijfsleven daalt substantieel.

Het hoort eveneens bij het verhaal dat er ook terreinen zijn waar het minder goed gaat. De

recidive onder jeugdigen is nog onaanvaardbaar hoog. Het aantal overvallen op winkeliers is weer fors gestegen. De dalende trend bij de ervaren overlast en verloedering zet niet door. Het kabinet investeert in veiligheid door een combinatie van preventieve, strafrechtelijke en bestuurlijke maatregelen. De ketenbenadering krijgt veel nadruk. Het Veiligheidshuis waarin alle partijen onder één dak samenwerken, is een succesformule. In Tilburg werden indrukwekkende resultaten geboekt bij het terugdringen van recidive onder jongeren. In Enschede zorgden de samenwerkende partners ervoor dat het aantal ernstige delicten van een groep veelplegers met bijna 50% afnam. Gerichte samenwerkingsverbanden helpen dus echt. Er zijn inmiddels 25 veiligheidshuizen actief. Eind 2009 zullen dat er 40 zijn. Het systeem is dan landelijk dekkend.

Veiligheid is een groot goed, maar welke prijs zijn wij bereid daarvoor te betalen? De heren Werner en Noten hebben aandacht gevraagd voor de consequenties voor de persoonlijke levenssfeer van datamining. Bij datamining worden omvangrijke gegevensbestanden geraadpleegd in strijd tegen de criminaliteit. Er kunnen hier grote belangen op het spel staan. Wie zou niet graag zien dat op deze manier een ernstig zedenmisdrif wordt opgelost of een terroristisch misdrijf wordt voorkomen? Ook hier dient een balans te worden gevonden tussen de rechten van de burger en de behoefte om met moderne middelen de veiligheid te waarborgen. Het kabinet is zich bewust van dat spanningsveld. Het heeft de commissie-Brouwer-Korf gevraagd advies uit te brengen over de verhouding tussen veiligheid en de persoonlijke levenssfeer. Het rapport van de commissie wordt voor het eind van het jaar verwacht. De Tweede Kamer kan in het voorjaar van 2009 een reactie van het kabinet over dit belangrijke onderwerp tegemoet zien. De uitkomsten van de expertbijeenkomst van beide Kamers, waar de heer Werner naar verwijst, zullen zeker worden betrokken bij het formuleren van de beleidsconsequenties. Overigens is de commissie gevraagd de registratie van etniciteit bij criminaliteit in het advies te betrekken. In de reactie van het kabinet zal ook dit onderwerp aan de orde komen.

De overlast en criminaliteit van probleemjongeren, veelal met een Marokkaans-Nederlandse achtergrond, vraagt in het bijzonder onze aandacht. Specifiek over deze groep zal ik in relatie tot participatie nog iets zeggen. De beleidsbrief over Marokkaans-Nederlandse probleemjongeren is in voorbereiding. Hierin zal het parlement worden geïnformeerd over de brede aanpak die het kabinet voor ogen staat. Wat betreft de aanpak van overlast en criminaliteit zal het zwaartepunt moeten liggen bij de lokale autoriteit. De specifieke omstandigheden verschillen immers en de lokale bestuurders zitten het dichtst op de problemen. Zij verdienen echter een steun in de rug en behoren instrumenten aangereikt te krijgen die zij, met argumenten onderbouwd, nodig hebben.

Veel instrumenten zijn er al. Ik noem de bevoegdheid van de burgemeester om gebieden

aan te wijzen tot veiligheidsrisicogebied. Andere instrumenten zijn in voorbereiding. Het Besluit bestuurlijke boete zal naar verwachting 1 januari 2009 in werking treden. Eveneens op 1 januari 2009 zullen de vier grote steden de mogelijkheid krijgen, te starten met het opleggen van strafbeschikkingen bij overlast. Dit loopt vooruit op een bevoegdheid voor alle gemeenten. Op basis van het wetsvoorstel over voetbalvandalisme en ernstige overlast krijgen burgemeesters de bevoegdheid overlastgevers een gebiedsverbod, een groepsverbod en een meldplicht op te leggen.

Er wordt gewerkt aan een voorstel om burgemeesters doorzettingsmacht te geven richting jeugdinstanties die onvoldoende samenwerken bij het helpen van probleemgezinnen. Mede op basis van de door het kabinet gevraagde voorlichting door de Raad van State, beraadt het zich nog over de wijze waarop de verplichte opvoedingsondersteuning gestalte moet krijgen.

Veiligheid betekent voorkomen en, waar nodig, optreden en aanpakken. Wij laten zien dat het ons ernst is.

De heer Noten (PvdA): Kunnen wij een keer een debat organiseren over de manier waarop het lokale bestuur daadwerkelijk versterkt kan worden met al die fantastische opdrachten die het van u krijgt? U heeft het over de burgemeester. Dat is prima. Een paar regels daarvoor zegt u dat als het gaat om veiligheid, criminaliteit en probleemjongeren in gemeenten, het accent bij het lokale bestuur ligt.

Als wij kijken naar wat er de afgelopen maanden is gebeurd, blijkt dat in het geheel niet het geval te zijn. Wij leggen daar formeel en bestuurlijk-juridisch wel verantwoordelijkheden neer, maar als er ook maar iets gebeurt, dan voeren wij het debat onmiddellijk centraal en bepalen wij ook de beeldvorming voor een belangrijk deel centraal. Wij leggen daar wel een heel nare paradox neer, waarvan ik denk dat wij daar een keer over moeten praten. Wij ondersteunen beleidsinhoudelijk wat u zegt, maar wij zien dat de praktijk anders is.

Minister Balkenende: Dank voor deze waarneming. Dat betekent dat wij het debat hierover echt moeten voeren. U heeft het over een paradox. Ik begrijp het punt zeer wel. Dan kan dat ook nader in dat debat worden betrokken. De vraag is natuurlijk: hoe krijg je Nederland zodanig georganiseerd en gestructureerd dat je het probleem oplost? Maar goed, dank voor uw opmerking. Het kabinet neemt die opmerking ter harte. Die komt verder terug bij de debatten met de bewindslieden van BZK, van Justitie en voor Jeugd en Gezin.

Voorzitter. Over respect wil ik het volgende zeggen. Keer op keer blijkt uit onderzoeken, bijvoorbeeld van het Sociaal en Cultureel Planbureau, dat mensen het gebrek aan respect in de samenleving als een groot probleem ervaren. Mensen maken zich zorgen over de verharding van de omgangsvormen, de individualisering en het afnemend gezag van instituties. Het is alsof een kompas ontbreekt. Ik denk dat het een taak is van

ons allen -- kabinet en parlement -- om te laten horen wat moreel belangrijk is. En dan is natuurlijk de vraag: is dat betutteling? Gaat Den Haag zich, zoals een van de Kamerleden aan de overzijde het noemde, zelfs ook met de bovenkamer van mensen bemoeien? Nee, maar omdat veel mensen in de praktijk van alledag tegenwoordig dat kompas lijken te missen, kunnen wij niet op onze handen gaan zitten. Mensen kijken wat dit betreft nadrukkelijk ook naar de overheid. Hoe kunnen wij vanuit Den Haag dat kompas bieden? Wij moeten onszelf niet overschatten. Een respectvolle samenleving is niet maakbaar door de overheid. Burgers, bedrijven, maatschappelijke instellingen en de overheid staan samen voor de taak om de Nederlandse samenleving zodanig in te richten dat zij ruimte en houvast biedt. Ruimte voor eigenheid, vrijheid en pluriformiteit, houvast door het streven naar gemeenschappelijkheid, zekerheid en herkenbaarheid.

Ik roep vaak in herinnering dat ik tijdens werkbezoeken veel moois zie. Ik zie mensen die zich verdiepen in wat een ander te bieden heeft. Ik zie mensen die zich al dan niet naast professionals belangeloos en met hart en ziel voor anderen inspannen. Dat soort goed nieuws haalt meestal niet de krant, maar het mag niet onopgemerkt blijven. Vanuit Den Haag moeten wij ruimte geven aan dit soort initiatieven. Dus geen onnodige regeltjes die belemmerend of demotiverend werken, maar beleid dat juist aanmoedigt. Als voorbeeld noem ik het door het ministerie van Justitie faciliteren van buurtbemiddeling en de handreiking voor gedragscodes. In sportverenigingen, buurten en scholen wordt hier dankbaar gebruik van gemaakt.

Naast ruimte moet Den Haag ook houvast bieden. Daaronder versta ik ten eerste dat de overheid handhavend optreedt waar dat nodig is. Ik heb daar zojuist al het een en ander over gezegd. Ik wil graag onderstrepen dat ook hier Den Haag het niet alleen kan en het ook niet alleen moet willen doen. Graag geef ik een pluim aan al die conciërges op scholen, conducteurs in het openbaar vervoer en scheidsrechters bij sportwedstrijden die elk op hun eigen terrein toezien op normaal gedrag, en dat ook handhaven. Als wij de samenleving respectvoller willen maken, hebben wij bij uitstek deze mensen nodig. Zij maken concreet wat wij als abstracte overheid met respect bedoelen. Zeer terecht heeft de commissie Uitdraging kernwaarden van de rechtsstaat in haar rapport aandacht gevraagd voor het belang van de functies die deze mensen vervullen. Overigens zal het kabinet nog voor het eind van dit jaar zijn standpunt op het rapport van deze commissie uitbrengen.

Houvast bieden vanuit Den Haag betekent ook het waarborgen van de verworvenheden van onze democratische rechtsstaat. Wij koesteren de grondrechten gelijke behandeling, godsdienstvrijheid en vrijheid van meningsuiting. Die zijn ononderhandelbaar. Ze betekenen ook accepteren dat anderen kritiek mogen hebben op jouw opvattingen of overtuigingen, maar wel ingetoomd door eigen verantwoordelijkheid en zonder vrijbrief om te kwetsen. Dat staat haaks op

een cultuur van steeds grovere woorden, intimidatie en bedreiging. Vanuit Den Haag moeten wij ook hierin het goede voorbeeld geven. Op dat fundament is ons idee van respect gebouwd. Het gaat om wederzijds actief respect dat is ingebed in de spelregels van onze democratische rechtsstaat. Dat is bepalend voor ons persoonlijk welzijn maar ook voor de kracht van onze samenleving.

De heer Thissen (GroenLinks): Daarbij past een overheid die uitstraalt dat zij vertrouwen heeft in de burgers van dit land en niet, wanneer vijf procent van deze burgers zich bezighoudt met strafrechtelijke zaken of met fraude met sociale uitkeringen, honderd procent van de burgers in principe benadert als mensen die weleens op het slechte pad terecht zouden kunnen komen. Dat zou u veel steviger kunnen uitstralen dan u nu doet.

Minister Balkenende: Dat is een suggestie: ga uit van vertrouwen. Het is waar: ruimte bieden. Dat heb ik ook aangegeven. Ik heb niet voor niets gerefereerd aan de contacten met mensen in Nederland over hoe zij zich inzetten. Daarin past inderdaad ontbureaucratisering, ruimte laten, vermindering van regels, en het erkennen van mensen in hun professionaliteit of juist in hun activiteit als vrijwilliger of mantelzorger. Maar soms zal er moeten worden opgetreden. Dat is de andere kant van het verhaal, maar het hangt ervan af met welk onderwerp je te maken hebt. Uw notie om vertrouwen uit te stralen en ruimte te bieden is het aanknopingspunt. Ik ben blij met uw opmerking; dit is ook de intentie die u terugvindt in ons coalitieakkoord. Ook daarin wordt er op deze manier over gesproken. Als je het hebt over sociale samenhang, heb je vertrouwen nodig. Maar het gaat niet altijd vanzelf.

Voorzitter. De kracht van onze samenleving wordt in hoge mate bepaald door de inzet van mensen zelf, al dan niet gezamenlijk. Mensen moeten bereid zijn, actief te participeren en de kansen die hun geboden worden, daadwerkelijk te grijpen. Onderwijs en arbeid zijn het participatiemechanisme bij uitstek. In het onderwijs leren mensen uit verschillende maatschappelijke achtergronden van jongs af aan met elkaar om te gaan. Daar wordt de kennisbasis gelegd voor deelname aan de arbeidsmarkt en tegelijkertijd het fundament voor succesvolle maatschappelijke participatie. Bij een goede macro-economische ontwikkeling en groeiende werkgelegenheid ontstaan kansen voor mensen op maatschappelijke participatie en integratie; door goed onderwijs, steun bij opvoeding, verankering van veiligheid in buurt en wijk en, meer dan ooit, werk het voertuig te maken van maatschappelijke integratie. Daarmee wil ik overigens niets afdoen aan het essentiële werk van mantelzorgers en vrijwilligers. Ook dat dient te worden verstevigd. Het kabinet geeft daaraan op meerdere thema's vorm en inhoud. Op het terrein van het onderwijs met de vorming van brede scholen, de voor- en vroegschoolse educatie en het versterken van de keten van onderwijs naar werk. Op het terrein van buurt en wijk, waarin een belangrijk deel van het

leven zich afspeelt, legt het kabinet de nadruk op veiligheid van de directe woonomgeving en een specifieke integrale wijkgerichte aanpak met ruimte voor initiatieven van bewoners. Op het terrein van inburgering wordt prioriteit gegeven aan inburgeringscursussen en duale trajecten. Op het terrein van jeugd en gezin gaat het om de ondersteuning van opvoeders en kinderen, omdat het individu in het gezin wordt voorbereid op deelname aan de samenleving. Op het gebied van arbeidsparticipatie stimuleren wij langer doorwerken, onder meer met een doorwerkbonus en met het doorbreken van de leeftijdsgrens van 65 jaar voor de AOW, met de flexibilisering van de pensioenen en het beter benutten van de mogelijkheden die de Wet werk en bijstand biedt voor arbeidsdeelname door jongeren. Op het terrein van directe sociale netwerken zijn er extra stimulansen voor vrijwilligers en mantelzorgers.

Kansen voor mensen worden ook gecreëerd door een goede start mogelijk te maken. Het kabinet steunt daarom het gezin. In de Gezinsnota beschrijft het kabinet zijn beleid rond het gezin. Kern daarvan is dat het kabinet de eigen kracht van gezinnen wil versterken. De overheid gaat dus geen zaken naar zich toetrekken, maar wil een faciliterende rol spelen en de keuzevrijheid voor gezinnen vergroten. Zo krijgen ouders die daaraan behoefte hebben, de mogelijkheid om in het Centrum voor Jeugd en Gezin opvoedingsadvies te krijgen. Dat is geen betutteling, maar verstandig preventief beleid.

De heer Werner heeft aandacht gevraagd voor de combinatie van arbeid en zorgtaken. Het kabinet heeft in een reactie op het advies van de commissie-Bakker aangegeven dat arbeidsparticipatie en gezinsvriendelijk beleid niet moeten worden gezien als conflicterende waarden. Integendeel, zij hangen met elkaar samen en versterken elkaar. Een gezinsvriendelijk beleid is nodig om vooral vrouwen op de arbeidsmarkt te houden en te krijgen. Door de introductie van gezinsvriendelijk beleid kan worden bevorderd dat mensen met kleine banen meer uren gaan werken. Denk hierbij aan flexibele werktijden, schooltijdbanen, thuiswerkplekken en andere vormen van sociale innovatie, maar ook aan kinderopvang en buitenschoolse opvang.

In een reactie op de bijdrage van de heer Schuurman voeg ik daaraan toe dat er ook een verbinding is te leggen met vrijwilligerswerk en mantelzorg. Daarbij moet misschien wel worden nagedacht over nieuwe arrangementen en andere vormen van vrijwilligerswerk. Het kabinet maakt afspraken met bedrijven die daarin een voorbeeldfunctie kunnen vervullen. Ik merk overigens op dat vrijwilligerswerk een belangrijke rol speelt in de activering en participatie van burgers die nu nog niet volwaardig kunnen meedoen. Het opdoen van onbetaalde werkervaring vindt vaak plaats binnen of vanuit vrijwilligersorganisaties.

Zoals gezegd, blijft de overheid in beginsel op afstand als het gaat om de opvoeding door de ouders, maar hierop zijn uitzonderingen mogelijk. Het kabinet wil wel ingrijpen als de veiligheid van

het kind in het geding is, als het gezin niet in staat is om op eigen kracht te functioneren en de ouders geen hulp aanvaarden. Daarvoor is trouwens altijd een beslissing van de rechter nodig. Helaas is het nog te vaak zo dat jongeren die problemen hebben, niet op tijd de juiste hulp krijgen. Het kabinet zet met kracht in op verbeteringen, bijvoorbeeld door inspanningen om de wachtlijsten in de jeugdzorg weg te werken. Daarnaast besteedt het kabinet de volle aandacht aan risicomanagement en maakt het daarover afspraken met de provincies en de raden voor de kindbescherming. In onze moderne samenleving laat de overheid veel ruimte aan mensen om naar eigen voorkeur en inzicht in sociale verbanden te leven en te participeren. Grote groepen mensen gaat dat goed af en zij functioneren prima. Maar er zijn ook burgers die kwetsbaar zijn en gerichte aandacht nodig hebben; ouderen, jongeren, gehandicapten, zieken en eenzamen. Daarnaast zijn er groepen die zich van de samenleving afwenden en deze zelfs ondermijnen, in daad en gedrag. Het is terecht dat de burgers van dit land zich daarover zorgen maken, hun afschuw daarover uitspreken en de hulp inroepen van de overheid. Zij staan volledig in hun recht en vinden dit kabinet aan hun zijde. Het wangedrag van probleemjongeren in sommige wijken in gemeenten als Gouda, Amsterdam, Ede en Nijmegen beheerst al geruime tijd de voorpagina's. Helaas moeten wij constateren dat het aandeel van Marokkaans-Nederlandse jongeren in de jeugdgroepen veel te groot is. Het is een probleem dat wij als zodanig moeten benoemen en een halt toeroepen. Gelukkig ligt de tijd ver achter ons dat wij slechts verhullend spraken over dit soort zaken, maar het is ook onze plicht, een reëel beeld te schetsen. Het zijn niet alleen Marokkaans-Nederlandse jongeren die zich schuldig maken aan onaanvaardbaar gedrag. Daarmee is zeker geen oordeel geveld over de Marokkaans-Nederlandse jongere in het algemeen. Het overgrote deel is goed geïntegreerd en is niemand tot last. Ook hierbij is de invloed van het onderwijs zichtbaar. De grote achterstand, die vooral jongeren van Turkse en Marokkaanse origine hadden qua opleidingsniveau, wordt met forse schreden ingehaald. Velen van hen stromen inmiddels door naar het hoger onderwijs en dat is op zijn zachtst gezegd bemoedigend. De relatief kleine groep die het verpest voor vele anderen vereist echter een duidelijke en consequente aanpak.

Wij weten uit de afgelopen decennia dat de problemen rond veiligheid, leefbaarheid en integratie weerbarstig en complex zijn. Wij weten dat de problemen niet louter zijn voorbehouden aan de grote steden, ook al cumuleert de problematiek daar gemakkelijker. Vaak zijn de problemen gerelateerd aan sociale uitsluiting en de afnemende sociale cohesie. Zij kunnen echter nooit een excuus zijn om dit gedrag te tolereren. Het is belangrijk, de maatschappelijke verbanden te betrekken bij de aanpak. Met louter individugerichte maatregelen komen wij er niet. Maatregelen moeten zijn ingebed in sociale netwerken. In de eerste plaats het gezin; de ouders. Zij zullen steviger moeten worden aangesproken op hun verantwoordelijkheid. Ook de

migrantengemeenschap kan zich niet onttrekken aan haar verantwoordelijkheid. In het geval van de probleemjongeren is het van groot belang dat bijvoorbeeld de Marokkaans-Nederlandse gemeenschap van zich laat horen. Een Marokkaanse moeder organiseerde naar aanleiding van de onrust vorig jaar in Slotervaart samen met een autochtone moeder een tocht onder het motto: dit is onze buurt, er gebeuren hier ook veel positieve dingen. Dat zijn voorbeelden die ook navolging verdienen. Het blijft nog te stil aan het front. Soms lijkt het of uitsluitend de autochtonen in Nederland zich druk maken over wat er in de wijken gebeurt. Daarom is een oproep aan de migrantengemeenschap om de eigen verantwoordelijkheid nadrukkelijk op te pakken, gepas. Alleen samen kunnen wij het tij keren. Wij zullen dus duidelijke grenzen stellen, maar tegelijkertijd perspectief bieden. Want ook voor deze jongeren zullen uiteindelijk het bereikte onderwijsniveau en het hebben van werk en inkomen bepalend zijn voor hun positie in de Nederlandse samenleving. In die samenleving is er geen plaats voor zichzelf cultiverende outcasts. Niet kunnen of willen is er niet meer bij als het gaat om leren of werken. Participatie, economisch en maatschappelijk, staat hoog op de agenda van dit kabinet. De inzet van de overheid relativeren wij direct aan het te bereiken doel en de doelgroep; aan resultaten en de daaraan verbonden kosten. Een dergelijke aansturing komt uiteindelijk de effectiviteit van het beleid ten goede, en dat is ook nodig.

De heer Rosenthal (VVD): U had het over betutteling. Ik stel een simpele vraag aan de minister-president: mogen vader en moeder zelf weten hoe zij hun kinderen opvoeden?

Minister Balkenende: Het antwoord is ja. Maar als zij er een grote bende van maken, grijpen wij in. U weet hoe het zit.

Voorzitter. De heer Rosenthal heeft gevraagd naar de bereidheid van het kabinet om te komen tot verzwaring van de strafmaat bij geweld tegen mensen met een publieke taak. Het programma Veilige Publieke Taak van de minister van BZK besteedt specifiek aandacht aan de aanpak van agressie en geweld tegen werknemers met een publieke taak. Het beleid is erop gericht, enerzijds de daders aan te pakken en anderzijds de werkgevers te ondersteunen, inclusief het treffen van preventieve maatregelen. Er geldt al een dubbele strafeis. Het OM eist een twee keer zo hoge straf tegen verdachten van geweld tegen werknemers met een publieke taak. De werking van deze strafverhogende richtlijn van het Openbaar Ministerie wordt momenteel onderzocht, maar het juridisch kader is er. Naar aanleiding van de resultaten van dit onderzoek zal de minister van Justitie de wenselijkheid en mogelijkheid bezien om voor deze categorie slachtoffers te komen tot een zogenoemd gekwalificeerd delict, met een aangepaste strafmaat, zoals ook is toegezegd in de brief van 26 oktober 2006 van de minister van

Justitie en de minister van BZK over geweld tegen werknemers met een publieke taak. Overigens kent het Wetboek van Strafrecht ook nu al artikelen waarin wordt aangegeven dat gevangenisstraffen met een derde kunnen worden verhoogd, indien -- zoals bijvoorbeeld bij mishandeling -- het misdrijf wordt begaan jegens een ambtenaar in functie.

De heer Rosenthal heeft erop aangedrongen, er alles aan te doen om te voorkomen dat er zogenaamde no-goareas ontstaan in het publieke domein. Laat ik dit vooropstellen: no-goareas zijn waar dan ook en onder welke omstandigheden dan ook volstrekt onacceptabel. Het zou een capitulatie zijn voor criminele overlastgevers en u kunt erop rekenen dat wij er alles aan doen om te voorkomen dat dit soort gebieden ontstaat. Primair is het tegengaan van specifieke no-goareas een lokale aangelegenheid, waarbij gemeenten, politie en OM samenwerken. Door een goede veiligheidsanalyse kan men lokaal vaststellen op welke plekken en in welke wijken burgers zich meer dan gemiddeld onveilig voelen en welke plekken gemeden worden. Vervolgens kan op deze plekken extra inzet plaatsvinden, bijvoorbeeld van camera's, politie of toezichthouders. De betrokkenheid van burgers is essentieel. In de pilot Buurtsignaal, in het kader van het Actieplan overlast en verloedering, wordt de lokale inzet van de politie mede bepaald op basis van de betrokkenheid van en onderzoek onder buurtbewoners.

Dan stelde de heer Rosenthal de vraag hoe de regering anticipeert en reageert op dreigingen die zich op alle fronten kunnen voordoen. Het kabinet heeft de Strategie nationale veiligheid in mei 2007 aangeboden aan de Tweede Kamer. De strategie is bedoeld om beter zicht te krijgen op wat Nederland bedreigt en ter beantwoording van de vraag of wij beschikken over de juiste capaciteiten om die dreigingen te voorkomen dan wel erop te kunnen reageren als zij manifest worden. Het doel is om zoveel mogelijk te voorkomen dat de maatschappij ontwricht raakt als gevolg van een ramp of een crisis.

Op 30 mei 2008 heeft het kabinet de eerste Voortgangsbrief nationale veiligheid aangeboden aan de Tweede Kamer. Deze eerste nationale risicobeoordeling omvatte de thema's klimaatverandering, overstromingen, droogte, pandemie, energievoorzieningszekerheid, polarisatie en radicalisering. Deze week, op 6 november, debatteert de minister van BZK hierover met de Tweede Kamer. Begin volgend jaar wordt de tweede nationale risicobeoordeling uitgebracht, met daarin ook aandacht voor de thema's ICT-verstoring en verwevenheid boven- en onderwereld. Daarnaast worden er binnen het programma ad-hocanalyses gemaakt als de actualiteit daarom vraagt. Deze analyses worden, indien noodzakelijk, in het kabinet geagendeerd.

Eenzelfde lijn wordt gekozen ten aanzien van de kredietcrisis, voor zover het de maatschappelijke effecten van die crisis betreft. Uiteraard heeft elke crisis een eigen karakter. De kredietcrisis is wel een heel specifieke. Op crises,

als deze zich voordoen of dreigen voor te doen, wordt gereageerd met het systeem van crisisbeheersing: preventief, responsief en in termen van nazorg. Niet alles is te voorzien en niet alles is te voorkomen. Het kabinet streeft daarom naar een sluitend systeem om zoveel mogelijk te voorkomen en zo goed mogelijk voorbereid te zijn als iets zich onverhoopt toch voordoet.

De heer Rosenthal (VVD): Dat is nu precies waarom ik -- toen ik hoorde praten over grote scenario's, waarin allerlei zaken met elkaar verweven moeten worden, en de minister-president terecht zei: mag ik het even hebben over hoe wij daar vanuit Nederland naar kijken, met beide benen op de grond -- voortdurend zat te denken dat toch al die zaken in wording zijn en dat het heel goed zou zijn om wat met die nationale risicobeoordeling et cetera aan de gang is, te koppelen aan al die brede vraagstellingen die hier nu ter tafel liggen. Dan heb je toch voor de samenleving een verhaal te pakken waarin je ook tot de ontwikkeling van scenario's kunt overgaan. Ik zou bijna zeggen: volgens mij heeft de regering op dat punt al meer in handen dan het nu weleens lijkt in de discussie met deze Kamer.

Minister Balkenende: Het is niet mijn taak om te klappen uit de school van het beraad binnen het kabinet, maar toen ik u hoorde spreken over scenario's, moest ik even glimlachen. Mijn linker buurvrouw, de minister van BZK, heeft in exact dezelfde bewoordingen gesproken over dit soort onderwerpen.

De heer Noten (PvdA): Dan is dat toch heel mooi, want dan kunt u nu gewoon toezeggen dat u dat gaat doen. U weet hoe het moet, en u linker buurvrouw is er al heel druk mee. Vervolgens gaat u dat iets verbreden en gaat u iets beter kijken naar het begrip crisis, en dat gaan wij hier dan bespreken. Dat doen wij voor de zomer. Dan zijn wij er toch uit?

Minister Balkenende: Nou, ik hoor de minister van BZK naast mij zeggen: nou... Ik heb net aangegeven wat wij feitelijk hebben gedaan. Wij hebben een risicobeoordeling gedaan. Ik heb u aangegeven wat de afgelopen tijd is gebeurd en wat wij de komende tijd gaan doen. Er wordt nagegaan waar de risico's in zitten en wat er kan gebeuren. Dan praat je net zo goed over bepaalde scenario's. De minister van BZK heeft uw opmerking gehoord en wij zullen in het kabinet bezien hoe wij hier een vervolg aan kunnen geven, voordat ik nu met een loze toezegging kom.

Voorzitter. Dan wil ik met u welnemen overgaan naar de laatste categorie.

De heer Thissen (GroenLinks): U sprak heel snel zojuist over jongeren. Dat was een enorme spraakwaterval. Wat ik daarin gemist heb -- misschien hebt u het wel gezegd -- is waaruit blijkt dat dit kabinet de urgentie ziet van het gegeven dat zo'n 40.000 jongeren per jaar zonder startkwalificatie vmbo, mbo, maar ook havo of vwo

verlaten, met alle gevolgen van dien. Ik heb een aantal suggesties gedaan. Maak school weer aantrekkelijker voor die kinderen en jeugdigen. Zorg ervoor dat jongeren die zijn uitgevallen, nadat zij hun probleem hebben overwonnen dan wel leren beheersen, elke dag opnieuw weer kunnen beginnen op school. Laat dus de rechtmatigheidseis van de teldatum vallen en geef scholen de opdracht om elke dag weer een nieuwe start te kunnen maken met jongeren. En probeer, in navolging van wat u nu al doet met de vakscholen, de methodiek van de centra voor vakopleiding -- die helaas, helaas verdwenen is -- weer te introduceren.

Minister Balkenende: Het is terecht dat de heer Thissen over dit belangrijke onderwerp spreekt. Hij heeft het over jongeren die kansen missen als zij een kwalificatie niet halen. Dat heeft ook de aandacht van het kabinet, en dat al enige tijd. Het heeft mij in het verleden ook pijn gedaan om te zien hoe jongeren hun opleiding niet afronden, van school raken en vervolgens echt in de problemen komen. Dat is eeuwig zonde, want zij kunnen gewoon meer. De vraag is wat wij daar nu aan doen. Ik ga hier even op in, omdat dit punt al langere tijd speelt. Ik weet nog heel goed dat wij een keer een werktop hadden met de sociale partners. Dat is alweer enige tijd geleden. Het was tijdens het kabinet Balkenende II. Toen is de vraag aan de orde geweest hoe wij ervoor kunnen zorgen dat die jongeren gemotiveerd raken. Hoe kunnen wij zorgen voor een stageplek? Hoe kunnen wij ervoor zorgen dat die mensen echt meedoen en dat zij gemotiveerd zijn? Dat is punt een. Ten tweede heb ik in de praktijk gezien welke voordelen het kan hebben wanneer je in de praktijk bepaalde onderwijsvormen geeft. Ik heb dat bijvoorbeeld in Rotterdam kunnen constateren. Jongeren die in een filiaal van de Hema of van V&D een opleiding krijgen, doen het veel beter en raken meer gemotiveerd, omdat zij weten dat het zinvol is, daar bezig te zijn. Je ziet ook dat de uitstroomcijfers beter worden. Dit is ook voor het huidige kabinet een belangrijk aandachtspunt. Ik zal laten nagaan hoe de suggesties van de heer Thissen zich verhouden tot waar wij zelf al mee bezig zijn. Hij en ik verschillen niet wat de oriëntatie betreft. De uitstroom moet echt beter wat de startkwalificaties betreft. Wij zien het grote probleem van jongeren die kansen gaan missen en wij zijn met tal van zaken bezig. Ik zal de afstemming in de gaten houden van de exacte voorstellen die u hebt gedaan.

Dan heb ik een laatste categorie van meer zelfstandige onderwerpen. Laat ik beginnen met het Handvest verantwoordelijk burgerschap. De heer Schuurman vroeg mij hoe de inhoud van het Handvest verantwoord burgerschap eruit zou moeten gaan zien. Hij wees erop dat Nederland met een dergelijk handvest een voortrekkersrol in Europa en zelfs in de wereld zou kunnen vervullen. Het is mooi, zoals hij dat zei. De totstandkoming van een Handvest verantwoord burgerschap past bij het streven naar een respectvolle samenleving. Het kabinet hecht daar zeer aan. Zojuist heb ik daar het een en ander over gezegd. De minister



van BZK is voornemens de aanpak rond het handvest spoedig bekend te maken. Daarbij staat voorop dat er een breed draagvlak is onder de burgers voor wat verantwoord burgerschap inhoudt. Te denken valt aan vragen zoals hoe kun je de samenleving dienen? Hoe draag je zorg voor je leefomgeving? Hoe ga je om met anderen?

Van belang is dat het gedrag van de overheid zelf in overeenstemming moet zijn met wat van burgers wordt verlangd. Een verkenning in de landen om ons heen leert dat Nederland zeker niet alleen staat met de heruitvinding en verspreiding van verantwoord burgerschap. Landen als het Verenigd Koninkrijk, Noorwegen en Duitsland zijn al langer actief met burgerschap bezig. Veel landen gebruiken het onderwijs om de bedoelde waarden, rechten en bijbehorende verplichtingen te verankeren.

Verder loopt binnen de EU een zevenjarig Europees programma, getiteld: Europa voor de burgers. Dat programma moet gezien worden als een antwoord op de kloof tussen de EU en haar burgers. Het programma wil actief burgerschap stimuleren, burgers centraal stellen en hen de mogelijkheid geven, hun verantwoordelijkheid als Europese burgers serieus te nemen. De Raad van Europa en de OESO houden zich momenteel ook bezig met burgerparticipatie en de versterking van het vertrouwen tussen overheid en burgers. Kortom, het zou mooi zijn om, als wij in Nederland spreken over het handvest waarin de minister een eerste verantwoordelijkheid heeft, dat juist in samenhang te zien met internationale initiatieven. Als er dingen te melden zijn, dan weet ik zeker dat wij daarover met elkaar nader zullen debatteren.

De heer Schuurman (ChristenUnie): Voorzitter. Misschien mag ik dan ook iets melden. Ik ben namens de Kamer veertien dagen bij de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties geweest, en mij is gebleken dat dit daar tien jaar geleden al op de agenda stond.

Minister Balkenende: Dus?

De heer Schuurman (ChristenUnie): Dus doorgaan.

Minister Balkenende: Dank u zeer.

De heer Werner vroeg het kabinet te waarborgen dat de juridische functie en de wetgevingskwaliteit op de ministeries niet lijdt onder de taakstelling. Hij informeerde verder naar het programma Versterking juridische functies Rijk en de herhaling van het regeldrukonderzoek van het WODC uit 2003. Wat het eerste betreft, hebt u kunnen merken dat het kabinet hecht aan kwaliteit en versterking van de juridische functie en de wetgeving bij de ministeries. U ontving hierover dit jaar de nota Vertrouwen in wetgeving, de kabinetsreactie op het rapport van de visitatiecommissie juridische functie en wetgeving, de commissie-Hoekstra, en het advies van de Raad van State daarover. Deze initiatieven zijn ontwikkeld in samenhang het Programma Vernieuwing Rijksdienst. Dit programma streeft naar afslanken in combinatie

met anders en beter werken, met inbegrip van samenwerking.

Het accent in het Programma versterking juridische functie Rijk ligt op een juridische kwaliteitsslag. Bij dat laatste gaat het niet per definitie om capaciteitsuitbreiding, maar ook om mogelijkheden tot vergroting van de interdepartementale samenwerking en bundeling van expertise. Bij de versterking van de juridische functie kan het nodig blijken, zoals de Raad van State opmerkt, om ten minste de omvang en kwaliteit op peil te houden. Daarbij tekent het kabinet wel aan dat de situatie per ministerie kan verschillen, bijvoorbeeld ten aanzien van de mogelijkheden tot deregulering, en dat interdepartementale samenwerking tot efficiencywinst kan leiden. Als desalniettemin fricties zouden ontstaan tussen beide programma's, zal het kabinet oog houden voor de betekenis hiervan voor de kwaliteit van de juridische functie en de wetgeving bij de ministeries.

Het voornemen van de minister van Justitie is erop gericht de Kamers door tussentijdse berichtgeving te informeren over de voortgang van het Programma versterking juridische functie Rijk. Het onderzoek van de WODC uit 2003 is in 2005 en 2006 gevolgd door rapportages aan de Kamer over de ontwikkeling van het regelingenbestand. Volgend jaar kan naar verwachting de samenwerking tussen de het WODC en het zogenaamde Basiswettenbestand zijn gerealiseerd. Het WODC is vanaf dat moment in staat periodiek kengetallen te publiceren over de ontwikkeling van het regelgevingbestand.

De heer Schuurman heeft aandacht gevraagd voor het juiste taalgebruik ten aanzien van de aanduiding van ministers, mede met het oog op de eenheid van het kabinetsbeleid. Hij heeft natuurlijk gelijk dat ministers dit ambt uitoefenen als leden van de regering en niet als leden van een politieke partij. Ik zie hem instemmend knikken. Dat laat echter onverlet dat er omstandigheden zijn, zoals het optreden tijdens partijbijeenkomsten, waarin de ministers hun politieke herkomst niet behoeven te verloochenen. Afgezien daarvan, blijft een zorgvuldige en constitutioneel correcte aanduiding van ministers, mede ten behoeve van de eenheid van kabinetsbeleid, het uitgangspunt van overheidscommunicatie. Dat signaal heb ik goed verstaan.

De heer Rosenthal heeft in zijn eerste termijn gepleit voor kernkabinetten. In de media gaf hij aan weinig te verwachten van het antwoord van de zijde van het kabinet. Niettemin heb ik toch de moed hem een antwoord te geven. Laat ik een poging doen. Kleine kabinetten van, zeg, zeven ministers hebben de charme van eenvoud: minder afstemming, politieke hoofdlijnen, ontkokering. Iedereen die de beleidsrealiteit van binnenuit kent, weet dat elke structuur zijn beperkingen kent. Er is helaas geen panacee. Er zijn dan zeven grote bureaucratische complexen. De afstemming binnen ministeries wordt groter. Elke nieuwe demarcatie levert haar eigen grensproblemen op.

Dit kabinet heeft gekozen voor het handhaven van de huidige structuur. Met

herindeling gaat immers veel tijd en energie verloren. Er wordt stevig ingezet op de reductie van het aantal ambtenaren en een andere manier van werken. Ook is gekozen voor twee programmaministers. Het doel hiervan is om juist zonder extra ministeries wel een aantal zaken met prioriteit aan te pakken. Tot slot misschien een kleine nuancering ten aanzien van het aantal bewindspersonen in dit kabinet. Wij hebben er nu 27. Kok I had er 26 en Kok II had er 29. Balkenende II had er 26 en Balkenende I ook. Dit om even de dimensies aan te geven.

Het lijkt mij dat bij een eerstvolgende kabinetsformatie de mogelijkheid bestaat om dit punt opnieuw aan de orde stellen. Dat is het moment waarop dit soort dingen moet gebeuren. Het is overigens wel een interessante discussie. Het is goed om te praten over snelheid en slagvaardigheid. Ik heb het signaal goed begrepen. Een volgende kabinetsformatie biedt, zoals gezegd, mogelijkheden, afhankelijk van degenen die eraan deelnemen.

De heer Ten Hoeven heeft een vraag gesteld over de plaatsing op de Europese lijst van terroristische organisaties van de Iraanse organisatie Mujahedin-e-Khalq. Deze week zal de minister van Buitenlandse Zaken per brief mede namens de minister van Justitie de schriftelijke vragen van de Kamer van 28 oktober jongstleden beantwoorden. Het betreft een technisch-juridisch zeer complexe kwestie die het beste kan worden besproken met de betrokken ministers. Ik denk dat de algemene politieke beschouwingen daarvoor minder geschikt zijn. De Kamer krijgt snel antwoord op de vragen over dit punt.

De heer Ten Hoeve (OSF): Wij moeten uiteraard wachten op die brief. Ik begrijp dat dit van het grootste belang is. Het ging mij er echter vooral om dat die brieven, zoals de Kamer die al eerder heeft ontvangen, voornamelijk op de procedure en juridische kwestie ingaan. In de uitspraken van rechterlijke instanties die er liggen, wordt erop gewezen dat er inhoudelijk wel eens te weinig aandacht voor is geweest. Ik zou de regering willen vragen om als dit punt weer aan de orde komt -- dat komt het, want dat komt het elke zes maanden -- juist aandacht te besteden aan dat inhoudelijke deel. De vraag is waarom.

Minister Balkenende: Dit punt is nadrukkelijk genoteerd. Ik heb gezegd dat er antwoorden komen van de minister van Buitenlandse Zaken. Hij kan nu niet aanwezig zijn, maar ik zal dit punt nadrukkelijk onder zijn aandacht brengen. Ik hoop dat hij recht kan doen aan de inbreng van de heer Ten Hoeve in dit debat.

De heer Thissen heeft een somber beeld geschetst van enkele terreinen waarnaar de zorg van de overheid moet uitgaan. Hij noemde het onderwijs, waaronder de problematiek van voortijdig schoolverlaten, en de jeugdzorg. Hij vraagt zich af waarom bij de kredietcrisis zo voortvarend kon worden opgetreden en op andere terreinen, waarop ingrijpen minstens zo hard nodig is, kennelijk niet. Ik heb in mijn bijdrage de nodige

woorden gewijd aan het belang van maatschappelijke participatie en de rol die het onderwijs kan vervullen. Het kan de heer Thissen niet zijn ontgaan dat het kabinet de aanpak van het voortijdig schoolverlaten buitengewoon belangrijk vindt. Het is een van de tien topprioriteiten. Ik heb al gewezen op het plan Aanval op de Uitval. Ik zal nog precies kijken hoe zijn opmerking zicht verhoudt tot het kabinetsbeleid.

De kracht van Nederland in de nabije toekomst wordt in hoge mate bepaald door de huidige generatie middelbare scholieren. 60 tot 70% van hen zit op het vmbo of het mbo. Zij vormen onze potentiële beroepsbevolking. Dat gegeven is voor het kabinet urgent genoeg om de volle aandacht voor deze kwestie te houden. Gelukkig daalt het aantal voortijdig schoolverlaters gestaag. Natuurlijk kan het altijd beter en sneller, maar de problematiek is weerbarstig. De vermeende rust, zoals bepleit door de commissie-Dijsselbloem, mag voor het onderwijs niet worden vertaald naar rustig achteroverleunen, niet door de overheid, niet door scholen, niet door leraren, niet door ouders en niet door leerlingen. Daarom investeert het kabinet fors in de kwaliteit van het onderwijs, het verhogen van exameneisen, de positie van de leerkrachten, een soepelere aansluiting tussen vmbo en mbo, de pilot met vakscholen en de verbeterde zorg op scholen.

De stelling dat de invoering van Centra voor Jeugd en Gezin tot een extra laag leidt en geen juist antwoord is op de problematiek in de jeugdzorg, deelt het kabinet niet. Met de Centra voor Jeugd in Gezin worden niet alle problemen opgelost, maar de introductie ervan levert wel een bijdrage aan de preventie van problemen. Centra voor Jeugd en Gezin brengen bovendien hulpverleners met elkaar in contact, waarvoor diverse sprekers hebben gepleit.

De fractie van de Partij voor de Dieren ...

De heer Thissen (GroenLinks): Voordat u naar de dieren overgaat, wil ik nog even bij de jeugdzorg blijven. Wij hebben hierover een debat gehad met minister Rouvoet in januari van dit jaar. Toen heb ik al gezegd dat exact dezelfde redenering is gebezigd bij de introductie van de Bureaus Jeugdzorg. Die functioneerden blijkbaar niet. Er zijn nog te veel hulpverleners die naast elkaar functioneren, maar niet met elkaar overleggen op het niveau van het individu, huishouden of gezin om jongeren en jeugdigen te helpen. Omdat zij niet functioneren, komt er dus een loket daaraan voorafgaand. Ik ben zo verschrikkelijk bang dat wij over vijf of zes jaar met een opvolger van de minister, of misschien nog steeds met de heer Rouvoet als minister voor Jeugd en Gezin, er weer een discussie over gaan voeren dat de hulpverleners als zodanig niet extra samenwerken als er weer een loket of coördinatiepunt aan vooraf wordt gecreëerd. Er zijn andere dingen die verhinderen dat mensen niet op het niveau van het individu met elkaar samenwerken. Dat heeft heel veel te maken met de wijze waarop de overheid of overheden hulpverlenende instanties financieren en

van hen vragen om daarover verantwoording af te leggen.

Minister Balkenende: Ik herken twee punten in de opmerking van de heer Thissen. In de eerste plaats wijst hij op de consistentie op hetgeen door mijn rechterbuurman, de heer Rouvoet, naar voren is gebracht en hetgeen ik naar voren breng. Daarnaast zegt hij dat de oplossing niet volstaat doordat de problematiek te groot is. Ik zal hierover meer detailinformatie inwinnen. Ik kom er in de tweede termijn op terug.

De heer Koffeman heeft gevraagd waarom er in de Miljoenennota zo weinig aandacht is voor de daling van de biodiversiteit en dat iedereen maar zelf moet weten wat hij of zij eet. Het kabinet is zich wel degelijk bewust van de milieueffecten die de productie en de consumptie van vlees met zich meebrengen. Het Rijk speelt ook een actieve rol in de maatschappelijke dialoog over duurzaamheid, waarin ook de productie van vlees aan bod komt. Verdere verduurzaming van de productie en consumptie van eiwitten is nodig. Dit wordt concreet ondersteund via innovaties, productontwikkeling en marktontwikkeling. Het verlagen van het percentage bijmenging van biobrandstoffen is juist gebeurd omdat de productie hiervan elders in de wereld ten koste ging van de biodiversiteit.

De heer Koffeman vroeg wat het kabinet bedoelt met de woorden "een stabiele toekomst voor de visserij". De minister van LNV heeft recent een langetermijnstrategie voor de visserij aan de Kamer aangeboden. Het accent daarin ligt op de Noordzeevisserij. "Vernieuwing" en "verduurzaming" zijn daarin de kernwoorden. Vissers en de handel zullen flink moeten investeren in nieuwe duurzame technologie en in de afzetketen. Daarnaast moet de visserijdruk worden afgestemd op de vangstmogelijkheden. Ook is er oog voor de sociaaleconomische positie van de visserijgemeenschappen. De visserijsector staat in die zin voor een grote opgave. Via het programma EVF 2007-2013 draagt het Rijk bij om de noodzakelijke vernieuwing en verduurzaming krachtig te stimuleren en om tegelijkertijd de noodzakelijke sanering van de Noordzeekottervloot in gang te zetten.

De heer Koffeman heeft ook gesproken over de noodzaak, volgens zijn opvatting, van een forse krimp in de veestapel. Wat moet daar nog aan gebeuren en is het kabinet bereid om stappen in die richting te zetten? Het kabinet zet in op een verduurzaming van de veehouderij en kiest dus niet voor een onverkorte krimp van de veestapel. In dit licht heeft minister Verburg op 16 januari de Toekomstvisie Veehouderij naar de Kamer gestuurd. Die visie beoogt in alle opzichten een duurzame veehouderij in 2023. Die ambitie vereist systeeminnovaties voor de ontwikkeling van integraal duurzame veehouderijsystemen en het verder sluitend maken van de kringloop van deze productiesystemen. Eén van de harde ambities van deze kabinetsperiode is dat in 2011 5% van de stallen integraal duurzaam moet zijn. Het kabinet ondersteunt die ontwikkeling en de introductie van

deze stallen ook in financiële zin. Op dit moment wordt met betrokken partijen gewerkt aan een uitvoeringsagenda voor de toekomstvisie. Deze wordt binnen enkele maanden geaccordeerd.

Er is ook gesproken over de contacten die zijn gelegd in China. Wij achten het functioneren van een exporterende sector legitiem. Het is dan goed om daar ook in zakelijk opzicht met de Chinese autoriteiten over te spreken. Wanneer de Kamer daar meer informatie over wil, ben ik graag bereid om die te geven, maar de achtergrond is bekend. Het heeft ook te maken met economische overwegingen en het feit dat dit een onderdeel is van het versterken van de banden met een land als China.

De heer Koffeman (PvdD): Voorzitter. Het is toch merkwaardig dat wanneer het kabinetstandpunt is dat vlees het meest milieuvervuilende onderdeel van ons voedsel is, hier toch varkens worden gefokt om die vervolgens in China te laten opeten. Het kabinet zet in op een verduurzaming van de productie, de consumptie en de eiwittransitie. Stel dat wij de gloeilamp hier verbieden, dan ligt het toch niet voor de hand om gloeilampen naar China te exporteren? Als deskundigen van de FAO en de WHO zeggen dat een toename van de vleesconsumptie in landen als China en India de draagkracht van de aarde te boven gaat, ligt het toch niet voor de hand om vanuit een klein land als Nederland de export naar China te bevorderen? Waarom kan China dat voedsel niet zelf produceren, desnoods varkens, en waarom ligt het voor de hand om dat hier in Nederland te doen, in megafacts, om de varkens vervolgens naar China te exporteren? Het kabinet trekt €700.000 uit om meer vis te consumeren, terwijl de zeeën worden leeg gevist, maar er wordt geen euro uitgegeven voor het stimuleren van bijvoorbeeld vleesvervangers. Hoe zit dat?

Minister Balkenende: Voorzitter. In onze contacten met China hebben wij te maken met de voorkeuren van consumenten en met de toenemende vleesbehoefte daar. Vanuit de marktvaart van China zelf ligt de vraag voor hoe andere landen kunnen helpen aan het mede daaraan voldoen. Dat kun je betreuren, maar het is een feit dat de consumptie van vlees in China toeneemt. De vraag is wel wat je doet aan de wijze van productie en hoe je aankijkt tegen de veestapel en de duurzaamheidsaspecten ervan. Op zichzelf is dit echter een legitieme economische activiteit, tenzij je vindt dat er helemaal niet mag worden geëxporteerd naar China. Dat proef ik een beetje in de vraag van de heer Koffeman, maar dat is mijn opvatting niet. Wij hebben deze sector in Nederland. Je moet bezien hoe een en ander op een duurzame manier kan gebeuren, maar het is legitiem om in dat kader economische activiteiten te verrichten. Als de heer Koffeman vindt dat dit niet mag, dan zitten wij op een ander spoor.

De heer Koffeman (PvdD): Dat zeg ik niet. Ik beaam wat ex-minister Veerman zegt, namelijk dat het systeem is vastgelopen. Wij gaan massaal

veevoer importeren in Nederland. Wij exporteren varkens of varkensvlees, maar de rotzooi houden wij in Nederland. De heer Veerman stelde dat het systeem wat dat betreft is vastgelopen. Als dat het geval is, al kan de minister-president het met de heer Veerman oneens zijn -- ik denk echter dat het klopt -- dan is 4000 kilogram mest per Nederlander al veel en moet je dat niet nog meer willen maken. Je kunt dan stellen dat Nederland niet het aangewezen land is om varkens naar China te exporteren, zeker niet om de minister van Landbouw en de premier daarvoor op pad te sturen. Als de veesector belang heeft bij export naar China, dan kun je dat in een vrije markt niet tegenhouden, maar waarom stimuleert de regering dat?

Minister Balkenende: In China hebben wij te maken met een aantal projecten, gebaseerd op een aantal thema's. Een thema had bijvoorbeeld betrekking op duurzame energie. Ik ben daar op een seminar geweest. Dat was buitengewoon interessant. Ik heb ook te maken gehad met mensen uit de financiële sector. Ik heb daarover intensieve contacten gehad. Wij hebben ook gesproken over hoe wij de investeringen over en weer kunnen stimuleren. Ik heb er ook een businessseminar toegesproken. Ik heb toen gewezen op de aantrekkelijke kant van Nederland om daar te investeren. Dat is mijn oprechte overtuiging en het is ook noodzakelijk, want China is een belangrijk land. Wij kunnen economisch veel aan elkaar hebben. Ik heb ook gesproken over het thema van de mensenrechten. Dat is weer een andere kant van het verhaal. Wat betreft de agrarische sector is het goed om te bezien wat je aan elkaar kunt hebben. Ik vind het merkwaardig dat, als ik daar ben en te maken heb met een veelheid van activiteiten, ik mij niets aantrek van de agrarische situatie. Ik ben blij dat de heer Koffeman ook van mening is dat markten moeten kunnen functioneren en dat ook internationale handel mogelijk moet zijn. Je kunt dan ongelukkig zijn met het systeem, maar in dat kader bekijken wij wel wat wij aan verduurzaming kunnen doen en hoe de processen op een betere leest kunnen worden geschoeid. Dat is ook de ambitie van de minister van LNV. Als je binnen die context werkt, vind ik het legitiem om te kijken naar de export. Op dat punt kunnen de heer Koffeman en ik elkaar niet overtuigen. De minister van LNV heeft een en ander ook gehoord, maar het debat wordt nog voortgezet, hier en in de Tweede Kamer.

De heer Koffeman (PvdD): Ik heb ook gevraagd waarom het kabinet wel €700.000 ter beschikking stelt voor het stimuleren van visconsumptie, terwijl de zeeën grote problemen hebben, en er niets wordt uitgegeven aan het stimuleren van vleesvervangers. Met andere vervuilende activiteiten heeft het kabinet dat in het verleden wel degelijk gedaan. Het autogebruik is afgeremd. Iedereen mag zelf weten of hij of zij auto rijdt, maar toch is het overheidsbeleid erop gericht om dat een beetje minder te doen. Hetzelfde geldt voor het beleid om een gloeilamp uit te draaien en een

spaarlamp in te draaien. De overheid geeft wel degelijk sturing, maar op dit dossier weigert de overheid dat. Waarom is dat?

Minister Balkenende: Ik kom daar in tweede termijn op terug.

Dan kom ik bij de vraag van de heer Yildirim over discriminatie in Nederland. Hij stelt dat zonder samenhang en solidariteit als vertrekpunt het individu te kort wordt gedaan. Een- en andermaal wordt door dit kabinet uitgedragen dat de kracht van de samenleving haar basis vindt in onderlinge binding en samenhang. Wij sluiten daarbij niemand uit. Integendeel, de participatie van een ieder naar vermogen is van grote waarde voor de ontwikkeling van ons land. Wij bestrijden discriminatie en racisme, maar tegelijkertijd benoemen wij de problemen, niet om groepen mensen voor jaren van een negatief etiket te voorzien, maar juist om het tij te keren bij die groepen waarvan is bewezen dat die structureel en langjarig oververtegenwoordigd zijn in de criminaliteitscijfers. In die gevallen doet de afkomst wel degelijk ter zake. Zie bijvoorbeeld de problematiek van Antilliaans- en Marokkaans-Nederlandse jongeren, zowel in het organiseren van de hulpverlening als in het aanpakken van de criminaliteit. Wij generaliseren niet, wij vellen geen oordeel over groepen in het algemeen, maar wij moeten wel reëel zijn. Het belangrijkste doel is dat wij een samenleving willen waarin mensen mee kunnen doen, waarin mensen meetellen en waarin de sociale samenhang kan opbloeien. Dat betekent stimuleren, ondersteunen en perspectief bieden, maar ook de problemen bij de naam noemen.

Ik ben gekomen aan het eind van mijn inbreng in eerste termijn. Ik heb geprobeerd zo goed mogelijk in te gaan op de vragen en opmerkingen die zijn gemaakt. Mocht dat niet het geval zijn, dan hebben wij nog altijd een tweede termijn om het gesprek voort te zetten.

De heer Ten Hoeve (OSF): Voorzitter. Ik heb aangegeven dat de overheid soms heel daadkrachtig optreedt. Een voorbeeld daarvan is het elektronisch patiëntendossier. Iedereen ziet in dat dit een buitengewoon nuttig instrument is, dus niemand wil dat afzeggen. Ik heb de regering wel gemaand om daar wat voorzichtig mee om te gaan, om twee redenen. Op dit moment is nog absoluut niet duidelijk dat het systeem echt gaat functioneren. Dat kan best tegenvallen. Daar komt bij dat het waarschijnlijk van degenen die daarvoor de inbreng moeten leveren heel veel werk vraagt, werk dat je niet aan iemand anders kunt overdragen en waarvoor je ook geen inhuurkracht kunt aantrekken. Houdt de overheid daarmee wel voldoende rekening nu men op heel korte termijn iets wil doorzetten, waarbij een heel groot beroep op degenen wordt gedaan die eraan moeten meewerken. Kan daar niet voorzichtiger mee worden omgegaan?

Minister Balkenende: Dit is een appel om, als nieuwe systeemelementen worden geïntroduceerd, daarmee zorgvuldig om te gaan. Je moet dan

bekijken of het systeem functioneert en of de mensen ermee kunnen omgaan. Als je met iets begint, moet je ook bezien of je geen risico's loopt. Er wordt al langer gesproken over het elektronisch patiëntendossier. Er zijn ook grote voordelen aan verbonden. Wanneer iemand iets overkomt en je kunt de informatie direct raadplegen, dan is dat een voordeel. Een ander voordeel is dat je niet eindeloos dezelfde activiteiten hoeft te laten verrichten in de sfeer van onderzoek of foto's. Het grote voordeel is dus evident.

Op een gegeven moment moeten wij hiermee verder gaan. Dit is ook de reden geweest dat de minister van VWS hierover een brief heeft gestuurd. Hij heeft overigens wel gewezen op het feit dat eerste de Eerste en de Tweede Kamer hierover hun oordeel zullen moeten geven. Wij willen echter wel graag voortgang in het systeem. Ik ga er zonder meer vanuit dat men zich op het ministerie van VWS bewust is van de technische aspecten hiervan en dat hierover niet lichtvaardig wordt gedaan. Ik beschouw de opmerkingen van de heer Ten Hoeve vooral als een signaal van wees op je hoede bij het introduceren van dit soort nieuwe systeemelementen.

De voorzitter: Mijnheer Ten Hoeve, ik vind dit een mooie tijd om af te sluiten.

\*\*

De heer Ten Hoeve (OSF): Mag ik nog een korte opmerking maken?

De voorzitter: Eén zin, mijnheer Ten Hoeve.

\*\*

De heer Ten Hoeve (OSF): Juist omdat het zo belangrijk is dat dit doorgaat, is het van belang om niet alleen op de technische aspecten, maar juist ook op de menselijke aspecten te letten. Mensen moeten immers meewerken. Dit kan reden zijn om enige vertraging in te bouwen, mocht dat nodig zijn.

De voorzitter: Dat waren twee zinnen.

\*\*

Minister Balkenende: Ik beschouw dit vooral als een waarschuwing voor een verandering binnen de systemen. Ik begrijp dit signaal heel goed.

De vergadering wordt van 20.15 uur tot 21.15 uur geschorst.

\*N

De heer Schuurman (ChristenUnie): Voorzitter. Ik wil de Kamer hartelijk bedanken dat ik als eerste in de tweede termijn het woord mag voeren. Voordat ik dit doe, wil ik mijn eigen tweede termijn met één klein zinnetje afdoen, namelijk dat ik de minister-president alvast bedank voor de beantwoording van mijn vragen, zodat wij hierop straks niet meer hoeven terug te komen. Namens negen fractievoorzitters wil ik een motie indienen. Het ligt dan ook voor de hand dat deze motie deel uitmaakt

van de beraadslaging, vandaar dat ik met toestemming van de Kamer als eerste het woord voer.

Ik geef een korte toelichting op de motie die dadelijk volgt. Wij hebben vandaag zowel van de kant van de Kamer als van de kant van de regering gesproken over de crisis waarin wij verkeren en over de crises die hiermee samenhangen. Daarbij is geconstateerd dat wij met meer dan een conjuncturele crisis te maken hebben en dat er een samenhang bestaat tussen de verschillende vormen van crisis in onze cultuur. Van verschillende kanten van de Kamer is uitgesproken dat concentratie op de financiële crisis niet ten koste mag gaan van bijvoorbeeld de klimaatproblematiek. Wij hebben in deze Kamer ook kunnen constateren -- het kabinet heeft dit bevestigd -- dat de crisis niet alleen maar nationale, maar vooral ook wereldwijde dimensies heeft en dat iedereen zich hiervan goed bewust is.

De minister-president heeft in zijn beschouwingen aan het adres van de Kamer duidelijk gemaakt dat hij een onderscheid maakt tussen crisismanagement, dat wat je direct doet op het moment dat de crisis zich openbaart, en analyse. Van zijn kant werd, in navolging van hetgeen door de Kamerleden is opgemerkt, gezegd dat het nodig zou zijn om meer aandacht te geven aan de diepere oorzaken, achtergronden en samenhangen van de verschillende vormen van crisis. In ieder geval is het debat van vandaag eerder een startpunt dan een eindpunt. Omdat er een vervolg komt, is het volgens de ondertekenaars van de motie wel van belang om meer inzicht te krijgen in wat de diepere oorzaken zijn. Hiervan zou een analyse gegeven kunnen worden. Wij zouden het ook op prijs stellen als er scenario's en modellen worden gegeven waarin deze analyse tot uitdrukking komt en perspectieven aan de orde komen. Het ligt natuurlijk voor de hand -- dit merkt men ook al aan de grote verscheidenheid aan politieke richtingen die de verschillende fracties die de motie ondertekend hebben, vertegenwoordigen -- dat wij er niet vanuit gaan dat dit allemaal zo eenduidig zal zijn. Er zullen verschillende visies zijn.

Dan heb ik nog een laatste punt waarvoor in de motie geen aandacht wordt gevraagd, maar dat wel enige toelichting behoeft. Als de Kamer zich uitsprekt om de regering te vragen om zowel nationaal als internationaal te komen met initiatieven om de scenario's met betrekking tot de crises waarmee wij te maken hebben, in samenhang aan te pakken, geeft zij hierbij geen tijdslimiet aan. Wij doen dit eigenlijk met opzet niet. Mogelijk is eerder sprake van een benadering in fasen. Wij laten dit graag over aan het kabinet. Wij zijn het er allemaal over eens dat een en ander doordacht dient te gebeuren, alsmede integraal en degelijk, opdat het kan dienen als basis voor een discussie over de toekomst, zowel nationaal als internationaal.

\*M

De voorzitter: Door de leden Schuurman, Werner, Noten, Thissen, Kox, Ten Hoeve, Koffeman, Holdijk en Yildirim wordt de volgende motie voorgesteld:

De Kamer,

Gehoord de beraadslaging,

constaterende dat de kredietcrisis in samenhang met andere crises leert dat wereldomspannende problemen om een gecoördineerd optreden vragen;

overwegende dat duurzame oplossing van deze problemen een breed gedragen analyse behoeft;

overwegende dat deze analyse een "comprehensive approach" vereist en dat ook onder meer de vraagstukken van schaarste (voedsel, energie) en klimaat nadrukkelijk een rol spelen, en daarbij moeten worden betrokken;

overwegende dat deze analyse aan zeggingskracht wint als hieraan uit velerlei kringen en op basis van verschillende visies wordt bijgedragen;

verzoekt de regering, initiatieven te ontplooiën, zowel nationaal als internationaal, om te komen tot de ontwikkeling van scenario's waarin de crises waar de wereldbevolking mee kampt, in samenhang worden aangepakt,

en gaat over tot de orde van de dag.

Zij krijgt letter B (nr. 31700).

\*\*

De heer Schuurman (ChristenUnie): Ik heb al een toelichting gegeven, dus ik wil het hierbij laten.

De voorzitter: U bent ook al over uw spreektijd heen.

Het woord is aan de heer Rosenthal.

\*\*

\*N

De heer Rosenthal (VVD): Voorzitter. Allereerst dank aan de minister-president voor de beantwoording in eerste termijn. Ook veel dank dat het er op lijkt, alhoewel er nog een paar ministers binnenkomen, dat het voorstel voor een kernkabinet heel snel is overgenomen door het kabinet. Dat is prettig om te zien ...

Dit gezegd hebbende, heb ik een paar algemene opmerkingen in mijn tweede termijn. In de eerste plaats heeft mijn fractie het gevoel dat wij wat betreft de kredietcrisis, de financiële en economische crisis, met de minister-president op één lijn zitten, waar het zijn perspectief op de rol van de staat betreft, de staat zoals wij die zien: niet als geldmachine of als ondernemer, wel als marktmeester, maar niet als marktkoopman noch als marktbeheerder. Wij willen een staat die zo spoedig mogelijk weer de exit-optie moet nemen, een staat die een gezond marktsysteem vooropstelt, met banken die risicodragend kapitaal de markt insturen naar het bedrijfsleven. Wij willen een staat die doeltreffend toezicht uitoefent, ook waar het samenwerking op Europees niveau

betreft, en dan liever niet naar Franse snit. Daarover zijn wij het eens. Dat vinden wij prettig om te horen. Wij hebben goed nota genomen van de mededeling van de minister-president dat hij in de loop van het komend jaar, ergens tussen maart en juni, met documenten komt waaruit duidelijk naar voren zal komen waar de staat op dat moment staat en wanneer deze zijn terugtocht uit de banken zal bewerkstelligen.

Wij hebben ook gehoord dat de regering veel waarde hecht aan een level playing field, inclusief het level field dat soms wat schuilt achter bepaalde instituties. Dit is bijvoorbeeld het geval bij pensioenfondsen, die een groot aantal jongeren en ouderen achter zich hebben die hun gelden daar hebben belegd. Een goed beleggingssysteem en goede beleggingsmogelijkheden moeten daar centraal staan.

Wij hebben het antwoord van de minister-president op een aantal van onze vragen gemist. Wij kunnen ons voorstellen dat er nog wat terugkomt, maar er is één punt dat ik in deze tweede termijn wil terughalen, namelijk hoe hij de systeembanken in ons financieel-economische stelsel wil typeren. Is het een blijvend concept? Als dat zo is en het is cruciaal gebleken, vergt het dan geen wettelijke basis?

Wij vinden de analyse van de positie van de sovereign wealth funds een beetje mager en gemakkelijk, als je ziet dat wij daar echt te maken hebben met potentieel politieke en economische machtsconcentraties in de wereld.

De financieel-economische crisis loopt door naar de reële economie. Na de inzet van de minister-president vandaag in eerste termijn gehoord te hebben betreffende een aantal pregnante punten omtrent de verslechtering van de economische verhoudingen en economische toestand, hebben wij de stellige indruk dat uiteindelijk de vraag gesteld mag worden of de voorliggende begroting voor 2009 wel echt houdbaar is. De regering doet er van alles aan om de economische toestand in de hand te houden. Wij hebben met tevredenheid gehoord dat het kabinet voor het bedrijfsleven, met name het midden- en kleinbedrijf, in de richting wil gaan van borgstelling en dus niet van het overnemen van de financierings- en investeringsbeslissingen van de banken. Dat vinden wij een prettig geluid. Ook vinden wij het op zichzelf prettig dat de minister-president naar voren heeft gebracht dat investeringen de komende tijd een cruciaal punt zullen zijn. Wij zeggen dan meteen "echte investeringen", doelend op het punt dat wij nu jaar in jaar uit vragen stellen over het Fonds Economische Structuurversterking. Als dat ons wenkend perspectief zou zijn voor hoe er verder met fondsen moet worden omgegaan in het kader van echte investeringen, hebben wij daar zo onze vragen bij.

Mijn fractie heeft gezegd dat wij de voortvarendheid van het kabinet in de acute crisisfase zeer hebben gewaardeerd. Wij willen die ook daarna zien. Op dat punt blijven wij de mening toegedaan dat het kabinet meer zou moeten doen

met de aanjagers waarover ik het in eerste termijn heb gehad. De defensieve compromissen waarover ik in eerste termijn sprak, zijn door de minister-president niet omgebogen naar offensieve keuzes. Ik vind het opvallend dat de CDA-fractie in de Eerste Kamer ook tamelijk defensief omspringt met de verschillende punten en dat op het punt van de energievoorziening en de energieproblematiek de PvdA-fractie offensiever lijkt te zijn. Dat doet ons deugd.

De staat is geen geldmachine, maar ook geluksmachine, zei ik in eerste termijn. Ik ben van mening dat geluk tot stand moet komen via de eigen verantwoordelijkheid van mensen, via hun eigen, vrijwillige bindingen met vrije, andere mensen. Nogmaals, wij vinden dat ouders hun kinderen prima naar eigen inzicht kunnen opvoeden, desnoods zonder plan. Toen ik de minister-president na een lang betoog van zijn kant vroeg hoe het zit met de relatie tussen ouders en kinderen en of ouders hun kinderen naar eigen inzicht mogen opvoeden, desnoods zonder plan, zei hij volmondig "ja!". Dit deed mijn fractie buitengewoon veel deugd. Het zij toch nog een keer gezegd.

Wij hebben gepleit voor een krachtige, compacte staat. Wij hebben daarvoor het voorstel gedaan om toch maar gewoon te gaan werken aan een stevige, andere positionering van de departementen en aan het idee van een kernkabinet. De minister-president deed precies wat ik had voorspeld en zoals viel te verwachten: hij had 101 bezwaren, die wij allemaal wel kennen.

Als het erom gaat, de staat om te vormen tot een compacte staat, is er meer druk op de ketel nodig. Naar ons oordeel is die druk er op dit ogenblik niet. De minister-president had ook daar een wenkend perspectief van een komende kabinetsformatie. Ik heb van hem begrepen dat hij het idee van een kernkabinet voor Balkenende V niet meteen van de hand wijst. Dat is prettig om te horen.

De heer Kox (SP): Het pleidooi van collega Rosenthal voor een compacte, kleine staat is bijna aandoenlijk, maar het probleem lag nu toch eigenlijk andersom. Wij hebben meer behoefte aan een kleine, compactere markt en iets meer toezicht, iets meer staat en iets meer overheid. Dan kunnen wij in de gaten houden wat de liberale vrienden van de heer Rosenthal in het bedrijfsleven zoal klaarspelen. Zit hij niet op een verkeerd spoor? Heeft hij de krantenberichten wel meegekregen in de afgelopen tijd?

De heer Rosenthal (VVD): Mijnheer Kox, u kunt gerust zijn. De krantenberichten van de laatste tijd heb ik zeker meegekregen. Ik lees zowel de nationale als de internationale pers en ik doe daar vervolgens mijn voordeel mee. Ik hanteer geen citaten van Marx en Keynes, zoals u dat doet. Ik zet mijn eigen koers uit in mijn denken. Wanneer het over de staat en de markt gaat en over de essentie van de financiële crisis, moeten wij de excessen in de markt bestrijden en moeten wij zorgen voor streng marktmeesterschap. Wij kunnen ons dan echter ook wel eens afvragen of een deel van het

probleem niet de kwaliteit van het marktmeesterschap van de staat is geweest. Dat is even de andere kant. Ik stel voor dat u daarnaar kijkt, voordat u alle heil en zegen van de staat wilt halen. Ik voeg hier een dingetje aan toe waarover de minister-president absoluut niets heeft gezegd. Als wij kijken naar bepaalde overheden waarvan u zo gecharmeerd bent -- een aantal provincies, een aantal gemeenten -- zijn die dan ons voorland voor een gezonde economie enz., als ik hoor dat daar van alles en nog wat in IJslandse en Amerikaanse transacties is omgegaan?

De heer Kox (SP): Het laatste lijkt mij niet. Ik heb het gecontroleerd: nergens was een SP'er betrokken bij die transacties. Wat dat betreft heb ik geen probleem. Ik kom terug bij de minister-president, die vroeg wat u met Elsevier hebt. Uw verhaal klinkt een beetje als de laatste Elsevier waarin stond dat het antwoord op de crisis in het kapitalisme meer kapitalisme is. U draait het wat om: de marktmeester, in dit geval is dat de overheid, heeft gefaald. U bent zo'n verstandig man, u loopt al zolang mee. Is het zo moeilijk om in de spiegel van Tof Thissen te kijken en te zeggen: wij hebben het gewoon verkeerd gezien?

De heer Rosenthal (VVD): Herinnert u zich dat ik het er in eerste termijn over heb gehad dat een van de basisproblemen van dit hele verhaal is dat noch de autoriteiten, noch de bankiers nog in staat waren om hun eigen balans te lezen? Dat geeft toch aan dat wij het aan de ene kant hebben over excessen in de markt en aan de andere kant over waarschijnlijk niet voldoende doeltreffend en scherp toezicht op die markt door de staat en door staatsinstellingen? Dat is mijn verhaal.

De heer Noten (PvdA): Het toezicht heeft niet gewerkt. Maar het is toch wel heel vervelend om vervolgens te roepen dat het toezicht ook de oorzaak is. De oorzaak ligt in het feit dat wij te veel geloof hebben gehad in het zelfreinigende en corrigerende vermogen van de markt, dat er niet blijkt te zijn. Het punt is dus dat er andere vormen van toezicht noodzakelijk zijn om de markt te laten werken op de manier zoals u dat wilt. Een andere overheid vind ik prima, maar minder overheid vind ik flauwekul.

De heer Rosenthal (VVD): Als de autoriteiten zelf zeggen dat zij op een aantal punten niet meer in staat waren om controle over die markt uit te oefenen, had ik dat op zijn minst eerder, duidelijker en stilliger willen horen. Laat ik het daarop houden.

Ik heb nog twee punten. De motie van de heer Schuurman hebben wij niet ondertekend. Wij zullen ook tegen de motie stemmen. Wij hebben daar twee redenen voor. De eerste is dat wij graag alle aandacht willen richten op het parlementair onderzoek naar de financieel-economische crisis, op wat er voor, tijdens en na deze crisis is gebeurd. Zie daarvoor ook de interventies in tweede termijn van een aantal collega's. De tweede reden is dat wij er veel meer in zien dat het kabinet al het werk dat het al gedaan heeft, bijvoorbeeld in het kader van

nationale risicobeoordelingen, nationale scenario's, etc. gekoppeld aan nationale veiligheidsanalyses, gebruikt om het soort zaken dat in de motie staat ter hand te nemen en door te voeren.

Ik begreep dat er nog een motie over de CO<sub>2</sub>-problematiek op tafel ligt van de fractie van het CDA, met als eerste ondertekenaar de heer Willems. Als die motie nog wordt ingediend, hebben wij er behoefte aan om haar nog eens rustig te bekijken en er volgende week op terug te komen.

Het kabinet zal wat ons betreft extra stappen moeten zetten. Het zal in 2009 even voortvarend moeten zijn als het is geweest in de acute crisisfase in september, oktober. In goed Nederlands zeggen wij tegen het kabinet: bite the bullet. Doe wat aan de begroting voor 2009. Ga van defensieve compromissen naar aanjagers, zowel investeringen als deregulering op een aantal punten. Zet zelf in eigen huis druk op de ketel. Als het zover komt dat er een crisisje of een echte crisis na de crisis komt, pak die dan even voortvarend aan als de acute crisis is aangepakt.

\*N

De heer Werner (CDA): Voorzitter. Ik dank de minister-president voor de uitvoerige beantwoording. Ik heb mijn inbreng bij de algemene politieke beschouwingen vooral willen concentreren op het beleid van dit kabinet in de breedte zoals het met het regeerakkoord is ingezet en zoals het in zes pijlers vorm heeft gekregen. Met alle aandacht die er is voor kredietcrisis en economie, hetgeen natuurlijk volkomen begrijpelijk is, heb ik mijn inbreng geleverd op het beleid in de breedte. Het heeft mij verheugd dat de minister-president zo duidelijk, meteen in de eerste zinnen van zijn antwoord, die draad heeft opgepakt. Hij wilde in zes blokken spreken, de zes beleidspijlers van het kabinet.

Waar het uiteindelijk om gaat, is dat wij over vier jaar ook echt zien dat het beter gaat in de veertig wijken waar wij achterstand hebben geconstateerd, dat wij de fileproblematiek een stukje hebben verminderd, dat de veiligheid in Nederland is verbeterd, dat de kwaliteit van het onderwijs vooruitgegaan is, dat er minder mensen langs de lijn staan en dat er meer mensen aan het werk zijn gekomen, dat wij respectvoller met elkaar omgaan, dat de solide overheidsfinanciën worden gehandhaafd. Daar gaat het om. Over vier jaar moeten wij onze kiezers kunnen tonen dat Nederland beter is geworden in de volle breedte. Dat nu even alle aandacht uitgaat naar de kredietcrisis en de economische terugslag die wij daar nog van zullen krijgen, mag niet ten detrimente gaan van de aandacht voor zaken waar het in deze kabinetsperiode echt om gaat. Van de minister-president heb ik in zijn antwoord geproefd dat hij hier ten volle voor staat en dat hij hiervoor wil gaan. Het is goed om dat te constateren. De fractie zal het kabinet er graag in steunen.

Wij zijn erg content over de wijze waarop de financiële doelstellingen van het kabinet door de minister-president zijn neergezet in de context van de neergaande economie en de kredietcrisis.

Heel helder heeft hij gezegd dat nog steeds wordt gestreefd naar 1%, aangezien de doelstelling van het kabinet voor 2011 niet is veranderd. Het spanningsveld met de min 2% is heel beheerst opgevat: zodra wij zien aankomen dat het toch die kant opgaat, moeten snel maatregelen worden genomen om te voorkomen dat wij echt op dat niveau terechtkomen en daarna een heel ingewikkelde slag moeten maken. Verder is volstrekte helderheid gegeven over de aanwending van de middelen die nu zijn ingezet om de kredietcrisis te keren, en hoe het gaat met de baten en de lasten. Wij zijn ook zeer content met de Europese opstelling dat niet wordt getornd aan de uitgangspunten van het Stabiliteitspact, en dat de onafhankelijkheid van de ECB ook door dit kabinet wordt gehandhaafd. Op die paragrafen zijn wij zeer tevreden over de inzet van het kabinet.

In mijn inbreng in eerste termijn heb ik uitvoerig betoogd dat wij een aantal problemen zien bij en zorgen hebben over de wijze, waarop de veiling rond de CO<sub>2</sub>-emissies in 2013 vorm zal krijgen. Wij willen niet tornen aan het feit dat zo'n veiling er komt, daarover lijkt nagenoeg overeenstemming te zijn in Europa. Maar ik had daar toch een aantal indringende vragen bij gesteld, die in eerste termijn toch niet helemaal uit de verf zijn gekomen. Onze fractie wil daarom drie zaken centraal stellen. In de eerste plaats is het vrij uniek dat Europa in dit geval een belasting gaat heffen. Dat is geen Europese belastingheffing, maar een Nederlandse heffing. De middelen die met de veiling bij Nederlandse bedrijven worden geheven, moeten ten goede komen aan Nederland, zodat dat geen middelen voor Europa zijn. In de tweede plaats moeten de middelen die Nederland heft ten goede komen aan de burgers en bedrijven, en niet wegvloeien naar allerlei nieuwe uitgaven. Ze hebben in dat opzicht een zekere budgettaire neutraliteit. Verder krijgen wij zo spoedig mogelijk helderheid over de criteria, krachtens welke sectoren tijdelijk worden uitgezonderd van veilen, totdat er een gelijk speelveld is en deze bedrijven hier niet wegtrekken. Ik zeg nadrukkelijk dat wij met deze insteek op geen enkele wijze afbreuk willen doen aan de doelstellingen van het kabinet op het terrein van de CO<sub>2</sub>-reductie. Ik heb het genoeg daarover een motie in te dienen.

\*M

De voorzitter: Door de leden Werner, Willems, Schuurman. Van den Berg en Franken wordt de volgende motie voorgesteld:

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

overwegende dat:

- binnenkort binnen Europa besluiten genomen moeten worden over het veilingsysteem voor de emissierechten van CO<sub>2</sub>;
- carbonlekkage moet worden voorkomen.



constaterende dat:

- er op dit moment onduidelijkheid is over de positie van zware industrie in Nederland ten aanzien van de plannen voor het veilen van CO2-rechten in Europa;
- de klimaatdoelstellingen door de Nederlandse overheid gesteld onverkort gehandhaafd blijven.

verzoekt de regering:

- zo spoedig mogelijk helderheid te geven op basis van welke criteria welke sectoren tijdelijk uitgezonderd worden van veilen;
- er zorg voor te dragen dat het een nationale veiling betreft;
- er zorg voor te dragen dat de opbrengst teruggesluisd wordt naar burgers en bedrijven,

en gaat over tot de orde van de dag.

Zij krijgt nr. C (31.700).

\*\*

De heer Werner (CDA): Voorzitter. Ik heb een paar vragen gesteld over het MIRT. Is het mogelijk om de tijdshorizon van dit MIRT te verlengen van 2020 naar 2024 of 2028? Los van het rapport van de commissie-Ruding en de mogelijkheid om private partijen daarbij te betrekken, merk ik in het algemeen op dat, willen de doelstellingen op het terrein van de infrastructuur gehaald worden, het echt nodig is om de tijdsas van 2020 die nu wordt gehanteerd te verlengen om de doelstellingen te halen die het kabinet zichzelf op dat terrein heeft gesteld. De stelligheid verbaasde mij waarmee dit verzoek van onze fractie werd afgewezen. Ik vraag de minister-president heel nadrukkelijk of hij op dat punt kan terugkomen, of in ieder geval het oordeel over de tijdshorizon van het MIRT wil opschorten, en dat bezien in het licht van de Voorjaarsnota. Ik vraag hem die besluitvorming aan te houden. Ook gelet op de participatie van private partijen in PPS-constructies is het namelijk van belang dat die tijdshorizon wordt verlengd. Wil de minister-president ons daarin tegemoet komen?

Ik heb van de minister-president begrepen dat de fondsvorming naar aanleiding van de FES-middelen en de aardgasbaten verder zal worden bestudeerd. Wij krijgen de gelegenheid daarover verder van gedachten te wisselen. Rondom de problematiek van datamining en de relatie met de grondrechten, waarop ik uitvoerig ben ingegaan, zullen wij het advies van de commissie-Brouwer afwachten, zij het dat wij liever zien dat wij daarover eerder met het kabinet in debat kunnen gaan. Bij de vele wetgeving die gaat over opbouw van databestanden zou het voor ons prettig zijn als wij die relatie met de grondrechten wat eerder kunnen bediscussiëren. Maar wij zullen in dezen genoeg nemen met het antwoord. Ik neem aan dat van de voorstellen die wij hebben gedaan over de deregulering en de uniformering van het inkomensbegrip, werk wordt gemaakt en dat wij erop kunnen rekenen dat wij daarvan meer zullen horen.

Wij zijn in algemene zin zeer content met de wijze, waarop de minister-president hier staat voor het kabinetsbeleid, en ons daarover te woord heeft gestaan. Ik wacht met belangstelling het antwoord in tweede termijn af.

\*N

De heer Kox (SP): Voorzitter. Collega Schouw vond dat ik eigenlijk best rustig was, en zo voel ik dat ook. Natuurlijk, als je in je eerste inbreng verraadt dat je een schoonmoeder van 96 hebt, kun je niet eeuwig blijven suggereren dat jezelf pas net 20 bent, dus dat kan één reden zijn. Maar de andere reden is dat ik mij inderdaad op mijn gemak voel in dit debat. Ik heb het gevoel dat wij nader tot elkaar komen, althans velen van ons, in dit debat, zonder dat ik nu het gevoel heb dat mijn fractie erg op drift is geraakt. Dat is een reden om te denken, collega Schouw, rustig aan, dit gaat goed. Vorig jaar was de inzet van mijn debat: waarom gaat het kabinet steeds heen en weer, en waarom weigert het een eigen koers te kiezen, ergens met dit land naar toe te gaan? Op dit moment horen wij de minister-president, maar ook de meeste collega's hier, zeggen: business as usual kan niet meer, wij moeten een andere koers varen. Welke dat is, daarover moeten wij met elkaar praten, maar dat vind ik een enorme stap vooruit.

De heer Noten (PvdA): Dat lijkt mij een prettig gevoel wat u heeft, maar ik wil het toch een klein beetje toetsen. Ik herinner mij nog dat u vorig jaar met weemoed terugverlangde naar de gulden. Is dat ook nog steeds zo, of bent u op dat punt enigszins van positie veranderd?

De heer Kox (SP): Ik denk dat collega Noten een iets te ruime interpretatie geeft van wat ik vorig jaar heb gezegd. Ik adviseer hem het Financieele Dagblad bij te houden en te zien wat daarin staat over wat er mogelijkwijs in de eurozone kan gebeuren. Laten wij de discussie over hoe het er met ons Europese monetaire stelsel voorstaat, nog even uitstellen. Ik denk dat alle financieel specialisten op dit continent op dit moment zo denken: even rustig aan, even kijken hoe het gaat lopen in Spanje, Griekenland en Portugal, want daar zijn wat problemen. Verder was ik wel verguld vorig jaar dat het ook een goed debat was. Dit jaar ben ik verguld omdat het debat ergens naar toe lijkt te gaan. Ik ben vooral verguld dat de fracties van de Partij van de Arbeid, GroenLinks en het CDA zich zo opstellen, dat wij nu bepaalde woorden en termen gebruiken, dat wij het hebben over een einde aan de hebzucht, een einde aan de korte termijn, een einde aan de dominantie van de almachtige markt. Dat doet mij zeker deugd evenals de kiezers van de heer Noten.

De heer Thissen (GroenLinks): Voor iemand die een prettig gevoel heeft, zet de heer Kox heel weinig komma's en punten in een heel lange volzin. Ik was van plan dat ook te leren.

Ik wil de heer Noten toch even het volgende zeggen. Hij zei dat het hem een prettig gevoel leek

om zich rustig te wanen. Nu is hij fractievoorzitter van een van de coalitiepartijen en hij heeft dat gevoel dus nog niet gehad deze periode.

De heer Noten (PvdA): Laten wij niet te diep op gevoelens ingaan.

De heer Thissen (GroenLinks): Wil u er dan over praten, mijnheer Noten?

De heer Noten (PvdA): U kent mijn fractie, mijnheer Thissen, dus u weet dat rustige gevoelens voor mij...

De heer Thissen (GroenLinks): Het ligt dus aan de fractie, waarvan akte!

De heer Kox (SP): Desalniettemin is het een opwindend gevoel om de minister-president te horen zeggen dat wij een groot debat moeten aangaan over welke sociaal-economische ordening wij nu met zijn allen nationaal en internationaal willen. Dat is immers echt een heel belangrijke vraag. Natuurlijk is de aanleiding buitengewoon onplezierig. Laten wij wel wezen, de huidige crisis is voor ons een interessant onderwerp, maar zij raakt een aantal mensen in hun portemonnee en raakt aan de toekomst van de mensen die op dit moment hun baan verliezen, die bang zijn voor de aflossing van hun hypotheek, enzovoort. Dat deze crisis leidt tot de conclusie dat wij het nu echt over een aantal wezenlijke zaken moeten gaan hebben, vind ik buitengewoon plezierig. Ik merk niet dat er erg veel pijn in deze zaal wordt gevoeld bij het feit dat wij afscheid moeten van het neoliberale marktfundamentalisme. De heer Rosenthal moet er nog even aan wennen maar hij is zo flexibel dat het hem zeker gaat lukken. Dat wij meer democratie in onze economie moeten gaan toestaan is ook een positieve zaak. Per slot van rekening noemde de heer Schouw ons vandaag een buitengewoon groot hoeder van de democratie. Meer democratie in de economie is alleen maar positief.

De heer Rosenthal (VVD): Dat heeft u allemaal mooi gezegd, mijnheer Kox. Maar wat wilt u nu? Wat wil de SP? Dat werd al in de eerste termijn gevraagd en nu vraag ik het in de tweede termijn. Geeft u nu eens een compact statement -- wij houden van compactheid -- over wat de SP wil, zodat de SP niet straks het pand verlaat als "tegenpartij" maar als partij die ergens vóór is.

De heer Kox (SP): Was u erbij in de eerste termijn, mijnheer Rosenthal, of had u iets anders te doen? U heeft mij toen een hele hoop suggesties horen doen waarop ik graag een reactie van het kabinet had gekregen. Ik heb suggesties genoemd over sparen en betalen en over een moratorium op het uit handen geven van macht van de overheid aan de markt. Ik heb een oproep gedaan om nu echt iets te doen aan de bonuscultuur, die wordt gezien als een van de problemen van de huidige financiële crisis, om te stoppen met het verkopen van onze energiebedrijven, om de Postwet in de ijskast te

zetten. Moet ik nog doorgaan, mijnheer Rosenthal, of vindt u dat ook allemaal "tegenargumenten"?

De heer Rosenthal (VVD): Mijnheer Kox, ik wil weten wat u eigenlijk wilt met een systeem waarin wij graag gezonde banken hebben die risicodragend kapitaal uitzetten in de markt en daarmee het bedrijfsleven de kredieten geeft om verder te kunnen.

De heer Kox (SP): U gaat weer veel te snel, mijnheer Rosenthal. Het grote probleem is dat wij in de jaren tachtig onze ouderwetse "krijgstreepbank" hebben opgegeven en dat wij daarbij banken tot speculanten hebben gemaakt. Dat is allemaal met instemming van u en uw politieke stroming gebeurd, maar dat brengt ons de problemen. Dus ik wil helemaal niet terug naar de banken die u voor ogen heeft en die willen speculeren met het geld van onze bevolking. Dat vind ik nu net een tegengeluid van u. U had toch geleerd moeten hebben dat uw lijn klotsend en botsend op de kant is geslagen. Ik heb u al gezegd dat ik het ouderwets vind om met pek en veren te gaan werken, maar wat u best had gesierd in dit debat was iets van een hoedje waarop stond: ik had ook niet altijd gelijk. Als zo iets moeilijk is, dan is dat niet erg. Ik heb zelf ook geleerd dat je af en toe met je tijd moet meegaan. Dat zal de liberalen te zijner tijd ook wel lukken.

Voorzitter. Ik vind het positief dat verschillende partijen vandaag tot de conclusie komen dat wij toe zijn aan nieuwe arrangementen, nieuwe verhoudingen, meer transparantie, meer toezicht. De minister-president zei: minder markt, meer samenleving. Andere fracties zeiden: minder korte termijn en meer lange termijn, meer duurzaamheid, meer solidariteit. Wij hebben het weer gehad over het feit dat er op zijn minst een soort beteugeling moet komen -- ik kijk naar de heer Schuurman -- aan de hebzucht die de maatschappij in zijn greep heeft gekregen. Ik vind dat de positieve resultaten van dit debat. Ik zou bijna aan het Tilburgs textielmuseum willen vragen of het niet een wandtapijt kan maken met daarop een deel van de Handelingen van deze vergadering. Dat kunnen wij dan in de Ridderzaal ophangen, want ik vind echt dat er uitspraken zijn gedaan die van groot belang zijn.

Ik vind ook dat wij nog veel meer moeten onderzoeken. Wij moeten onderzoeken hoe het kwam en hoe het anders kan. Dat kost tijd, daar heeft de minister-president gelijk in. Ondertussen moet er ook nog gewerkt worden. Ik verheug mij op het fundamentele debat. Dat zal natuurlijk in de Tweede Kamer plaatsvinden, maar daarin zal ook de Eerste Kamer een plek hebben. De minister-president heeft ons verteld dat de begroting voor volgend jaar blijft, ceteris paribus. Er komen geen extra bezuinigingen. Het kabinet overweegt om investeringen naar voren te halen voor de infrastructuur en wellicht ook voor de bouw. Ik suggereer om dat ook te doen voor het onderwijs en de sociale infrastructuur. Ik zag een alarmerende brief van staatssecretaris Aboutaleb over de voedselbanken. Ik deel overigens de

mening die hij in die brief ventileert dat gemeenten niet mensen naar voedselbanken moeten sturen, maar mensen moeten helpen. Ook daarin zou geïnvesteerd kunnen worden.

Verder ben ik er blij mee dat de minister-president zegt dat wij gaan doen wat nodig is en dat er geen dogma's zijn. Ik ben het met iedereen eens: Karl Marx is 125 jaar dood. Keynes leeft al een hele tijd niet meer en Milton Friedman is nu ook wel letterlijk en figuurlijk aan zijn einde gekomen. Wij moeten zoeken naar nieuwe antwoorden.

Ik wil nog graag van de minister-president horen wat zijn visie is op de toekomst van de pensioenen en op de vergelijking die ik heb gemaakt met het garanderen van spaargelden. Ik hoor graag een reactie van de minister-president op de twijfels die hij hier heeft gehoord, niet alleen geuit mijn partij, maar ook door het CDA en de PvdA, over de toekomst van de energiebedrijven. Kan hij nog iets meer zeggen over de manier waarop hij in het komende jaar de bonuscultuur jaar echt wil gaan aanpakken? Hij heeft verder nog niks gezegd over mijn voorstel om een moratorium af te kondigen op het verder uit handen geven van bevoegdheden van de overheid.

Voorts hoor ik de minister-president nog graag iets zeggen over mijn opmerking dat de Europese Commissie zo merkwaardig opmerkelijk afwezig was in de eerste weken na het uitbreken van de financiële crisis. Is dat voor het kabinet een reden om de verhouding van de instituties in Europa te heroverwegen? Ik doel dan op de positie van de Commissie, van de Raad, de nationale parlementen en van de Europese Centrale Bank. De minister-president heeft zijn visie op de ECB overigens wel erg duidelijk gemaakt. Hij heeft daarbij echter ook aangegeven dat anderen in Europa daar anders over denken.

Vandaag kiest Amerika een nieuwe president. Ik meldde dat al in mijn eerste termijn. Misschien is het goed als de minister-president nog een enkel woord wijdt aan de scheidende president van Amerika. Volgens de NRC, toch een betrouwbaar blad, heeft de president van Amerika vooral gezorgd voor armoede, oorlog en ellende. Het kan niet zo eendimensionaal zijn, maar misschien kan de minister-president in zijn termijn toch een beetje terugkijken op acht jaren Bush.

In mijn eerste termijn heb ik gezegd dat de SP graag wil meebesturen. Twee jaar geleden leek dat onmogelijk door de verhoudingen van toen. Over twee jaar zijn er nieuwe kansen en nieuwe mogelijkheden. Ik vind het fijn dat collega Rosenthal gaat bedenken hoeveel leden het kabinet moet hebben zodat er ook een plaats voor hem is, maar de kans kan zomaar bestaan, collega Rosenthal, dat de oppositie toch het mooiste is wat u de komende jaren beleeft en dat de SP kan gaan waarmaken wat zij tegen haar kiezers heeft gezegd. Dat kabinet met de SP komt er echt wel.

\*N

De heer Noten (PvdA): Als het tempo waarin de heer Balkenende praat een van de criteria is, dan maakt de heer Kox een goede kans om in het

kabinet te komen. Het is indrukwekkend, mijnheer Kox, werkelijk waar.

Mevrouw de voorzitter. Over pensioenen heb ik het nodige gezegd. Ik sluit mij aan bij de opmerkingen van de heer Kox. Ik heb het punt al gemarkeerd, maar ik doe het nog een keer: mijn fractie zal op geen enkele manier meewerken aan een onnodige verhoging van de solvabiliteitseis op korte termijn.

Ik vind dat onvoldoende aandacht is besteed aan het vraagstuk energie. De regering vraag ik om hierop op z'n minst binnenkort terug te komen. Het gaat er niet om de splitsing opnieuw ter discussie stellen, maar het gaat wel om de vraag of een verdergaande privatisering van zowel de productie als distributie op dit moment verstandig is. Deze vraag zal op korte termijn beantwoord moeten worden. Ik denk dat het uiterst onverstandig is als gemeenten of provincies hun aandelen nu aanbieden aan private investeerders zonder dat wij hebben nagedacht over de vraag of de centrale overheid die moet willen kopen. Als de regering er niet op korte termijn mee komt, komt mijn fractie zelf op korte termijn met een debat over dit onderwerp.

Ik ga de helft van mijn tweede termijn, en dat is een minuut, besteden aan de voorliggende motie-Schuurman over scenario's. Wij vinden dit een ongelofelijk belangrijke motie, zoals een- en andermaal tot uitdrukking is gekomen in de eerste termijn, maar ook in interrupties. Ik verwacht niet dat er net zoiets wordt gedaan als wat de minister van Binnenlandse Zaken doet op het gebied van crisis, risico's, veiligheid en dat soort dingen. Wij praten over de gevolgen van onnavolgbare schaarste in de komende jaren en de effecten van die verschillende schaarstevraagstukken op elkaar.

Ik verwacht ten eerste dat de regering de motie overneemt en ten tweede dat zij de Kamer op de hoogte houdt van de voortgang bij de opdracht die in deze motie is verwoord. Ten derde verwacht ik voor de zomer een debat over dit onderwerp in deze Kamer en niet aan de overzijde. Dat mag ook, maar het gaat echt om de eigenstandige verantwoordelijkheid van deze Kamer bij dit thema, dus ik wil in deze Kamer een debat. Ik wil het graag voeren met de minister-president en niet met een minister.

Laat ik op voorhand zeggen dat ik het graag wil horen, als hij met deze condities niet kan leven. Dan denk ik dat deze Kamer een dergelijk initiatief zelfstandig ter hand moet nemen. Wij hebben nog steeds een fantastisch adviesstelsel dat wij daarvoor kunnen inzetten. Laten wij dat gebruiken zolang wij het hebben.

\*N

De heer Thissen (GroenLinks): Mevrouw de voorzitter. Ook namens mijn fractie hartelijk dank voor de beantwoording van de minister-president. Vorig jaar was het wat anders. Net als vorig jaar hebben wij de tekst niet van tevoren ingeleverd. Vorig jaar kregen wij geen enkel antwoord, dit jaar is de score meer dan 50%. Dat is fantastisch, dank. Ik las vanochtend dat collega Rosenthal de tekst

ook niet had ingeleverd, maar wel aan de Spits ter beschikking had gesteld, waarvan akte.

Wij hebben het vandaag gehad over een aantal crises op het gebied van energie, voedsel, krediet en het onderwijs, dat je daarbij ook mag noemen. Burgers worden steeds meer aangesproken op de eigen verantwoordelijkheid om te voorzien in levensonderhoud, educatie, zorg en emancipatie, om zelfredzaam te worden en steeds minder te leunen op de Staat en steeds meer op eigen kracht en kunnen. Dat vind ik op zichzelf geen verkeerd uitgangspunt, maar de vraag is wat de overheid garandeert, opdat burgers zo goed mogelijk keuzes kunnen maken in dat land waar steeds meer marktpartijen essentiële zaken van overheidsdienstverlening moeten overnemen. Dan ben je gebaat bij transparant toezicht en een verticale en horizontale verantwoordingsplicht, zodat je weet dat er enig risico is, wanneer je ergens voor kiest in die vrije markt van aanbieders, maar dat de betrouwbare toezichtsorganen van de overheid dan wel de vinger aan de pols weten te houden. De kredietcrisis leert ons dat wij de vraag moeten stellen of financiële autoriteiten zoals de Nederlandsche Bank en de NMa wel scherp aan de wind hebben gezeild om de burger adequaat te kunnen adviseren.

Collega Noten sprak over het adviesstelsel. Ik vind het jammer dat de minister-president niet is ingegaan op mijn verhaal over de gebroken spiegels. Ik vind het echt een teken aan de wand, waar spiegels meestal ook aan hangen, dat hij vaak snel afkeurend reageert op de algemene beschouwingen van de heer Brenninkmeijer en de heer Tjeenk Willink bij de jaarverslagen van de respectievelijk de Nationale ombudsman en de Raad van State. Ik vind dat zorgwekkend, omdat een goed functionerende democratie juist baat heeft bij dit soort gezagvolle overwegingen, die niet zijn bedoeld om de regering bij voorbaat te bekritisieren en af te keuren, maar om deze scherp te houden omdat er steeds meer op de schouders van de burger wordt gelegd. De Nationale ombudsman is een instituut dat ons scherp moet houden. Ik vind het een gemiste kans als een regering dat soort tegenspraak en kritisch meedenken zo snel aan de kant schuift. Dat heeft iets van een regenteske opvatting die mijn fractie betreurt. Ik zou daarover graag een keer willen doorpraten, om te bekijken of wij die spiegels weer kunnen lijmen om ze in ere te herstellen.

Ik ben blij dat de minister-president het eens is met de fractie van GroenLinks en andere fracties dat business as usual na het optrekken van de kruitdampen van de kredietcrisis niet meer mogelijk is en dat wij echt moeten werken aan een ander stelsel van financieel-economische verhoudingen in deze wereld.

\*N

De heer Schouw (D66): Mevrouw de voorzitter. Ik dank de minister-president voor zijn beantwoording. Het is altijd prettig om via hem met het kabinet in gesprek te raken. Het is jammer dat de heer Bos niet in staat is om hier te zijn, maar ik

heb begrepen dat wij hem rond een uur of elf kunnen zien in Pauw & Witteman. Ik hoop dat wij rond die tijd klaar zijn.

De voorzitter: Ik kan de Kamer mededelen dat dit niet juist is.

\*\*

De heer Schouw (D66): Het is goed dat u dat op tijd corrigeert. Het was wel aangekondigd.

Het is ook goed om nog even op te merken dat mijn fractie met het kabinet van mening verschilt over de hervormingsagenda die vorig jaar en aan de andere kant aan de orde is geweest. Ik heb ervoor gekozen om deze niet weer te benadrukken in deze algemene beschouwingen, maar te kijken of wij een brug kunnen slaan. Ik heb een appel gedaan op het kabinet om de groene revolutie vorm te geven in Nederland, zodat Nederland meer bekendheid krijgt in de wereld, niet alleen door dijken en waterwegen, maar vooral door zijn voortrekkersrol bij groene energie.

Ik begrijp dat de premier zegt dat hij dat eigenlijk ook wil, maar dat wij nog niet zo ver zijn. Wij moeten een tandje bij zetten. De premier heeft gezegd dat hij het vervelend vindt dat wij onderaan bungelen bij de lijstjes voor duurzaamheid en hij wil daar wat aan doen. Ik roep hem op om boter bij de vis te doen. Wij hebben gesproken over het landmark, het energie-eiland voor de kust. Ik vraag de premier om zijn aanvankelijk afwachtende houding in tweede termijn om te zetten in een meer initiërende houding. Is het kabinet bereid om samen met de initiatiefnemers van dat energie-eiland te komen tot daden in een samenwerkingsconstructie?

Ik heb ook gesproken over de decentrale opwekking van energie. Dat lijkt een detail, maar het is cruciaal. Ik heb begrepen dat de minister-president mij op dit punt tegemoet komt. Hij vindt het belangrijk. Opwekkers zouden een vast tarief kunnen krijgen, zonder limiet. Hij wil ook onderzoeken of decentrale opwekking een reëel alternatief kan zijn voor de energiecentrales.

Er is al veel gezegd over de financiën. Ik wil nog even vastleggen dat de minister-president bij een interruptie aan mij heeft toegezegd dat hij komt met een analyse van de kredietcrisis. Hoe heeft het zo ver kunnen komen? Hij komt ook met voorstellen voor verbetering. Ik vraag hem wanneer hij deze klaar heeft, zodat de Kamer een moment kan prikken om ze te bespreken.

Ik heb aandacht gevraagd voor een reflectie over Irak, waarover deze Kamer een aantal vragen heeft gesteld. Dat is misschien aan de aandacht van de minister-president ontglipt, want dat heb ik in eerste termijn gemist.

Ik hoop niet dat de beantwoording hem in tweede termijn ontglipt.

Mevrouw de voorzitter. Ik weet dat ik moet afronden, maar ik moet echt reageren op de moties. De motie-Schuurman c.s. is fantastisch, maar ik vind de motie op een paar punten ongericht. Ik zou daarmee akkoord kunnen gaan onder drie voorwaarden. De eerste voorwaarde is dat de studie moet leiden tot concrete beleidsinput

voor het Nederlands beleid, want dan heb je er ook wat aan. De tweede voorwaarde is dat de studie medio 2009 beschikbaar moet zijn, want anders hebben wij er niets aan. De derde voorwaarde is dat er een beleidsdebat over de resultaten van die studie moet zijn in deze Kamer. Als die drie dingen impliciet bedoeld zijn met de motie, dan ga ik er van harte mee akkoord. Als die dingen niet de bedoeling zijn, dan is het een hoop werk, maar dan heb ik geen idee wat wij ermee gaan doen.

De heer Schuurman (ChristenUnie): Ik denk dat wij met de tweede en derde voorwaarde van de heer Schouw vrij gemakkelijk kunnen instemmen, zij het dat ik bij de toelichting gezegd heb dat de studie ook in fasen zou kunnen plaatsvinden. Het eerste punt kan door de heer Schouw eigenlijk niet serieus worden genomen, als hij zegt dat er ook over gediscussieerd moet kunnen worden. Er zullen vanzelfsprekend bepaalde voorkeuren worden uitgesproken, maar er zijn zo veel verschillende visies dat wij er niet een-twee-drie om kunnen vragen dat één visie dominant gepresenteerd zal worden. Dat was onze bedoeling niet. Ik denk dat wij het daarover eens zijn.

De heer Schouw (D66): Ja, wij zijn het daarover eens. Het zou anders een misverstand zijn. De uitkomsten zouden bruikbaar moeten zijn voor het beleid dat wij in Nederland gaan voeren.

De heer Schuurman (ChristenUnie): Wij zijn politieke lichamen, dus ik denk dat het kabinet daar wel voor zal zorgen.

De heer Schouw (D66): Fantastisch. Als de indieners met die drie voorwaarden verder kunnen, ben ik benieuwd hoe het kabinet daarop reageert.

De motie-Werner c.s. lijkt ons op voorhand niet onzinnig, maar wij zullen de inhoud ervan in de fractie nog eens bespreken.

\*N

De heer Koffeman (PvdD): Voorzitter. Ik dank de minister-president voor de beantwoording van de vragen, maar een aantal vragen is helaas onbeantwoord gebleven.

Ik heb gevraagd waarom er honderden miljoenen uitgegeven worden aan terrorismebestrijding, terwijl dierziekten en pathogenen veel meer slachtoffers maken in Nederland. Dat loopt in de honderden. Wij hebben op dit moment weer te maken met een uitbraak van resistente salmonella. Ik wil graag van het kabinet weten waarom het zo veel meer prioriteit geeft aan terrorismebestrijding dan aan bestrijding van dierziekten en pathogenen.

Pathogenenbestrijding is heel goed mogelijk. In een land als Zweden zijn de kipproducten vrij van pathogenen. In Nederland nog steeds niet, hoewel het al jaren beloofd wordt. Het is onverantwoord dat er in Nederland honderden slachtoffers per jaar vallen, terwijl Zweden laat zien dat de oplossing heel eenvoudig

is. Om economische redenen worden mensen geslachttofferd.

De minister-president doet het voorkomen alsof het bij de productie van dierlijke eiwitten vooral om een mening gaat waarover je het eens of oneens kunt zijn. De productie van dierlijke eiwitten staat echter in de top drie van de veroorzakers van grote maatschappelijke problemen, zoals klimaatproblemen, zoetwaterproblemen, bodem- en luchtverontreiniging, voedselcrises, dierziekten, biodiversiteit en kap van het regenwoud. Als de productie van dierlijke eiwitten in de top drie staat van die maatschappelijke problemen, dan kunt u niet spreken over een mening. Het gaat dan over feiten die door tal van wetenschappelijke rapporten ondersteund wordt.

Het kabinet heeft twee rapporten laten opstellen over de transitie van dierlijke naar plantaardige eiwitten. Nu die rapporten klaar zijn, heeft u bij monde van de minister van VROM gezegd dat het publiek die rapporten maar tot zich moet nemen en zelf maar moet kijken wat het ermee doet. Bij andere milieuproblemen doen wij dat niet. Om een of andere reden is er iets merkwaardigs aan de hand. Dierlijke eiwitten lijken, wat u betreft, boven elke twijfel verheven te zijn. U wilt het gebruik ervan niet ontmoedigen. Ik ben ook benieuwd waarom de consumptie van kip gestimuleerd wordt met overheidsgeld, waarom de consumptie van vis gestimuleerd wordt met overheidsgeld -- terwijl het grote maatschappelijke problemen met zich brengt -- en waarom de consumptie van vleesvervangers met nul euro gestimuleerd wordt. Dat is niet alleen een miskennis van de gepresenteerde feiten in tal van onderzoeken, maar dat is ook een achterstelling van de akkerbouw. Dat is erg jammer. Waarom zou de veeteelt voorgetrokken moeten worden boven de akkerbouw? Ook dat is een serieuze tak van sport in de landbouw. Het kabinet is de akkerbouw ten minste verantwoordig schuldig en moet aangeven waarom vleesvervangers van plantaardige herkomst niet meer steun verdienen in vergelijking tot de steun die wordt gegeven aan milieuvervuilende dierlijke eiwitten.

\*N

De heer Yildirim (Fractie-Yildirim): Mevrouw de voorzitter. In navolging van de woorden van de heer Kox met betrekking tot de verkiezingen in Amerika wil ik het volgende opmerkingen. Ik meen dat de stembussen nog niet gesloten zijn. Gezien die situatie zou ik de minister-president willen uitnodigen om een stemadvies voor Barack Obama te geven.

Ten aanzien van de positie van de Iraanse organisatie Mujahedin delen wij dezelfde gevoelens als de heer Ten Hoeve. Wij wachten eventuele besprekingen op dat gebied af.

Wij kunnen ons in hoofdlijnen vinden in de reflectie van het kabinet op de inbreng vanuit de Kamer, al kunnen wij het niet eens zijn met alle antwoorden. Wij verschillen over sommige onderdelen gewoon van mening. Wij zullen in de toekomst op een geëigende wijze terugkomen op

de vragen die volgens ons nog niet beantwoord zijn.

In de motie-Schuurman c.s. die door bijna alle fracties ondertekend is, is een verwachting van de Kamer geformuleerd. Wij zullen de reactie van het kabinet daarop afwachten. Wij nemen graag deel aan de besprekingen over de ontstane crisis.

\*N

Minister Balkenende: Voorzitter. Ik zal eerst nog ingaan op een paar "left overs" van de eerste termijn. Ik had toegezegd, op een aantal punten nog te zullen terugkomen. Daarna zal ik ingaan op de inbreng in de tweede termijn van de kant van de Kamer en ten slotte zal ik stilstaan bij de ingediende moties.

In de eerste termijn maakte de heer Rosenthal een opmerking over onderwijs en het FES. Slimmer werken op scholen, is dat een investering zoals met het FES wordt beoogd? Het project Slimmer werken is naar mijn informatie een van de vele mogelijke projecten. Daarover is nog niet besloten, maar de vraag betrof het principe of een dergelijk project FES-waardig is. Het antwoord op die vraag moet ja zijn. Uitgaven voor bepaalde aspecten van het onderwijs passen zeker in het FES. In een kenniseconomie is het menselijk kapitaal een essentiële kapitaalvorm. Dan kan een tijdelijke uitgave die structurele baten zal opleveren voor de kwaliteit van het onderwijs zeer wel voldoen aan de voorwaarden voor de FES-financiering, mits dit positief wordt beoordeeld. Wij hebben het dan over het toepassen van de techniek. U kunt het daarmee oneens zijn, maar zo werkt de techniek.

De heer Werner heeft gesproken over het MIRT. Hij had het over de planningshorizon voor de financiering van de Nota Mobiliteit. Zoals de minister van Verkeer en Waterstaat al heeft aangegeven, is de discussie rond het verruimen van de financieringstermijn van de Nota Mobiliteit relevant. Dat raakt ook aan de hele discussie rond het MIRT. Dit houdt verband met onder andere de planningstermijn van de mobiliteitsaanpak, alsook met een impuls voor de mogelijkheden van pps-constructies. Kortom, er wordt nagedacht over de verlenging van de termijn. Zoals eerder in de Tweede Kamer is aangegeven, zal hier bij de behandeling van de Voorjaarsnota op worden teruggekomen. Er zijn dus mogelijkheden, maar deze moeten zorgvuldig worden bezien.

De heer Schouw heeft een opmerking gemaakt over de groene revolutie en het belang van het decentraal opwekken van energie. In Duitsland en Spanje is er veel particuliere opwekking van schone energie. Dat komt omdat energieproducenten overschotten verplicht tegen een vaste prijs overnemen. De vraag was of het kabinet dit voor Nederland wil onderzoeken. Welnu, het is bekend dat duurzame energie in Duitsland en Spanje op een andere wijze wordt gestimuleerd. Onlangs nog heeft de minister van Economische Zaken een vergelijkende studie van ECN over deze systemen naar de Kamer gestuurd. Ik heb zelf toen ik in Spanje was tijdens werkbezoeken

geconstateerd dat er zowel technische als financiële belemmeringen zijn voor decentrale energieopwekking in Nederland. Ik kan een beetje vergelijken wat er in Spanje en in Limburg gebeurt door tuinders, bijvoorbeeld. Ik ben het met de heer Schouw eens dat decentrale energieopwekking zeer perspectiefvol is. Wij moeten blijven doorgaan met het subsidiëren van de onrendabele top via de SDE. Een ander punt betreft de voorrang van duurzame energie op het net. Daarvoor is er een wettelijke regeling nodig en daar wordt aan gewerkt. Verder is het van belang om steeds te blijven leren van het buitenland en om belemmeringen weg te nemen. Ik denk dat ik daarmee tegemoet kom aan wat de heer Schouw heeft gezegd.

De heer Koffeman heeft gevraagd wat het kabinet heeft bedoeld met de woorden "een stabiele toekomst van de visserij". Hij vroeg of er wordt geïnvesteerd in de verduurzaming van de visserij. Het antwoord op die vraag is: de minister van LNV heeft recentelijk de langetermijnstrategie aan de Kamer aangeboden. Het accent daarin ligt op de Noordzeevervisserij. Vernieuwing en verduurzaming zijn daarin kernwoorden. De vissers, de handel en de verwerking zullen flink moeten investeren in nieuwe duurzame technologie. In de afzetketen zijn technologische innovatie en het ontwikkelen van nieuwe product-marktcombinaties voor het overleven van de sector van groot belang. Daarnaast moet de visserij worden afgestemd op de vangstmogelijkheden. Met name de zeevisserij wordt als gevolg van het meerjarenplan voor tong en schol geconfronteerd met een aanzienlijke overcapaciteit, die noodzaakt tot een verdere sanering van de vloot. Ook is er oog voor de sociaaleconomische positie van de visserijgemeenschappen. De visserijsector staat in die zin voor een grote opgave. Via het programma van het Europese visserijfonds draagt het Rijk bij om de noodzakelijke vernieuwing en verduurzaming krachtig te stimuleren en tegelijkertijd de noodzakelijke sanering van de Noordzeekottervloot in gang te zetten.

De heer Koffeman (PvdD): Dat briefje hebt u in uw eerste termijn al voorgelezen.

Minister Balkenende: die indruk kreeg ik ook, ja.

De heer Koffeman (PvdD): Dat is eigenlijk jammer van uw spreektijd. Ik weet niet of die beperkt is, maar de vraag was eigenlijk: waarom geeft u €700.000 uit aan het stimuleren van de visconsumptie, terwijl wij weten dat de zeeën op dit moment worden leeggevisd en er dus allerm minst reden is om dit te doen? Er zijn ook gezondheidseffecten die niet zo gunstig zijn. Dat was de vraag die u eigenlijk in deze termijn zou beantwoorden.

Minister Balkenende: Er worden nu wel wat zaken op een hoop gegooid. Er zijn vragen gesteld over vlees, vis en kip. Het is goed om nog eens te verwijzen naar de antwoorden op de vragen die uw partijgenoot mevrouw Thieme aan de minister van LNV heeft gesteld. Op die vragen zijn ook

antwoorden gegeven. Over de vleesvervangers zeg ik het volgende. Het recente onderzoek waar u op wijst, maakt duidelijk dat veel vleesvervangers ook veel milieuruimte vragen en dus nauwelijks een alternatief kunnen vormen. De ministers van LNV en VROM reageren binnenkort op het door u genoemde rapport.

De heer Koffeman (PvdD): Dat is grappig. Ik weet niet of u het rapport hebt gelezen, maar daarin staat dat het niet goed is als je vlees gaat vervangen door kaas. Dat was echter helemaal de vraag niet. De vraag was: wat gaat er gebeuren als je vlees gaat vervangen door plantaardige eiwitten? De onderzoekers geven ook antwoord op die vraag. Neem bijvoorbeeld Meatless, dat gemaakt is van lupine. Dit blijkt een geweldige conversie te hebben. Merkwaardig genoeg vond het kabinet het tot nu toe niet nodig om daarop in te zoomen, maar op het feit dat je vlees vooral niet moet vervangen door kaas. Maar dat was allang duidelijk. Nu is de vraag: waarom stimuleert u geen plantaardige vleesvervangers?

Minister Balkenende: Wij gaan het volgende doen. U hebt een aantal heel gerichte vragen gesteld. Ik heb aangegeven dat er een reactie komt van de bewindlieden van LNV en VROM. Ik stel voor, dat wij het antwoord op die vragen in die reactie meenemen.

Voorzitter. De heer Thissen heeft een opmerking gemaakt over de jeugdzorg. Hij betoogde bij interruptie dat ten tijde van de introductie van de bureaus voor jeugdzorg dezelfde argumenten werden aangevoerd als nu bij de introductie van de Centra voor Jeugd en Gezin, dat in die zin dus een extra laag zou vormen. Graag wijs ik erop dat het Centrum voor Jeugd en Gezin tot doel heeft, bestaande zorgverleners samen te brengen, waardoor samenwerking vanzelfsprekender wordt dan nu het geval is. Vergelijk het met de veiligheidshuizen, waarbinnen bestaande partijen zoals politie en HALT direct worden samengebracht. De door de heer Thissen gemaakte vergelijking met de bureaus voor jeugdzorg gaat mank. De bureaus voor jeugdzorg zijn destijds bij wet geïntroduceerd als de enige toegang tot de geïndiceerde jeugdzorg. De opzet van de Centra voor Jeugd en Gezin is een geheel andere. Het gaat om samenwerking in het lokale, preventieve domein tussen de jeugdgezondheidszorg en zorgadviesteams, maar ook om samenwerking met bijvoorbeeld de leerplichtambtenaar en het maatschappelijk werk. Het gaat dus niet om een indicerende of verwijzende instantie. Dat antwoord was ik nog verschuldigd naar aanleiding van wat ik eerder had opgemerkt.

Dan kom ik nu toe aan de opmerkingen die vandaag in tweede termijn door de leden van de Kamer naar voren zijn gebracht. De heer Rosenthal merkt op dat hij en ik op één lijn zitten wat betreft de rol van de staat op het gebied van de financiële instellingen. Dat hangt vooral samen met de opvatting dat het niet de taak van de overheid is om bankier te zijn. Als de heer Rosenthal onze

opvattingen deelt op het gebied van toezicht en dergelijke, is dat een element van gemeenschappelijkheid, en dat is ook nodig.

De heer Rosenthal heeft ook opmerkingen gemaakt over de systeembanken. Zijn vraag was, of het kabinet het begrip systeembank ook in de toekomst wil gebruiken en eventueel een wettelijke status geven. De heer Rosenthal heeft gevraagd naar meer duiding van het begrip systeembanken. In de eerste termijn heb ik al gezegd dat het kabinet ervoor garant staat dat in de kern gezonde financiële instellingen in de huidige uitzonderlijke omstandigheden niet het kind van de rekening worden van de onrust op de financiële markten. Ik benadruk nogmaals dat het vooraf benoemen of vastleggen van het onderscheid tussen systeemrelevant en niet relevant niet erg zinvol, en zelfs eerder contraproductief is.

De heer Rosenthal (VVD): Ik ga hierin mee met de minister-president. De vraag die ik heb voorgelegd, was niet dat ik nu meteen denk dat er iets wettelijks onder gelegd moeten worden. Maar het is een wat ongemakkelijk gevoel. Dat verhaal komt ineens op. Sommigen zeggen dat het al veel langer speelt in de toezichtsfeer. Het blijkt dus buitengewoon cruciaal te zijn in ons huidige financiële systeem. Dat geeft het ongemak. Ik vraag daarom aan het kabinet, daar nog eens goed naar te kijken. Als u nu zegt: wij hebben het eigenlijk niet nodig en wij willen er eigenlijk weer zo spoedig mogelijk vanaf, dan zeg ik: voor mijn fractie is alles denkbaar en staat alles open. Maar er is de afgelopen maanden nogal wat aan de hand geweest.

Minister Balkenende: U slaat de spijker op de kop. In nogal wat discussies is gesproken over het begrip systeemrelevant. De vraag daarna was: wat is dat dan precies en wat is wel systeemrelevant en wat niet? De operationaliseerbaarheid daarvan blijkt een buitengewoon lastig punt te zijn. Dat is ook de reden geweest om op een gegeven te zeggen dat je veel beter kunt spreken in termen van "in de kern gezonde financiële instellingen", groot of klein. Ook internationaal hebben wij deze discussie gevoerd. Het lijkt mij goed dat u het debat hierover met de minister van Financiën voortzet. Aanvankelijk werd het begrip gebruikt, maar naderhand zag men ook de nadelen ervan in. Ik proef dat ook bij u.

Voorzitter. De heer Rosenthal heeft ook een opmerking gemaakt over de steun aan bedrijven. Het is goed om nog even in te gaan op de uitbreiding van de borgstellingskredieten aan het mkb.

Vroeger ging het om een regeling tot 100 werknemers. Dat is nu 250. Het ging aanvankelijk om starters tot een bedrag van €100.000 en het gaat nu om €200.000. Het ging om een krediet tot 1 mln. en nu om een krediet tot 1,5 mln. De regeling is op 1 november gestart en het doel is dat bedrijven krediet moeten kunnen krijgen. Dat leidt tot investeren en dus tot een versterking van de economie. Deze regeling zal u aanspreken.

Dan hebt u een opmerking gemaakt over de sovereign wealth funds. U hebt gezegd dat de diagnose in de eerste termijn mager was en wellicht ook wat gemakkelijk. Het lijkt mij goed om hier het volgende over te zeggen. Het kabinet heeft een uitgebreide nota geschreven over sovereign wealth funds. Ik neem ook aan dat de heer Rosenthal niet vindt dat die nota te mager is. Sovereign wealth funds nemen doorgaans geen meerderheidsbelangen. Zij zijn stabiele langetermijninvesteerdens en hanteren economische criteria bij het bepalen waarin er wordt geïnvesteerd. Dat brengt Nederland veel goeds. Het kabinet constateert in die nota ook dat staatsfondsen zich doorgaans helemaal niet als machtsconcentraties gedragen. Hoewel hier in sommige gevallen wel de potentie voor is, blijken staatsfondsen zich keurig te gedragen. Tot slot worden de publieke belangen in Nederland geborgd via wet- en regelgeving, en dat is de geëigende weg. Ik verwijs korthedshalve naar de nota die hierover is verschenen.

Het punt van een kerndepartement leent zich, zoals u hebt aangegeven, het beste om aan de orde gesteld te worden tijdens een volgende kabinetsperiode. Het is overigens bij dit soort zaken wel zo dat het ook echt moet werken. Je moet uitkijken dat je niet een hele institutionele discussie krijgt die heel contraproductief kan werken. Maar het is goed om een debat te voeren over de vraag hoe je aankijkt tegen de organisatie van een dienst. Dat is feitelijk wat u naar voren hebt gebracht, en dat begrijp ik ook wel.

De heer Schouw (D66): Op dat punt misschien ook nog even een weetje. Het weetje is dat wij daar ook voorstander van zijn, maar ik heb eigenlijk nog een weetje van u nodig. Wordt het projectministerschap ook nog ergens geëvalueerd, om eens te kijken of dat nu wel of niet werkte? Dat kan een mooie input zijn bij de vorming van nieuwe regeringen.

Minister Balkenende: Ik heb die tekst er nu niet bij, maar ik meen dat wij daar opmerkingen over hebben gemaakt in de begrotingsstukken. Wij hebben het al gehad over de vraag wat de werkzaamheden zijn. Dat speelt een rol bij de verantwoording. Misschien is het wel in de verantwoordingsstukken aan de orde geweest. Ik zal dat nog nagaan, maar wij hebben daar eerder aandacht aan besteed. Het is overigens wel iets wat natuurlijk met enige regelmaat terugkomt, maar ik dacht dat die informatie al beschikbaar was. Ik weet dat het ook hier in uw Kamer eerder aan de orde is gesteld. Volgens mij is die informatie voorhanden.

Dan zei de heer Rosenthal dat het kabinet actief is geweest ten aanzien van de financiële crisis en op andere terreinen. Daarmee doet u geen recht aan wat het kabinet heeft gedaan. Ik ben mijn eerste termijn begonnen met een uiteenzetting van wat er de laatste tijd allemaal op de rails is gezet en de heer Werner heeft dat nog een keer aangehaald. Hij heeft aangegeven waar het kabinet mee bezig is, en ik moet zeggen dat de typering van de heer Werner mij beter beviel dan uw

oordeel. Het is niet anders. Het kan ook misschien niet anders, maar het lijkt mij ook dat de analyse van de heer Werner rijker was dan die van u. Dat is genoeg dan eventjes.

De heer Rosenthal (VVD): Voorzitter. Dan even een paar van die zes aanjagers waar ik het over heb gehad. Kernenergie. Daar heb ik met de heer Werner een interruptiedebatje over gehad, maar ik vond de opstelling die daaruit bleek vanuit de kant van het CDA -- daar moet ik de minister-president natuurlijk niet op aanspreken -- niet erg overtuigend. De woningmarkt. Net op het laatste moment voor de controversieelverklaringen die wij hadden in december 2006 ging de liberalisering van de huurmarkt niet door. Zie aan waar wij nu daarmee staan. De investeringen. Ik zeg het toch nog maar even, want het was toch mijn zesde aanjager. Ik zou bijna zeggen dat u de vraag uitlokt, weer terugkomend op het voorbeeld van het FES, of nu die 80 mln. technisch FES-waardig mogen zijn. Toch is dat in het licht van de komende situatie, waarin wij echt elke euro zullen moeten omdraaien, geen overtuigend verhaal. Ik zou kortom toch wat meer offensief willen zien op een aantal van de punten waar ik het over aanjagers heb gehad.

Minister Balkenende: Ik begrijp het. Het was ook wat provocerend gesteld van mijn kant. Nu hebt u de argumenten herhaald die ook eerder al aan de orde zijn geweest. Tegenover dat verhaal is ook heel wat anders te stellen. Dat hoeven wij niet over te doen. Het geeft in ieder geval aan dat het debat ook in deze Kamer over de daden van het kabinet door zal gaan, en dat hebt u nog eens willen onderstrepen.

Ik dank de heer Werner voor zijn reactie op mijn inbreng. U hebt, mijnheer Werner, vooral twee punten naar voren gebracht. Op het punt ten aanzien van het MIRT ben ik zo-even al ingegaan. Het andere punt betreft de veiling en daar kom ik op terug wanneer het gaat om uw motie. Die wil ik aan het einde aan de orde stellen.

Dan ben ik bij de heer Kox beland. Hij heeft zich enthousiast getoond over dit debat en over het feit dat ook allerlei stuctuurvragen aan de orde zijn. Het is altijd goed om een debat met deze Kamer te houden, maar het is ook goed om de horizon wat verder nemen in die debatten. Dat geldt met name over de ordeningsvragen die ook vandaag in dit debat aan de orde zijn geweest. Daarom ben ik graag hier. Het was een belangrijk debat dat wij hebben gevoerd en dat zal uiteraard worden gecontinueerd.

Begroting 2009 behouden: ja. U zegt terecht ceteris paribus, want dat is precies het punt dat aan de orde is. Ik doe dat op basis van de inzichten die nu bestaan. Recente inzichten van de Europese Commissie geven ook voeding aan deze opvatting. Ik zeg alleen dat er geen garantie is, want wij weten nog niet wat er allemaal gaat gebeuren. Daarom is het zeer terecht dat u wees op ceteris paribus.

Over investeringen heb ik mijn visie gegeven. Je kunt bepaalde investeringen naar



voren halen, maar dan moet je wel kijken of dat budgettair inpasbaar is. Dat heb ik vanmiddag ook hier aangegeven. Toen hebt u gezegd: ga nog eens in op een aantal onderwerpen. Een van die punten is bijvoorbeeld -- dat geldt trouwens ook voor de heer Noten -- de vraag naar het toezicht door de pensioenfondsen en waarom deze minder goed worden beschermd dan spaartegoeden. Daarover het volgende. In de eerste termijn heb ik reeds gesproken over het toezicht op de pensioenfondsen. DNB houdt de positie van de fondsen nauwlettend in de gaten. Het wettelijk kader van de Pensioenwet biedt voldoende flexibiliteit om recht te doen aan het langetermijnkarakter van de pensioenverplichtingen. Het is niet juist om te stellen dat pensioentegoeden minder goed beschermd worden dan spaartegoeden. Zij hebben een heel ander, meer langetermijnkarakter dan spaartegoeden. De pensioenuitkering is door de Pensioenwet afdoende gegarandeerd. Met de geachte afgevaardigden hecht ook het kabinet grote betekenis aan het collectieve pensioenstelsel. Het lijkt mij het beste, een aantal meer specifieke opmerkingen zoals de internationale discussie over solvabiliteits- en accountancyregels te bespreken met de ministers van SZW en Financiën.

De heer Kox heeft gesproken over de verkoop van energienetwerken. De vraag is dan of het billijk is dat de miljardenopbrengsten van de verkoop van netwerken enkel bij de gemeenten en bij de provincies terechtkomen. Is het niet redelijk dat deze op nationaal niveau, bijvoorbeeld via een fonds voor nationale prioriteiten, voor toekomstige generaties beschikbaar blijven? Daarover het volgende. Het Rijk en de decentrale overheden zijn in goed overleg over de toekomst van de energievoorziening. Er zijn raakvlakken waarover Rijk en decentrale overheden overleg voeren, zonder afbreuk te doen aan ieders autonome verantwoordelijkheden en bevoegdheden. Het is aan de aandeelhouders om te besluiten wat zij met hun productie-, handels- en leveringsbedrijven doen en met de opbrengsten van een eventuele verkoop. Een dergelijke verkoop is momenteel niet aan de orde. Zowel verkoopopbrengst als dividend maken onderdeel uit van de eigen middelen van gemeenten en provincies. De gemeenten en provincies zijn autonoom in de besteding daarvan, en leggen verantwoording af aan de gemeenteraad of aan provinciale staten.

De heer Kox (SP): De vraag die u beantwoordt, is niet de vraag die ik gesteld had. De heer Noten en ik vonden niet dat die aandelen verkocht moesten worden. De vraag was: wil de regering op dit moment organiseren dat die energiebedrijven niet verkocht worden in de huidige omstandigheden. U zegt dat de verkoop nu niet aan de orde is, maar er is wel een gegadigde om de zaak op te kopen. Als u nu zegt: op dit moment wordt er niet verkocht en de regering gaat daarvoor zorgen, dan ben ik gerust gesteld en ik denk deze Kamer ook.

Minister Balkenende: Nee, nee. Ik hecht er wel aan dat wij de bestuurlijke verhoudingen goed zien. Het gebeurt ook vaak in deze Kamer dat wij zeggen: de

medeoverheden hebben hun eigen verantwoordelijkheid en hun eigen bevoegdheid. Dan moeten wij even goed kijken wie er verantwoordelijk is voor wat. Er vindt overleg plaats met de decentrale overheden. Ik begrijp zeer goed dat u vraagt of het verstandig is om te verkopen in deze tijd. Ik denk dat je dan een dief van je eigen portemonnee bent, gezien de marktontwikkelingen. Ik hecht er echter wel aan, te zeggen dat het hun verantwoordelijkheid is. Voor het overige heb ik gesproken van het overleg dat er plaatsvindt. Uw signaal dat u zich afvraagt of het opportuun is in deze tijd om te verkopen, begrijp ik zeer wel. Dat is een legitieme vraag en die begrijp ik zeer goed.

De heer Noten (PvdA): U zegt dat het de eigen verantwoordelijkheid is van de lokale overheden, maar uiteindelijk is dat natuurlijk niet het geval. Uiteindelijk, als wij met zijn allen beslissen dat lokale overheden niet moeten handelen in het belang van het hele land, dan zult u ingrijpen zoals u dat ook op dit moment al doet bij lokale overheden in een ander dossier.

Minister Balkenende: Mijnheer Noten, wij hebben regelmatig overleg met de medeoverheden. Laat ik u toezeggen dat ik in ieder geval met de voorzitter van de VNG zal spreken over de vraag die u nu formuleert. Dat lijkt mij een interessant discussiepunt.

De heer Kox sprak over een moratorium voor verdergaande bevoegdheden van overheden. De precieze reikwijdte van zijn opmerking heeft hij niet nader toegelicht, maar ik begrijp de opmerking als een oproep om niet noodloos over te gaan tot de uitbreiding van de bevoegdheid van overheden in het kader van de kredietcrisis. Het is uiteraard zo dat bijzondere omstandigheden aanleiding kunnen geven tot bijzondere maatregelen van de rijksoverheid, maar ik ben met de heer Kox van mening dat hierbij terughoudendheid en zorgvuldigheid van het grootste belang blijven. Wij moeten ervan uit kunnen blijven gaan dat de verschillende overheden en overheidsorganisaties beschikken over adequate bevoegdheden en die inzetten waar dat nodig is.

De heer Kox sprak ook over de Europese Commissie. Hij refereerde aan haar vermeende passiviteit. Hij vroeg zich af of de Europese Commissie wel zichtbaar was. Ik denk dat wij hier de onderscheiden rollen even zuiver moeten zien. De Europese Commissie toont zich reeds sinds het begin van de turbulentie op de financiële markten in de winter van 2007/2008 zeer actief op haar terrein. Dat is het verbeteren en aanvullen van de toepasselijke regelgeving. De roadmap for financial stability bevat een groot aantal voorstellen. De Commissie treedt op als drijvende kracht. Bij het crisismanagement van de afgelopen maand gaat het echter vooral om bevoegdheden die elders zijn ondergebracht: de lidstaten, de controle-instanties en de toezichthouders. Dat komt tot uitdrukking in de besluiten die in oktober door de Eurogroep en de Raad zijn genomen. Dat waren enerzijds nationale maatregelen die in coördinatie zijn genomen, zoals die met betrekking tot de depositogaranties, de

garanties op leningen en de kapitaalinjecties en anderzijds de liquiditeitsmaatregelen van de ECB en de nationale centrale banken. Wij hebben snel moeten handelen. Het betrof nationale bevoegdheden. Het is volstrekt logisch dat de Raad en zijn voorzitter daarbij het voortouw hadden.

Ik heb hier zelf met Barosso over gesproken. Er zijn opmerkingen gemaakt en die gaan ook aan hem niet voorbij. Het is mijn overtuiging dat de Commissie alles doet wat nodig is, met inachtneming van haar eigen verantwoordelijkheden. Wij hebben een bijeenkomst gehad in Parijs waarbij de heer Trichet aanwezig was en de voorzitter van de Europese Commissie. Wij hebben een debat gehad in China over deze onderwerpen in ASEM-verband. De Europese Commissie was op beide bijeenkomsten nadrukkelijk aanwezig, op de goede manier. Wij hebben vandaag eerder gesproken over de vraag hoe bijvoorbeeld moet worden omgegaan met steunmaatregelen en wat precies de rol van de Commissie is op het gebied van het level playing field. Ik ben blij dat er een Europese Commissie is. Nederland is altijd een van de ondersteuners geweest van het werk van de Commissie. Ik wil mijn waardering laten blijken voor de Commissie.

De heer Kox heeft mij gevraagd om nog enige woorden te wijden aan de huidige president van de Verenigde Staten voordat vannacht zijn opvolger wordt gekozen. Het is opvallend dat hij eerder refereerde aan Elsevier als aanknopingspunt voor een vraag en hij nu NRC Handelsblad noemt. U leest veel, mijnheer Kox. De betrekkingen tussen Nederland en de Verenigde Staten zijn breder dan alleen die tussen de regeringen. Vanuit de maatschappij, bedrijven, organisaties en het maatschappelijk middenveld zijn er intensieve betrekkingen. Tussen beide volken is een lange geschiedenis en een intensieve vriendschap.

Met de huidige regering is deze regering het op sommige gebieden eens en met andere gebieden oneens geweest. Ik denk bijvoorbeeld aan Guantánamo Bay en aan de discussies over de klimaatverandering. Ook in de sfeer van de WTO hebben wij niet altijd dezelfde opvattingen gehad. Juist als er goede contacten zijn met de Amerikanen, met de regering, kan je ook over deze lastige onderwerpen spreken. Dat gold ook voor mijn laatste bezoek aan president Bush. Ik heb ook via de media kenbaar gemaakt dat het op een aantal punten noodzakelijk is om zaken anders te doen.

Wij moeten echter niet vergeten dat de VS onze belangrijkste bondgenoot is dat wij de VS nodig hebben bij de grote uitdagingen waar de wereld voor staat: de financiële crisis, de klimaatverandering, de MDG's, de mensenrechten, de strijd tegen het terrorisme, de vrijhandel en ga zo maar door. Dat is een agenda waarover wij ook met de nieuwe president -- wie het ook wordt -- vanaf volgend jaar zullen blijven streven naar goede trans-Atlantische oplossingen en verhoudingen. Het is mijn vaste overtuiging dat wij op een aantal terreinen vooruit moeten, bijvoorbeeld waar het gaat om de MDG's, de klimaatverandering, de economische kansen en de

goede trans-Atlantische betrekkingen. Ik hoop dat dit de sfeer zal zijn waarin de nieuwe regering zal omgaan met de rest van de wereld en met name met Europa. Wij hebben zo veel gemeenschappelijk, dus laten wij dat ook onder woorden brengen. Wij wachten uiteraard verder de uitslag van de verkiezingen af.

De heer Noten heeft nog een opmerking gemaakt over de solvabiliteitseisen. Daar ben ik al eerder op ingegaan. Ik heb er goede nota van genomen. Ik ben het met hem eens dat energie een buitengewoon belangrijk onderwerp is. Er is sprake van urgentie. Ik heb ook het signaal van de heer Schouw op dit terrein goed begrepen. Er zal werk moeten worden verzet. Op de opmerking van de heer Noten over de motie kom ik straks terug.

De heer Thissen heeft zijn dank uitgesproken voor de reactie van het kabinet. Dat is dit jaar wat anders dan vorig jaar. Dat is plezierig. Zo voel ik het zelf ook, het geeft een beter gevoel. Hij heeft gesproken over de rol van de toezichthouders. Hij heeft een opmerking gemaakt over de wijze waarop, ook door mij, wordt gereageerd op bevindingen van de vicepresident van de Raad van State en de Nationale ombudsman. Hij zegt dat het kabinet eigenlijk niet wil luisteren naar de raadgeving van adviseurs, waarbij hij de beeldspraak van spiegels gebruikt. Dat is een wat onterecht beeld, dat ik graag wil tegenspreken.

Ik noem drie concrete voorbeelden. De vicepresident van de Raad van State heeft van het kabinet een antwoord gekregen in de vorm van een uitgebreide brief aan de Tweede Kamer in het afgelopen voorjaar. In die brief geef ik aan waar het kabinet de opmerkingen van hem deelt en waar het zijn adviezen oppakt. Eveneens heeft het kabinet bij gelegenheid van verantwoordingsdag in mei een zelfevaluatie gemaakt van één jaar pijlers, programma's en projecten. Dat kwam eerder aan de orde waar het ging om de programmaministers. Het kabinet heeft ook in het kader van de vernieuwing van de rijksdienst onlangs een brief gestuurd over het adviesstelsel. In die brief heeft het kabinet de kritiek van deze Kamer ter harte genomen. Het onderstreept het belang van gezaghebbend en onafhankelijk advies.

Ik heb altijd gezegd dat als er kritiek is van de Nationale ombudsman, wij daarnaar hebben te handelen. Die adviezen behoren opgevolgd te worden en er moet lering uit worden getrokken. Mijn opmerking was gestoeld op het beeld van de overheid die geen begrip heeft voor de burgers -- dat was een algemene opmerking -- en dat de burger altijd goed is. Ik heb gezegd dat ik dat een zwart-witbeeld vindt, omdat daarmee geen recht wordt gedaan aan degenen in de overheidssector die proberen om er het beste van te maken en die op een integere manier omgaan met bijvoorbeeld klachten die bij de Ombudsman zijn ingediend. Er moet ook voor worden opgepast om elke burger op een positieve manier neer te zetten, want er zijn ook querulanten. Ik heb gezegd dat wij moeten oppassen voor dat zwart-witbeeld. Dat neemt niet weg dat de bevindingen van de Nationale ombudsman wel degelijk ter harte moeten worden

genomen. Dat zeg ik ook in het kabinet. Ik heb ook elk jaar een gesprek met de Nationale ombudsman over zijn bevinden. Dan spreken wij over alles. Wij hebben goede contacten. Ik herken mij dus niet helemaal in het beeld dat de heer Thissen schetst.

De heer Schouw sprak ook over energie en het energie-eiland. Dit is echt een punt voor de energiemaatschappijen zelf. Wij volgen deze ontwikkeling nadrukkelijk en vinden deze interessant. Ook de minister van EZ is een relevante speler. Wij doen dit wel graag in samenspel met de sector zelf.

De heer Schouw (D66): U spreekt over samenspel met de sector. Ik zou het fantastisch vinden als wordt gezien of dit in een soort pps, een soort samenwerking, kan worden gerealiseerd. Ik heb het gevoel dat men nu nog te afwachtend is. Het zou fijn zijn als het kon worden omgedraaid zodat zo'n prachtig ding ook gewoon kan worden gerealiseerd, een icoon voor de wereld om te laten zien wat Nederland allemaal kan op het gebied van energie.

Minister Balkenende: Het debat rond de vraag wat wij met de Noordzee en de kust doen, is aan de orde geweest in een bijeenkomst van het Innovatieplatform. Dat ging op dat moment op dat tulpeiland. Ik heb al gezegd dat dit een metafoor was. Er is toen een aantal zaken aan de orde geweest. Dat was de zandmotor, het uitbreiden van de kust met andere activiteiten op grond van veiligheidsmotieven. Toen is ook gesproken over het idee van een energie-eiland. Toen is al gezegd dat men dan de sector mee moet krijgen omdat er draagvlak moet zijn. Daarvoor kunnen wij ons inzetten als overheid, maar verder dan die toezegging kan ik niet gaan. Weet wel dat deze zaak onze belangstelling heeft. Deze zal echter uiteindelijk zijn waarde moeten bewijzen. U bent positiever dan zo-even, mijnheer Schouw. Ik begrijp heel goed wat u bedoelt. Er moet echter wel draagvlak zijn en wij moeten dingen kunnen aanpakken. Ik zelf vind het een heel interessant project. Ik zie ook mogelijkheden. Er is mij ook veel aangelegen om te bezien hoe wij voortgang kunnen boeken op dit terrein.

De heer Schouw heeft ook nog gesproken over de besluitvorming inzake de politieke steun voor de inval in Irak in 2003, een onderwerp dat al heel veel keren is besproken. De regering heeft de afgelopen jaren met de Tweede en Eerste Kamer regelmatig gesproken over dit vraagstuk. Zij heeft verantwoording afgelegd in openbare debatten, in algemeen overleggen, in antwoorden op Kamervragen en in vele brieven. Bovendien is sinds 2002 herhaaldelijk in het kader van de commissie voor Veiligheids- en Inlichtingendiensten informatie verschaft. In de openbare debatten is door de oppositie regelmatig gepleit voor het instellen van enigerlei vorm van onderzoek naar de gang van zaken. De regering heeft zich in reactie herhaaldelijk op het standpunt gesteld dat een dergelijk onderzoek niet nodig is omdat tot op het kleinste detail verantwoording in het parlement is afgelegd. Ook speelden er anderen overwegingen, zoals de onwenselijkheid om discussie van toen

over te doen met de kennis van nu en de onwenselijkheid om achteraf de bewijslast om te draaien.

De meerderheid van het parlement heeft deze visie van de regering herhaling gesteund. Wij hebben vijftien of zestien debatten in de Tweede Kamer gehad en er is dertien of veertien keer een motie ingediend inzake een onderzoek. Inmiddels -- wij zijn alweer wat verder -- stelde een aantal leden van de Eerste Kamer rond de 200 gedetailleerde vragen over de besluitvorming in 2002 en 2003. Zoals aan deze Kamer gemeld, wordt er thans hard gewerkt aan een zorgvuldige beantwoording van die vragen. Daar wil ik het op dit moment bij laten. Wij zetten ons aan de beantwoording van de vragen die door deze Kamer zijn gesteld.

Ik ben eigenlijk al ingegaan op de punten die de heer Koffeman noemde. Ik heb toegezegd dat een aantal elementen uit zijn inbreng naar voren zullen worden gebracht in de brief van de bewindslieden van LNV en VROM.

De heer Koffeman (PvdD): voorzitter. De minister-president is nog niet ingegaan op mijn vraag hoe het komt dat het kabinet honderden miljoenen uitgeeft aan terrorismebestrijding, terwijl terrorisme veel minder slachtoffers in Nederland maakt dan bijvoorbeeld pathogenen en de dierziektecrisis.

Minister Balkenende: Ik vind dat een merkwaardige manier om een vraag te stellen. De heer Koffeman stelt terrorisme tegenover de punten die hij naar voren heeft gebracht. Wij besteden zoveel aandacht aan de bestrijding van terrorisme om te voorkomen dat er veel slachtoffers vallen. De afgelopen jaren hebben wij de nodige ernstige incidenten gezien. Wij zitten daar bovenop. Er wordt internationaal samengewerkt. De heer Koffeman weet ook dat Nederland de laatste tijd is gestegen op de ranglijst van Al Kaida. Ik zeg het wat cru, maar het is wel de realiteit. Wij kunnen niet alert genoeg zijn op het punt van terrorisme. Daarom vind ik het moeilijk om het een met het ander te vergelijken. Je moet altijd keuzen maken. Wij kunnen eindeloos discussiëren over waarom het geld aan het ene wordt besteed en waarom niet aan het andere, maar ik vind dat een wat willekeurige vraagstelling. Ik vind het zeer terecht dat wij veel investeren in onze veiligheid. Kijk naar andere landen wat daar is gebeurd. Dat betekent dat je echt moet investeren in je eigen veiligheid. Dat zal de heer Koffeman begrijpen.

De heer Koffeman (PvdD): Dat begrijp ik zeker. Het gaat mij er ook niet om dat er wordt gestopt met terrorismebestrijding. Daar pleit ik niet voor. Ik heb aangegeven dat het kabinet honderden miljoenen besteedt aan terrorismebestrijding, terwijl er nog geen slachtoffers zijn gevallen -- prima, houden zo -- maar dat er weinig geld wordt besteed aan de bestrijding van pathogenen, terwijl dat al lang ter discussie staat. In Zweden worden kippen geleverd zonder pathogenen. Dat kan dus heel goed, maar in Nederland sterven elk jaar 130 mensen als gevolg van pathogenen in kipproducten. Waarom doet het

kabinet daar niets aan? Op het gebied van terrorismebestrijding lukt het om het aantal slachtoffers op nul te houden. Gaat dat ook lukken bij pathogenenbestrijding?

Minister Balkenende: Waarom besteden wij hier niet meer aandacht aan? Wij hebben in het kabinet te maken met tal van zaken waarover wij afwegingen moeten maken. Het kabinet komt met voorstellen. Wij besteden aandacht aan al die zaken waarvan wij vinden dat daar aandacht aan moet worden besteed. De heer Koffeman vindt dat wij daar te weinig aan doen. Dat mag, maar het hoort bij het parlementaire proces dat je, als je dat vindt, amendementen indient om te komen tot veranderingen van de budgettaire besteding. Dat is een zaak die in eerste instantie bij de Tweede Kamer ligt. Als er ongenoegen bestaat over deze beleidsinzet, dan is het aan de partijgenoten van de heer Koffeman aan de overkant om door middel van amendering een poging te wagen om het anders te doen. Ik heb te maken met de algemene prioriteitenstelling in het kabinet. Wij bespreken die in augustus. Dit is de uitkomst en die verdedig ik.

De heer Koffeman (PvdD): Voorzitter. Ik begrijp heel goed dat het om een belangenafweging gaat, maar ik wil toch vastgelegd hebben dat het feit dat 130 mensen per jaar aan salmonellabesmetting overlijden, een kwestie van beleidskeuze is waarvan de minister-president stelt dat het geld kost om dat te bestrijden. Hij heeft die 130 doden er dus voor over. Als mijn fractie het anders wil, dan moet zij dat ergens te berde brengen. Dat doe ik bij dezen. Ik zal aan de overkant vragen of men het daar ook te berde wil brengen.

Minister Balkenende: Voorzitter. Daarmee heb ik de inhoudelijke inbreng van de Kamerleden in tweede termijn behandeld.

Ik kom nu bij de twee ingediende moties. De eerste motie is ingediend door andere de heer Schuurman. Hij heeft een toelichting gegeven op het hoe en waarom van de motie. In de motie wordt de regering verzocht, initiatieven te ontplooiën, zowel nationaal als internationaal, om te komen tot de ontwikkeling van scenario's waarin de crises waar de wereldbevolking mee kampt, in samenhang worden aangepakt. De regering is zich uiteraard altijd bewust van het belang van een gecoördineerde aanpak van crises, zowel in nationaal als in internationaal verband. In die zin kan de motie worden gezien als ondersteuning van het bestaande kabinetsbeleid. Ik zeg toe dat de Kamer over dit onderwerp een brief van het kabinet krijgt, voorbereid door de minister van BZK en andere bewindspersonen. Daarin zullen de door de heer Schuurman genoemde aspecten worden behandeld. De heer Kox gaf aan dat hij het onderwerp crises niet benaderd wil zien vanuit de BZK-invalshoek, maar vanuit de invalshoek schaarste. De heren Noten en Schouw drongen aan op een debat over de resultaten van de studie met de Eerste Kamer. Ook dat zullen wij in het kabinet bespreken. Het oordeel over de motie laat ik over aan de Kamer. Ik zeg er wel bij dat scenario's

allerlei kanten kunnen uitgaan. Ik wil daarom nog even heel goed stilstaan bij wat een en ander precies omvat. Ik laat het oordeel dus aan de Kamer over, maar ik zal in het kabinet nog spreken over de exacte consequenties. Daarover zullen wij de Kamer nader berichten.

De heer Noten (PvdA): Voorzitter. Daar doet de minister-president niet al te lang over en hij zal ons informeren over het resultaat.

Minister Balkenende: Ja, dat is de bedoeling.

Ik kom bij de tweede motie. Ik heb in eerste termijn aangegeven dat dit een onderwerp is waarover het debat nog volop gaande is, in het kabinet en internationaal. In de motie wordt de regering verzocht, zo spoedig mogelijk helderheid te geven op basis van welke criteria welke sectoren tijdelijk uitgezonderd worden van veilen, er zorg voor te dragen dat het een nationale veiling betreft en er zorg voor te dragen dat de opbrengst teruggesluisd wordt naar burgers en bedrijven. Wij omarmen de eerste twee verzoeken. Over het derde verzoek is in dit stadium nog geen uitspraak te doen. Wij zijn het wat betreft het eerste verzoek eens over het gelijke speelveld in relatie tot het uitsluiten van sectoren. De veiling van emissierechten in Nederland is een Nederlandse veiling. De opbrengst kan dus door de Nederlandse overheid worden besteed. De discussie over het terugsluizen van de opbrengst naar burgers en bedrijven speelt nog in het kabinet. Er valt uiteraard te spreken over het zoveel mogelijk terugsluizen, maar ik wil het er eerst nog in het kabinet over hebben. Ik laat het oordeel over de motie aan de Kamer over, maar ik zeg erbij dat wij nog kabinetsberaad nodig hebben over het derde verzoek.

De heer Werner (CDA): Voorzitter. Ik neem daar kennis van. Ik wil ook nog binnen de fractie en met de mede-indieners bekijken hoe wij denken over de zienswijze van de minister-president. Ik neem mee dat de eerste twee verzoeken geen probleem zijn voor het kabinet. Dat betreft staand beleid. Over de criteria wordt nog gesproken. Wat betreft het derde punt moeten wij wellicht allebei onze eigen verantwoordelijkheid nemen, want het is wel de bedoeling dat wij op dit punt een politieke uitspraak doen over waar wij staan. Ik neem de opmerkingen van de minister-president mee. Ik zal er over spreken met de mede-indieners. Dan zien wij volgende week wel waar wij staan.

Minister Balkenende: Akkoord. Het eerste punt is overigens onderdeel van het huidige EU-klimaatenergiepakket. Dat is een technische uitleg. Over het laatste punt volgt een nadere discussie.

Ik heb daarmee de twee moties gehad.

Ik dank de Kamer voor deze algemene beschouwingen. Dank voor de inbreng, ook namens het kabinet, voor de interessante gedachtewisseling. Die vond op een goed moment plaats, gelet op de vele relevante zaken die aan de orde zijn geweest. Het was goed om dit debat in uw Kamer te mogen voeren, voorzitter.

De beraadslaging wordt gesloten.

De voorzitter: Ik dank de minister-president voor zijn reactie in tweede termijn, maar ook voor de wijze waarop hij het debat met de Kamer heeft gevoerd.

Over de ingediende moties zal volgende week dinsdag worden gestemd.

\*\*

Sluiting 23.02 uur.